SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička
Pri redigovaní tohto čísla zastupoval výkonného redaktora dr. Ján Horecký, C. Sc.
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Klátik Z., Ilýrske hnutie a spisovná slovenčina — — — — — — 257
Peciar Š., Funkcie slovesnej predpony *s-* v slovenčine — — — — 268
Buffa F., Starostlivosť o jazykovú kultúru v Poľsku — — — — — 281

Diskusie

Chovan J., Na okraj otázky doplnku — — — — — — — — 286
Ružička J., Poznámky k poznámkam z fonológie — — — — — 291
Ivanová-Šalingová M., Najväčšie biele miesta sú v slovenskej štylistike? — — — — — — — — — — — — — 295
Kostolný A., Moje hej a nie nad rečou Zuzky Turanovej — — — — 299

Zprávy a posudky

Jazykovedné štúdie VII. G. Horák — — — — — — — — 303
Stavebnícky náučný slovník I, II. I. Masár — — — — — — — 309

Rozličnosti

Dvojiť niekomu. J. Ružička — — — — — — — — — 312
Ako písať slovo „striptíz"? M. Šalingová — — — — — — — 313
Mäsový, ľadový, strojový. Š. Vragaš — — — — — — — — 313
Kovorobotník a *kovák.* Š. Lipták — — — — — — — — — 315
„Blinkačka", „pichačka", „cvikacie hodiny" — *kontrolné hodiny.* I. Masár 316
Dupkom, či *dúbkom.* J. Holý — — — — — — — — — 317

Odpovede na listy

Originál listu. J. Oravec — — — — — — — — — — 318
Kaviareň — „kaváreň", „kávareň". J. Oravec — — — — — — — 318
Piatich. — J. Oravec — — — — — — — — — — 318
Rady — radi. J. Oravec — — — — — — — — — — 319
Pôdoznalectvo či *pôdoznalstvo.* A. Keder — — — — — — — 319

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 28 1963 ČÍSLO 5

ILÝRSKE HNUTIE A SPISOVNÁ SLOVENČINA

Zlatko Klátik

Chorvátske národné obrodenie (známe všeobecne pod menom ilýrske hnutie) vyrastalo predovšetkým z vlastných základov národného života, z hospodárskych, politických a kultúrnych podmienok Chorvátska v 20. a 30. rokoch 19. storočia. Jeho ideológia sa však formovala pod mocným myšlienkovým vplyvom európskych ideových hnutí. Myšlienky Francúzskej revolúcie do týchto krajov neprichádzali len v podobe ohlasov a prostredníctvom filozofických alebo literárnych diel, ale sa v Napoleonovej Ilýrii stali aj živou skutočnosťou, i keď sa politická prax napoleonských správcov značne líšila od ducha, ktorý zbúral bastilu. Protifeudálny pohyb sa v rakúskom mocnárstve najmohutnejšie prejavil v národnom hnutí Maďarov. Voči maďarskému obrodeniu sa ilýrske hnutie správalo protirečivo, súhlasne i odmietavo. Pre vodcov ilýrskeho hnutia (i celý chorvátsky národ) boli veľkým povzbudením dve protiturecké povstania bratského srbského národa, ktoré vytvorili predpoklady pre budúci samostatný štátny život. V takejto situácii malo u Ljudevita Gaja a jeho stúpencov významnú úlohu Šafárikovo vedecké dielo, vo veľkej časti zamerané práve na výskum južných Slovanov, a Kollárovo učenie o slovanskej vzájomnosti. Šafárikove a Kollárove myšlienky podstatne prispeli k vytvoreniu Gajovej ilýrskej ideológie. Prejavilo sa to aj v zápase o spisovný jazyk, ktorý sa stal prvým predpokladom pre formovanie chorvátskeho buržoázneho národa.

Mladý Ljudevit Gaj sa ešte v študentských rokoch stal obdivovateľom Šafárikovho vedeckého diela a neskoršie, keď sa dostal na čelo národného pohybu Chorvátov, často si s ním písal a radil sa v rozhodujúcich veciach. Šafárik zasa v úplnosti schvaľoval Gajovo počínanie, najmä úsilie o jednotný spisovný jazyk. V časopise Ost und West[1] r. 1838 sa dôkladne zaoberá Gajovým podujatím, schvaľuje najmä rozhodnutie zvoliť štokavské nárečie namiesto kajkavského. Gajov pravopis pokladá za správny, analogický a organický, svojou účelnosťou, prostotou a dôslednosťou predstihujúci nielen všetky slovanské, ale aj všetky novoeurópske pravopisy. Argu-

[1] Porov. Platon Kulakovskij, *Illirizm*, Varšava 1894, 192 a i.

menty, ktorými v pražskom nemeckom časopise podoprel Gajovu jazykovú reformu, sú presné a hlboké, vývin ich potvrdil do najmenšej podrobnosti. Šafárik vystihol to základné, čo pomohlo Gajovi zvíťaziť, keď napísal, že zvolené nárečie „obsahuje v sebe predpoklady úspechu, prvky života". A práve tieto „prvky života" uprel o niekoľko rokov neskoršie dielu podobného reformátora, Ľ. Štúra, ktorý vykonal to isté, lebo vychádzal zo správneho predpokladu, že jednotný spisovný jazyk je zárukou národného zjednotenia a života, prvým krokom k jeho prebudeniu a aktivizácii v prelomových historických dobách.

Hoci Šafárikov hlas v *Hlasoch*[2] je najmiernejší a najvecnejší, predsa je jeho postoj k Štúrovej jazykovej reforme odmietavý a v samom základe opačný ako k reforme Gajovej. Gajovu reformu vítal s ozajstným dejinným optimizmom, no Štúrov čin nebudí v ňom nijaké nádeje a naplňuje ho „jakousi tesknotou a starostí".

Z hľadiska vlastnej Šafárikovej ideológie a najmä chápania vývinových ciest slovanských národov nie je však v týchto rozličných postojoch nedôslednosť a protirečivosť. Šafárik podporoval Gajovu jazykovú reformu, lebo vytvárala predpoklady pre jazykové zjednotenie Chorvátov a Srbov. (Pritom sa triezvo obmedzil len na túto jednotu, a nehovorí o spoločnom „ilýrskom" jazyku pre všetkých južných Slovanov, teda aj pre Slovincov a Bulharov, k čomu smeroval sám Gaj a jeho stúpenci v duchu kollárovskej interpretácie „ilýrskeho" kmeňa.) Odmietavo sa postavil proti štúrovskej spisovnej slovenčine, lebo sa obával, že hrozí „konečným převratem všech posavádních svazkův, poměrův a vztahův mezi Čechy, Moravany a Slováky".[3]

Otázka spisovného jazyka a pravopisu sa v Chorvátsku rozhodla v priebehu jedného roka. Gaj mal oveľa priaznivejšie predpoklady pre svoje jazykové dielo ako štúrovci; vyplývalo to z rozdielnosti historických a jazykových podmienok. Hoci pre Štúrovu reformu boli podmienky „velice nepříznivé", predsa mala „predpoklady úspechu", lebo mala v sebe to najdôležitejšie — „prvky života". Preto zvíťazila. Ak sú Šafárikove názory jednotné z hľadiska jeho vlastnej ideológie, zostávajú protirečivé, nedôsledné z hľadiska konkrétneho historického vývinu, ktorý nepotvrdil šafárikovsko-kollárovskú koncepciu jednotného Slovanstva, ani učenie o štyroch základných slovanských jazykoch a literatúrach. Vývin bol zložitejší a rozmanitejší, vyžadoval si iné cesty a riešenia.

Štúrovci i stúpenci ilyrizmu sú ideovými odchovancami predchádzajúcej generácie západoslovanského obrodeneckého hnutia, v slovanskom

[2] *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*, Praha 1846, 86 n.

[3] Tamže, 87.

i európskom svete reprezentovaného práve dielom P. J. Šafárika a J. Kollára. Je to vzťah „otcov a detí", a preto nielen vzťah obdivný, ale aj kritický. Ilýrske a štúrovské hnutie preberalo a rozvíjalo myšlienky staršej obrodeneckej generácie, ale konkretizovalo ich v súlade s novými historickými skutočnosťami. Samostatnosť a kritičnosť sa neprejavila len u štúrovskej generácie, ale neskoršie aj u predstaviteľov ilýrskeho hnutia, ktorí svoje ciele a ideológiu prispôsobili reálnejším požiadavkám doby.

Stručné vykreslenie vzťahu mladšej obrodeneckej generácie k staršej (čo je na slovenskej strane už dôkladne preskúmané) nám doplní aj vzájomný vzťah mladého ilýrskeho pokolenia k štúrovskému hnutiu a naopak. Ilýrske jazykové hnutie bolo o jedno desaťročie staršie ako štúrovské, stretlo sa s pochopením a súhlasom u mladých štúrovcov, ktorí sa vtedy iba pripravovali na svoje životné dielo. Keď začiatkom štyridsiatych rokov Štúr a jeho druhovia pristupovali k jazykovej reforme, posilou im boli práve pozitívne výsledky Vuka K a r a d ž i ć a i Ljudevita G a j a. Zložitejšie sa však utváral vzťah predstaviteľov ilýrskeho hnutia k štúrovskej jazykovej reforme; nebol a ani nemohol byť taký jednoduchý a jednoznačný. Situáciu názorne ilustruje stanovisko niektorých významných predstaviteľov chorvátskeho národného obrodenia.

Popri Ljudevitovi Gajovi najvýznamnejšie postavenie v ilýrskom hnutí mal Stanko V r a z, ktorý udržiaval živé písomné i osobné styky s Čechmi a Slovákmi. Štúrovo osamostatnenie spisovnej slovenčiny ho však zarazilo a príkro ho odmietol. Chápal ho ako rozbitie duševného spojenia dvoch krajov.[4]

Vrazove názory sú inšpirované argumentmi Šafárikovými: dávnymi historickými zväzkami oboch bratských národov, vyspelosťou a rozvinutosťou českej literatúry a pochybami, že by sa slovenská literatúra mohla samostatne rozvinúť. Na rozdiel od Šafárika, ktorý pochopil, že je osamostatnenie spisovnej slovenčiny už neodvolateľnou skutočnosťou, Vraz sa nazdáva, že sa Štúr a jeho stúpenci ešte vrátia na „slavné prastaré pole". Tento odmietavý (Vrazov) postoj k Štúrovej slovenčine je určovaný nielen Kollárovým učením o štyroch základných literatúrach všeobecne, o potrebe zmenšovať počet slovanských jazykov a literatúr kvôli budúcemu úplnému zjednoteniu, ale aj závažným individuálnym rozhodnutím. Hoci bol pôvodom Slovinec, ktorý aj literárne začal pracovať v slovinskom jazyku, zriekol sa slovinčiny v mene jednotného „ilýrskeho" národa a jazyka a stal sa jednou z najvýznamnejších postáv chorvátskeho národného obrodenia. Práve preto mohol pokladať za samozrejmé, že spisovatelia slovenského pôvodu budú aj naďalej písať po česky, pokračovať v dávnej tradícii vrcholiacej

[4] Česká včela, 4. XI. 1845, 358.

Šafárikom a Kollárom a zachovávať jazykovú jednotu československej časti Slovanstva. Vraz bol medzi stúpencami ilyrizmu najkritickejšou osobnosťou, sám videl nedostatky ilýrskej literatúry a ideológie, otvorene o nich písal, ale ilýrstva sa predsa len nezriekol. Možno predpokladať, že nezmenil ani svoje stanovisko voči spisovnej slovenčine, lebo po r. 1844 prerušil písomné a osobné styky so Štúrom a jeho literárny časopis „Kolo" prestal uverejňovať príspevky Ľ. Štúra, J. M. Hurbana a ich stúpencov.

Celkom opačné stanovisko zaujal Ivan Kukuljević-Sakcinski, tiež jedna z vedúcich postáv ilýrskeho hnutia. Kukuljević bol v Čechách i na Slovensku dobre známy nielen svojou literárnou, ale aj politickou činnosťou najmä ako poslanec chorvátsko-slavónskeho snemu, na ktorom aktívne vystupoval na obranu národných práv. Na jednej zo svojich dlhších ciest navštívil aj Bratislavu, bezprostredne poznal atmosféru štúrovského hnutia a písal o ňom s úprimným nadšením v cestopisnej črte, ktorú uverejnil v Gajovej Danici.[5]

Kukuljevićova zpráva z Bratislavy je zaujímavá svojou povahou, autorovým prístupom k veci. Nepúšťa sa do podrobného rozboru problému, nezvažuje argumenty protivníkov, a hoci sám je historik a náruživý milovník národnej stariny, neskúma vznik spisovnej slovenčiny z tohto historizujúceho hľadiska, ale naozaj zo stanoviska prítomnosti: vidí v štúrovskom diele to, čo tak bystro a pekne vystihol predtým Šafárik v diele Gajovom — prvky života. Nechal bokom všetku vedeckohistorickú argumentáciu a dal sa uniesť iba životnosťou štúrovského diela.

O spisovnej slovenčine sa priaznivo vyslovil aj Slovák Bohuslav Šulek, ktorý definitívne zakotvil medzi Juhoslovanmi, kde rozvinul mnohostrannú činnosť a plodne zasahoval do viacerých oblastí chorvátskej i srbskej národnej kultúry. Šulek uverejnil obšírnu úvahu „Narodnost Slovakah",[6] v ktorej podal historicko-etnický prehľad o Slovákoch, komentujúc aj ich súčasné úsilia. Uznával potrebu samostatného spisovného jazyka, ale odporúčal západoslovenské nárečie. Na základe niektorých foriem, ktoré slovenčinu zbližujú s južnoslovanskými jazykmi, Šulek sa mylne nazdával, že slovenčina je bližšia „ilýrskemu" ako českému jazyku. Osamostatnenie slovenského spisovného jazyka chápe už ako hotový fakt.

Tieto zväčša priaznivé hlasy o spisovnej slovenčine vychádzali v Danici ilýrskej. Súhlasil s nimi aj jej redaktor Ljudevit Gaj, vodca ilýrskeho hnutia, ktorého názor bol často rozhodujúci? K. Paul sa dôkladne zaoberal spoločnými i odlišnými momentmi v Gajovom i Štúrovom hnutí za spisovný jazyk v rozsiahlej úvahe *Štúrovo schizma a Gajova myšlenka ná-*

[5] *Pogled na Štajersku, Beč, Peštu i Požun,* Danica Ilirska 1847, č. 9. K tomu porov. Orol tatránski II, č. 58, 1847, 461 n.

[6] Danica Ilirska 1845.

rodního jihoslovanského sjednocení.[7] Hoci by sa z Paulovej terminológie i z postavenia problému do príkreho protikladu dalo vopred usúdiť, že autor zaujme odmietavé stanovisko k spisovnej slovenčine, sám výklad v texte je objektívny, konštatujúci: Paul chápe vznik spisovnej slovenčiny ako historickú skutočnosť, ktorú život potvrdil. Postavená paralela ho nútila, aby charakterizoval Gajovo stanovisko voči Štúrovmu kroku. Pre presné určenie tohto stanoviska chýbajú však akékoľvek písomné doklady, preto sa Paul správne nazdáva, že Gajovo stanovisko bolo nerozhodné, kolísavé. Autor to vysvetľuje vonkajšími momentmi, Gajovými živými vzťahmi k Prahe, tým, že pre svoju činnosť u všetkých českých dejateľov nachádzal stálu oporu. Nechcel túto oporu stratiť, hoci mu bola blízka Štúrova zásada, podľa ktorej spisovný jazyk jedného národa môže sa úspešne vyvíjať len na základe jazyka ľudu, jeho najčistejšieho a najrozšírenejšieho nárečia. V jazykových sporoch o spisovnú slovenčinu zostal Gaj bokom a pokiaľ išlo o názory „Ilýrov" na túto otázku, pripustil vo svojej Danici obidva smery. Polemika,[8] ktorá sa v r. 1847—48 na stránkach Danice rozvinula medzi Ľudovítom Štúrom, Adolfom Veberom-Tkalčevićom a Maximiliánom Pricom-Plješević kým, znamená súhrn všetkých ilýrsko-chorvátskych „pre a proti" vo vzťahu k spisovnej slovenčine a ňou sa súčasne na chorvátskej strane definitívne uzaviera táto kapitola. Ak berieme do úvahy pomerne skromný rozsah Danice a skutočnosť, že polemika pokračovala v niekoľkých číslach, i z tohto navonok formálneho momentu možno uzavrieť, že Chorváti i sám Gaj prikladali problému spisovnej slovenčiny veľký význam, videli v ňom aj závažnú teoretickú otázku, objasňujúcu rozdielne tendencie vo vlastnej národno-kultúrnej politike. Stalo sa to i preto, lebo oba polemizujúce tábory prekročili úzko jazykový rámec a dostali sa na pole slovenskej ideológie a hodnotenia konkrétneho politického vývinu.

Stredobodom celej dlhej polemiky bola otázka slovanskej vzájomnosti, transponovaná do jazykovej oblasti. Tkalčević vo svojej cestopisnej črte obvinil Štúra, že svojím rozkolníctvom rozbíja slovanskú svornosť, ba že „zabŕda" aj do ilýrskej jednoty. Oproti Tkalčevićovi postavil Štúr svoju koncepciu slovanskej svornosti a Prica-Plješević ju jednoznačne podporil. V polemike sa neobjavujú v teoretickej oblasti zásadnejšie nové problémy a argumenty v porovnaní s tými, ktoré odzneli v Hlasoch a v Štúrovom

[7] Časopis Musea království českého 96, 1922.

[8] Porov. polemické články v Danici: A. V. Tkalčević, *Kratak opis duga putovanja* (Krátky opis dlhej cesty), č. 38, r. 1847, Ľ. Štur, *Pismo iz Požuna* (List z Bratislavy), č. 47, 1847, A. V. Tkalčević, *Odgovor gospodinu Ljudevitu Šturu* (Odpoveď pánu Ľudovítovi Štúrovi), č. 51 a 52, 1847, Maks Plješevički, *O Ljudevitu Šturu i slozi. Několiko rečih sa strane g. A. V. Tkalčeviću.* (O Ľudovítovi Štúrovi a svornosti. Z inej strany niekoľko slov p. A. V. Tkalčevićovi), Danica 1848 na tri pokračovania. Porov. preklad v *Listoch Ľudovíta Štúra II*, 434 n.

Hlase proti hlasom i v *Náreči slovenskom.* Na špecifickej slovensko-chorvátskej pôde zrazili sa dve koncepcie slovanstva, ktoré sa všestrannejšie, dôkladnejšie i bojovnejšie krátko predtým stretli už „doma" na pôde česko-slovenskej. V Tkalčevićovom názore počúvame ozvenu hlasov J. Jungmanna, P. J. Šafárika, Fr. Palackého alebo J. Kollára. Mladý chorvátsky klerik v úplnosti preberá Kollárovo rozdelenie Slovanov na štyri základné kmene a úsilie štúrovcov vyhlasuje za separatizmus.

Štúr však chápe slovanskú svornosť inak, v jeho názoroch sa už odráža politická prax vodcu národného hnutia, ktorý pochopil abstraktnosť a básnickosť kollárovskej slovanskej ideológie. Preto ju nevyhnutne prispôsobuje praktickým potrebám národného hnutia, života.[9]

V odpovedi na Štúrovu obranu Tkalčević nemohol trvať na obvinení, že sa Štúr odkláňa od slovanskej myšlienky, že vystupuje proti svornosti a spolupráci slovanských národov. Preto sa uchýlil k inej taktike a sám pojem, o ktorom sa polemizovalo, rozdelil na dve časti: na svornosť všeobecnú a zvláštnu. Nevdojak pripustil, že ani Štúr nemá nič proti všeobecnej svornosti, ale pokladal to za nedostatočné, lebo sa nazdával, že slovanská jednota sa má prejavovať aj v spoločnom jazyku.[10]

Štúr sa už na Tkalčevićovu odpoveď neozval. Našiel však dôstojného a zapáleného obhajcu medzi samými „Ilýrmi" v Maximiliánovi Pricovi. V obraznom vyjadrovaní prirovnal Prica Štúrovu koncepciu slovanskej svornosti ku krásnemu a žiarivému chrámu, ktorého priestor objíma nielen veniec slovanských plemien, ale aj celý ostatný svet. Tkalčevićovo chápanie slovanskej svornosti mu však pripomína nízku, tmavú chalúpku, ktorou každý vetrík môže zatriasť. U Štúra je „svornosť života a zo života", u Tkalčevića je to len svornosť literárna, „teda svornosť v knihách a vonkajšom, bezvýznamnom nástroji ducha — v pravopise, nárečí, gramatike, slovách — čiže svornosť iba na papieri."[11]

Prica vystihol základnú slabinu protivníkovho názoru, nedovolil mu uniknúť do ulity, ktorú si tézou o zvláštnej svornosti vytvoril, a ukázal neživotnosť podobného stanoviska.

Od všeobecnej časti prešla však polemika ku konkrétnym problémom, týkajúcim sa ilýrskeho hnutia. Tkalčević sa obával, že Štúrov príklad bude zhubne pôsobiť na „Ilýrov", že sa úsilie o samostatný spisovný jazyk prejaví aj u Slovincov a u Bulharov, ktorí dosiaľ v kollárovskej i gajovskej terminológii figurovali pod spoločným ilýrskym názvom. V tejto časti polemiky Tkalčević útočí najmä na Prídavok k Náreču slovenskému, v kto-

---

[9] Porov. *Listy Ľudovíta Štúra II,* 236.
[10] *Listy Ľudovíta Štúra III,* 223.
[11] *Listy Ľudovíta Štúra III,* 236.

rom Štúr opravuje svoj predchádzajúci názor ohľadom samostatného spisovného jazyka pre Slovincov a Bulharov.[12]

Práve túto časť Štúrovej knižky pokladá Tkalčević za najväčšie prehrešenie proti ilýrskej svornosti a zmenu Štúrovho stanoviska voči slovinskému a bulharskému jazyku za úplne nemotivovanú. Je toho názoru, že od napísania knižky až po jej vydanie (t. j. za dva roky) nemohli sa stať také prenikavé zmeny v živote národa, aby sa odrazu stal schopným pre samostatný vývin, ak krátko predtým nemal pre to predpoklady.

Prica presvedčivo vyvracia aj túto Tkalčevićovu námietku a svojimi argumentmi prezrádza, že mu bol veľmi blízky dialektický spôsob myslenia. Vysvetľuje totiž svojmu protivníkovi, že vo vývine jedného národa môžu vzniknúť naoko neočakávané skoky, ktoré sú však pripravované prácou predchádzajúcich pokolení. Ako príklad uvádza práve prudký rozmach chorvátskeho národného obrodenia, o ktorom pred niekoľkými rokmi nebolo ani slychu.

Ako vysvetliť, že dvaja predstavitelia chorvátsko-srbských „Ilýrov" zaujali také protikladné stanovisko nielen k spisovnej slovenčine, ale aj k náplni slovanskej myšlienky? K. Paul vysvetľuje tieto názorové spory značne mechanicky: rozdielnosťou povolania a prostredia oboch polemikov. Tkalčević bol mladý katolícky kňaz, ktorý pôsobil v kruhu podobných mladých vlasteneckých klerikov, značne odtrhnutých od politického života a skutočných problémov. Prica sa naopak ako právnik (notár) pohyboval v inom prostredí, „reálnejšom", lepšie poznal skutočné potreby, problémy i prekážky národného hnutia. Hoci nemožno poprieť význam podobných momentov pre utváranie pohľadu na veci, ani zďaleka sa nedá nimi vysvetliť jestvovanie dvoch prúdov v samom ilýrskom hnutí. A tieto prúdy sa neutvárali podľa profesie a prostredia. Tkalčević i Prica práve reprezentovali tieto dva prúdy a ich povolanie bolo pritom vecou úplne vedľajšou, náhodnou. Mladý kňaz (a to je práve náhodné) zastával tu hľadisko o jednotnosti ilýrskeho kmeňa (národa) a jazyka, ktoré do dôsledku obhajovali starší predstavitelia ilýrskeho pokolenia. Mladšie krídlo Ilýrov pochopilo neudržateľnosť kollárovsko-gajovskej tézy o jazykovej jednotnosti všetkých južných Slovanov a usilovalo sa budovať na reálnejších základoch vzájomné zbližovanie a jednotu jednotlivých národov. S týmito názormi nevystúpil Prica iba v Danici ilýrskej, ale tlmočil ich ešte predtým v Orle tatránskom, keď privítal nové chápanie vývinu slovanských národov, vyslovené v Štúrovom Nárečí slovenskom. Ťažko by sa mohlo vysvetliť Pricovo oduševnenie Štúrovou knihou, keby mala iba úzko slovenský charakter, keby v nej naozaj šlo len o uvedenie jazyka slovenského ľudu do literatúry. Prica

[12] *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí*, Bratislava 1846, 20 a 125.

bystro postrehol, že v diele ide aj o čosi oveľa dôležitejšie, čo môže mať všeobecnejší význam.[13]

Kollárove a Šafárikove myšlienky o Slovanstve boli mocným impulzom na začiatku obrodenia ešte nevykryštalizovaných slovanských národov, preto našli taký jednoznačný a nadšený ohlas u Slovákov, Chorvátov a uhorských Srbov. Povedomie o veľkosti a vzájomnosti Slovanov bolo na začiatku cesty neobyčajne posilňujúce, otváralo perspektívy do budúcnosti. Ale len čo sa národné hnutia postavili na vlastné nohy, len čo pocítili dostatok vnútorných síl pre samostatný vývin, idea budúcej slovanskej jednoty sa dostala do úzadia ako veľmi vzdialený a hmlistý sen, zatiaľ čo sa ich program naplňoval a konkretizoval v bezprostredných denných zrážkach so skutočnosťou habsburskej monarchie. Utvorenie spisovného jazyka, literatúry a národnej kultúry stalo sa nevyhnutným predpokladom ďalšieho vývinu, nástrojom pôsobenia na ľudové masy, pákou hnutia. (Preto jazykové zápasy nadobudli takú mimoriadnu váhu.)

Túto novú kvalitu v Štúrových názoroch dobre pochopil Maximilián Prica a „všetci mladí duchom novšieho veku, duchom vašim nadchnutí Srbi".[14] Tento duch sa potom výrazne prejavil v opozícii voči Gajovmu ilyrizmu a v nastúpení ďalšej, záverečnej etapy juhoslovanského národného obrodenia.

Hoci dejinná pravda v otázke foriem národného vývinu bola na strane Štúra a jeho juhoslovanského stúpenca, nedá sa jeho stanovisko, vyložené v Nárečí slovenskom a polemických odpovediach, absolutizovať a pokladať za jednoznačne správne. Súčasná slovenská jazykoveda kriticky prehodnotila Štúrovo jazykovedné dielo, poukázala na jeho gramatiku *(Nauku reči slovenskej)* ako na vynikajúce dielo a súčasne odhalila trvácne i problematické stránky obranno-teoretického spisu.[15] V nárečí slovenskom Štúr nebojoval len lingvistickými argumentmi, ale vyložil aj svoju filozofiu dejín a základné črty vlastného pohľadu na svet.

*

Slovensko-chorvátska polemika v Danici ilýrskej, hoci obsiahla a dôkladná, dotkla sa iba letmo zaujímavého problému, ktorý si vyžaduje teoretické i konkrétne historické vysvetlenie. Zdalo by sa na prvý pohľad, že Kollárovo učenie o štyroch slovanských jazykoch a literatúrach bolo v súhlase s dejinným procesom na slovanskom juhu, kde sa vytvárali predpoklady

[13] *Dopis z Karlovca k L. Š.*, Orol tatránski II, 1846, č. 36, 287.
[14] Tamže, 287.
[15] Eugen Jóna a Vincent Blanár v zborníku *Ľudovít Štúr*, SAV, Bratislava 1956 a i.

pre jednotný „ilýrsky" (srbochorvátsky) jazyk, ale odporovalo jazykovým vzťahom slovensko-českým, kde historický vývin jazykovú jednotu nepotvrdil.

Pod pojem „Ilýrov" zahrňoval Gaj — v duchu J. Kollára a P. J. Šafárika — všetkých južných Slovanov ako potomkov starých, antických Ilýrov. Ilýrske hnutie pracovalo na jazykovom a kultúrnom zjednotení južných Slovanov, Danica ilýrska mala na svojom štíte aj Slovincov a Bulharov, zhromaždených okolo symbolickej ilýrskej hviezdy a polmesiaca. Preto Tkalčević prijal s takou nevôľou *Prídavok k Nárečiu,* v ktorom Štúr opravil svoje staršie stanovisko a schválil úsilie Slovincov a Bulharov o utvorenie vlastného spisovného jazyka.

Ilýrskemu hnutiu sa nepodarilo utvoriť jednotný jazyk a literatúru pre všetkých južných Slovanov: Slovinci a Bulhari si rozvíjali vlastný spisovný jazyk. Ale toto hnutie malo nemalé zásluhy na tom, že podporilo a urýchlilo zbližovanie srbského a chorvátskeho jazyka alebo hlavných nárečí oboch národov, ktoré napokon splynuli v jednotný srbochorvátsky spisovný jazyk. Prečo sa to stalo u Srbov a Chorvátov a nestalo u Čechov a Slovákov? Bolo štúrovské hnutie predsa len prekážkou, ktorá zahatila tento zjednocovací proces? Bol Gaj oveľa veľkorysejší a prezieravejší ako Štúr, keď sa „zriekol" vlastného nárečia a pripojil sa k slavónsko-dalmatínskemu, blízkemu alebo temer totožnému so srbčinou, aby tak vytvoril predpoklady pre jazykovú a literárnu jednotu s najbližším bratským národom? Konal azda správne len Gaj, kým Štúr sa pomýlil a zvrátil vývin do separatistického koryta?

Otázka je postavená zjednodušene, ale práve v takejto zjednodušenej podobe ju často interpretovali aj významní slavisti, vyzdvihujúc veľkorysosť Ljudevita Gaja a karhajúc separatizmus Ľudovíta Štúra. Práve Gajovo riešenie vyzdvihol už v Hlasoch F. Palacký ako jeden z argumentov proti spisovnej slovenčine.[16]

Podobne Gajovu cestu vyzdvihujú aj Pypin a Spasovič[17] aj Platon Kulakovskij,[18] ktorý síce vysoko hodnotil Štúra pre jeho konzervatívne rusofilstvo v knižke *Slovanstvo a svet budúcnosti,* stavajúc ho nad Gaja, ale v otázke voľby spisovného jazyka schvaľuje postup Gajov.

Kvalifikovanie štúrovského kroku ako „separatizmu" malo však značne tuhý život a prenieslo sa aj do prítomnosti. Súčasný chorvátsky historik ilýrskeho hnutia Antun Barac[19] použil tento termín v dosť indiferentnej,

---

[16] *Hlasové,* 32—33.

[17] *Historie literatur slovanských,* Praha 1880, I, 199.

[18] *Illirizm,* Varšava 1894, 397.

[19] Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije,* Zagreb 1954, I, 60.

konštatujúcej polohe, ale tým pripustil možnosť rozličných výkladov. Vyzdvihuje úsilie Gajovej Danice o slovanstvo a juhoslovanské bratstvo a ilustruje ho práve Tkalčevićom. Barac nezaujíma hodnotiace stanovisko k tomuto faktu, odhliadnuc od toho, že Tkalčevićovo stanovisko nebolo vôbec stanoviskom celej Danice a ilýrskeho hnutia k juhoslovanským vzťahom.

Prv ako porovnáme odlišnosť konkrétnej jazykovo-etnickej i historickej situácie Chorvátov a Slovákov, treba poopraviť niektoré nepresné formulácie, ktoré sa u starších slavistov vyskytli. F. Palacký, Pypin so Spasovičom a Kulakovskij stavajú problém tak, akoby sa Chorváti zriekli vlastného nárečia a prijali za spisovný jazyk srbčinu, „nárečie susedného slovanského národa" (Kulakovskij), „priestranný srbský jazyk" (Pypin a Spasovič). Skutočnosť je však celkom iná. Štokavský dialekt, ktorý je rozšírený u všetkých Srbov bez výnimky, je nielen „srbským nárečím", ale súčasne aj najrozšírenejším z troch hlavných nárečí chorvátskeho národa. Keď Gaj a jeho prívrženci uvažovali, ktoré z troch nárečí povýšiť na spisovný jazyk, rozhodli sa pre štokavčinu. Pravda, v tomto rozhodnutí hrali veľkú úlohu ideové a politické momenty. Voľba štokavského dialektu plne zodpovedala úsiliu o jazykové a kultúrne zjednotenie Chorvátov a Srbov ako závažný krok k jednote všetkých južných Slovanov. Ale táto veľkolepá idea by sa nebola uskutočnila, keby nebolo dosť iných, predovšetkým jazykových predpokladov pre realizáciu prijatého rozhodnutia.

Aj štúrovci boli nielen vášnivými propagátormi slovanstva, ale aj úprimnými zástancami československého bratstva, ostro sa ohradzovali proti obvineniam, že sa chcú od Čechov odtrhnúť, a neprestali zdôrazňovať, že pokladajú český jazyk, kultúru i celý národ za Slovákom najbližšie. Ak sa napriek tomu slovenský spisovný jazyk vo vzťahu k českému vyvíjal inak ako chorvátčina vo vzťahu k srbčine, nerozhodli o tom ideologické momenty, ale predovšetkým odlišná jazyková situácia.

Čeština nebola jedným z nárečí slovenského národa, ako je to v juhoslovanskom prípade so štokavčinou, ktorá je spoločným nárečím Srbov a najväčšej časti Chorvátov. Na to upozornil už J. M. Hurban vo svojej odpovedi F. Palackému.[20] Tento omyl sa stal aj samému Ľ. Štúrovi.[21]

Pre správnejšie pochopenie rozhodnutia Gajových Ilýrov (vo vzťahu k rozhodnutiu štúrovcov) treba sa aspoň zbežne pozrieť na mapu srbochorvátskych nárečí a najmä na vzájomné vzťahy štokavčiny a kajkavčiny. Srbochorvátsky jazyk sa delí na tri nárečia, ktoré dostali pomenovanie podľa rozdielnej podoby opytovacieho zámena „čo", t. j. „što", „kaj" a „ča".[22]

---

[20] Slovenskje pohladi II, 35.

[21] Orol tatránski II, č. 35, 275.

[22] Okrem podoby opytovacieho zámena *čo (što, ča, kâj)* kritériom pri triedení srbo-

Každé z týchto nárečí malo svoju dlhú spisovnú tradíciu (na rozdiel od slovenskej situácie, kde až do vystúpenia A. Bernoláka mala funkciu spisovného jazyka čeština).

Ako sa však stalo, že práve kajkavčina bola pôvodným, materinským nárečím priekopníkov ilýrskeho hnutia? Súviselo to s presunom chorvátskeho politického a kultúrneho života z juhu na sever. Stredom starého chorvátskeho feudálneho štátu bola Dalmácia. Po strate politickej samostatnosti v 12. storočí Dalmácia s Dubrovníkom si aj naďalej zachovali vedúce postavenie v duchovnom živote národa. Renesančné obdobie dubrovnícko-dalmatínskej literatúry tvorí najžiarivejšiu kultúrnu epochu v dejinách južných Slovanov. Ale so známym presunom obchodného a kultúrneho prúdenia na pobrežia Atlantiku, keď stredozemné krajiny náhle začali upadať, a súčasne s prenikaním Turkov na Balkán presunul sa stred chorvátskeho života na sever, do kajkavskej oblasti, ktorá v jazykovom ohľade bola neveľká. Záhreb a tri priľahlé stolice s kajkavským nárečím sa stali centrom oživeného kultúrno-politického diania, ktoré vyvrcholilo v obrodenských snahách ilýrskeho hnutia.

Keď Gaj a jeho druhovia stáli pred úlohou, pre ktoré z dvoch nárečí sa rozhodnúť, temer všetky dôvody hovorili pre štokavčinu, okrem jediného, t. j. že oni sami patrili ku kultúrno-literárnej tradícii kajkavskej a začali písať v tomto nárečí. Lenže historický proces ukázal, že sa územie štokavčiny ustavične rozširovalo, zatiaľ čo kajkavčina aj medzi samými Chorvátmi predstavovala iba desatinu obyvateľstva.

Štokavčina bola spoločným nárečím dvoch bratských národov, čo plne zodpovedalo aj aktuálnemu politickému programu Gajovho ilyrizmu. Pre Gaja znamenala táto okolnosť stupienok pre budúce politické a jazykové zjednotnie všetkých balkánskych Slovanov.

Netreba kvôli konfrontácii uvádzať odlišnosti v slovenskej jazykovej situácii, lebo sú všeobecne známe. Uvedené momenty iba potvrdzujú, že konkrétna situácia, v ktorej sa predstavitelia slovenského a chorvátskeho národného obrodenia rozhodovali pre spisovný jazyk, bola značne odlišná, takže nemožno Štúrovo a Gajovo rozhodnutie skúmať mechanicky, v jednej rovine. Jedno i druhé rozhodnutie nebolo subjektívnym aktom, ale jeho životnosť spočívala v tom, že štúrovci i Gajovi Ilýri konali v zmysle po-

---

chorvátskych nárečí sú striednice za staré jať (*ě* > *e, je, i*). Popri štokavských, čakavských a kajkavských nárečiach rozlišujú sa nárečia ekavské, jekavské a ikavské (napr. *dȅd, djȅd, dȉd*). Tieto diferenciačné znaky sa navzájom nekryjú. Štokavské nárečie, ktoré sa stalo základom srbochorvátskeho spisovného jazyka, ďalej sa člení na nárečia ekavské (taký je i srbský variant spisovného jazyka), jakavské (taký je i chorvátsky variant spisovného jazyka) a ikavské. Čakavské nárečia sú prevažne ikavské. Porov. napr. K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, 368 n.

trieb historického vývinu, že iba presne sformulovali to, čo pripravila minulosť.

Oba spisovné jazyky sú už viac ako storočie neodškriepiteľnou skutočnosťou, ktorá len potvrdila správnosť zvolených ciest a riešení. V tejto úvahe nešlo o to, znovu si overovať to, čo už život potvrdil. Bolo však možné z osobitného zorného uhla, z platformy existencie jednotného srbochorvátskeho jazyka vrhnúť svetlo aj na špecifickú cestu slovenčiny a odpovedať, prečo v jednom prípade existovali predpoklady pre jazykové splynutie, a v druhom, naoko veľmi príbuznom, tieto predpoklady chýbali. Nazdávame sa totiž, že aj v tomto spočíva zmysel výskumu vzájomných vzťahov národov v minulosti: k faktom už spracovaným pristúpiť z hľadiska dejinných skúseností iného národa, a tak opäť rozšíriť o kúsok základňu pre širšie teoretické zovšeobecnenie.

FUNKCIE SLOVESNEJ PREDPONY S- V SLOVENČINE

Štefan Peciar

V dôsledku znelostnej asimilácie spoluhlások v slovenčine úplne splynuli etymologické predpony *s-* a *z-*, ktoré mali v staršom jazyku — podobne ako v iných slovanských jazykoch — odlišné významy. Distribúcia predpôn *s-* a *z-* v dnešnej spisovnej slovenčine je závislá od toho, akou hláskou sa začína slovný základ, pred ktorým stojí predpona. Pred neznelými spoluhláskami môže byť len predpona *s-*, pred znelými (párovými i nepárovými) spoluhláskami a pred samohláskami len predpona *z-*.[1] Pred spoluhláskami *-s-* a *-z-* nebýva však nikdy neslabičná predpona *s-*, resp. *z-*, ale iba slabičná predpona *zo-* (napr. *zoskupiť, zozbierať*). V bežnej reči nebýva neslabičná predpona *s-*, resp. *z-* ani pred spoluhláskami *-š-* a *-ž-*. Aj tu býva slabičná predpona *zo-*. Avšak v istom počte poetizmov a knižných výrazov typu *šsveliť, zžiť sa* vyskytuje sa neslabičná predpona *s-*, resp. *z-*. Slabičná predpona *zo-* býva aj v iných prípadoch, sčasti podľa etymológie (vznikla tzv. vokalizáciou tvrdého jeru), sčasti sa vyvinula novšie rozličnými analógiami. Môže sa striedať nielen s predponou *z-* (napr. *zobrať — zbierať; zodvihnúť — zdvihnúť*), ale aj s predponou *s-* (napr. *zoťať, zotínať — sťať, stínať; zopäť, zopínať — späť, spínať*).

Takáto distribúcia predpôn *s-*, *z-*, *zo-* nás oprávňuje hovoriť nie o troch

[1] Pri nepočetných výnimkách v dnešnom slovenskom pravopise nejde o slovesnú predponu, ale o niektoré izolované podstatné mená.

osobitných predponách, ale o jednej predpone s troma závislými variantmi: *s-/z-/zo-*.[2]

I keď zastávame názor, že predpony *s-*, *z-*, *zo-* sú v dnešnej slovenčine varianty jednej prefixálnej morfémy, obmedzíme sa v tomto príspevku z praktických dôvodov, najmä vzhľadom na množstvo materiálu, na vymedzenie funkcií predpony *s-* (presnejšie neznelého neslabičného variantu predpony *s-/z-/zo-*).[3]

Z toho, čo sme povedali vyššie, vyplýva, že predpona *s-* v dnešnej spisovnej slovenčine môže mať nielen významy etymologickej predpony *s-*, ale aj významy etymologickej predpony *z-*, a to aj pri tom istom slovesnom základe. Jestvujú také viacvýznamové slovesá, pri ktorých v istom význame alebo vo viacerých významoch ide o etymologickú predponu *s-*, v inom význame alebo vo viacerých iných významoch ide o etymologickú predponu *z-*. Napríklad slovesá *skrútiť (sa), stočiť (sa)* vo význame „zvinúť (sa) dovedna" majú etymologickú predponu *s-*, kým vo význame „dať niečomu iný smer", resp. „zatočiť (sa), zabočiť, odbočiť, vybočiť, zahnúť iným smerom" majú etymologickú predponu *z-*. Vzniká otázka, či v takýchto prípadoch nejde o homonymiu. Podľa našej mienky tu neprichodí hovoriť o homonymii, pretože etymologický pôvod predpony *s-* je pre väčšinu hovoriacich nejasný (niekedy sa ťažko zisťuje i vedeckým rozborom) a lexikálny význam predpony *s-* je často vyblednutý.

Situácia pri predpone *s-* v dnešnej spisovnej slovenčine sa ešte viac komplikuje tým, že v mnohých prípadoch s predponou *s-/z-* splynula aj etymologická predpona *vz-*.

Vzhľadom na tieto komplikované pomery bude účelné prebrať postupne významy dnešnej predpony *s-* podľa jej pôvodu.

Lexikálne významy etymologickej predpony s-

Etymologická predpona *s-* (podobne ako predložka *s*) má v slovanských jazykoch dva základné *lexikálne* významy: 1. „dovedna, spolu" (vyjadruje spájanie, zlučovanie, zhromažďovanie, spolčovanie, pripájanie, sprevádzanie, sprievodnú okolnosť, súčasnosť) a 2. „zhora dolu alebo z povrchu" (vyjadruje pohyb, smerovanie zhora dolu, z povrchu).[4]

1. Význam „d o v e d n a, s p o l u" s rozličnými odtienkami má predpona *s-* v týchto slovesách:

sčítať//-avať/sčitovať, sfercovať, schádzať sa/schodiť sa//zísť sa — v dvoch vý-

[2] Rovnakej mienky je J. H o r e c k ý, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 200.

[3] Ďalej budeme hovoriť skrátene o predpone *s-*.

[4] Pozri V. M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 437; F. K o p e č n ý, *Slovesný vid v češtině*, Praha 1962, 120.

znamoch, *schrániť/schraňovať, schúliť (sa), schumeliť sa* (= „zmotať sa do chumľa"), *schumlať, skladať (sa)* [s dok. *zložiť (sa)*] — vo viacerých významoch, *sklapnúť/-ovať, sklbiť/-ovať (sa), sklenúť* (most) bás. (Hviezd.), *sklepať* (báseň) hovor. expr. (= zložiť), *skmotriť/-ovať (sa), skopiť sa* i *skupiť sa, skovať/skuť/skúvať, skrútiť/skrúcať (sa), spaktovať (sa), spantať (sa), spáriť (sa),* zried. *párovať (sa), späť/spiať/zopäť/spínať/zopínať, spiecť/spekať (sa), spichnúť/-ovať, spísať/spisovať, splesnúť (rukami), spliesť/spletať/splietať (sa), splynúť/splývať, spojiť/ spájať (sa), spojovať (sa)* — vo viacerých významoch, *spras(k)núť/sprásknuť* (ruky, rukami), *spriasť/spriadať (sa), spriahnuť/spriahať (sa), spriateliť/-ľovať (sa), sprisahať sa/-hávať sa* [v predmetovom *sprisahať (koho)*, ide skôr o rezultatívny význam], *spútať/spútavať, sputnať/sputnávať, sťapnúť* (ruky), *stepať, stesniť sa, stiahnuť/sťahovať (sa)* — vo viacerých významoch, *stiecť sa/stekať sa, stisnúť/stískať (sa)* — vo viacerých významoch, *stkať/stkávať, stlačiť/stláčať/stlačovať (sa), stľapnúť* (ruky), *stĺcť/stĺkať,* kraj. *stĺknuť sa* (= naraziť na seba, zraziť sa); *stmeliť/-ľovať (sa), stočiť/stáčať (sa)* = zvinúť (sa), *strepať (sa), strepnúť* (dlane, Tim.), *strhnúť/stŕhať/strhávať/-ovať* — v niektorých významoch, *stúliť/stuľovať (sa).* Patrí sem aj jednovidové nedok. *sprevádzať.*

Možno sem zaradiť i slovesá s významom „zmenšiť, zmenšovať (svoj) objem", ako *scvrknúť sa/scvrkať sa/scvŕkať sa/scvrkávať sa/scvrkovať sa, sčupiť sa, skrčiť (sa), spľas(k)núť/spľaskýnať, spľaštiť sa, sprať sa/spierať sa, stľapčiť (sa), stľapkať, striasť sa.*[5]

Príklady ukazujú, že ide o pomerne veľkú skupinu slovies.[6] Prevažná väčšina z nich má obe vidové formy. Táto skutočnosť svedčí o tom, že slovesá, v ktorých predpona *s-* má význam „dovedna, spolu", tvoria samostatné lexikálne jednotky. V niektorých slovesách, ako napr. v *spiknúť sa, spolčiť/-ovať (sa), stýkať sa,* predpona *s-* už splynula viac alebo menej so slovesným základom, ktorý sa samostatne nepoužíva.

Tam, kde význam „dovedna, spolu" (alebo jeho odtienok) je obsiahnutý už v základnom slovese, predpona *s-* tento význam zdôrazňuje. Je to napríklad v slovesách *s-fercovať, s-chúliť (sa), s-chumlať, s-kopiť sa, s-kupiť sa, s-paktovať (sa), s-pantať (sa), s-páriť (sa), s-pútať, s-putnať, s-tesniť sa, s-túliť (sa), s-čupiť sa, s-krčiť (sa)* a i. Tieto slovesá spravidla nemajú nedokonavú formu s predponou *s-*.[7] Je to pochopiteľné: vidové páry tu tvoria slovesá bez predpony s príslušnými slovesami s predponou *s-*. Predpona *s-* má teda v takýchto prípadoch jednak význam lexikálny (v tejto funkcii je vlastne nadbytočná), jednak význam „čisto vidový", pravda, s rezultatívnym odtienkom. Ide tu o jeden z prípadov „maximálneho zbližovania" rezul-

[5] *Celý sa striasol do klbíčka.* (Bod.)

[6] F. Kopečný *(Slovesný vid v češtině,* 120) neprávom priraďuje k tomuto významu i odtienky „úplnosti" *(spotřebovat, spást)* a „veľkej miery" *(sjezdit, scelovat),* i keď pri druhom odtienku pripomína, že tu vlastne ide o predponu *z-*. V oboch týchto prípadoch má predpona *s-* rezultatívny význam, nie význam „dovedna, spolu".

[7] Nepočetné výnimky, ako napr. *spútať/spútavať, sputnať/sputnávať,* sa dajú vysvetliť posunutím významu pri predponovom slovese.

tatívneho spôsobu slovesného deja s čisto vidovým významom predpony, o ktorom hovorí A. V. I s a č e n k o.[8]

Slovesá, v ktorých predpona *s-* má význam „dovedna, spolu", sú v prevažnej väčšine odvodené od nedokonavých slovies. Iba slovesá *sklapnúť, spichnúť, splesnúť, spras(k)núť/sprásknuť, spriahnuť, sťapnúť, stľapnúť, strepnúť* sú odvodené od dokonavých slovies. Niektoré z nich sú jednovidové, t. j. nemajú nedokonavý vidový pár.

Význam „dovedna, spolu" môže mať predpona *s-* tak v slovesách predmetových, ako i v slovesách bezpredmetových. Veľký počet slovies s týmto lexikálnym významom predpony *s-* sa vyskytuje v nezvratnej podobe (predmetové) i vo zvratnej podobe (bezpredmetové). Preto nie je odôvodnené hovoriť tu o dvoch významoch predpony *s-:* „dostať sa dovedna" a „dať dovedna", ako sa s tým stretávame u J. H o r e c k é h o.[9]

2. Význam „z h o r a, d o l u", ku ktorému sa druží významový odtienok „z p o v r c h u", má predpona *s-* v týchto slovesách:

a) z h o r a d o l u: *scupkať* — v dvoch významoch, *scupnúť, sčesať/sčesávať* (má aj odtienok „z povrchu"), *sfárať, sfrknúť, schádzať/schodiť//zísť* (má aj odtienok „z povrchu"), *schýliť/schyľovať (sa), skanúť* kniž., *skasať, skladať/zložiť* — vo viacerých významoch, *skloniť/skláňať (sa), sklopiť/sklápať (sa), sklátiť (sa), skĺznuť//skĺzať/-avať (sa)* (má aj odtienok „z povrchu"), *sknísať sa, skobŕľať sa, skopŕcať sa, skopŕcnuť sa, skotiť sa* (z postele), *skotúľať (sa), skrbáľať/-liť (sa), skrochmeliť sa, skvacnúť, skvačiť* (= zvesiť), *skydať sa /-ávať sa, skydnúť sa, spadnúť, spadať* — vo viacerých významoch, *spadávať/-úvať, splynúť/splývať, spustiť/spúšťať (sa)* — vo viacerých významoch,[10] *steperiť (sa)* (má aj odtienok „z povrchu"), *sterigať sa* (má aj odtienok „z povrchu"), *stiahnuť/sťahovať (sa)* — v dvoch významoch, *stiecť/stekať, stisnúť/stískať* (kľučku na dverách), *stlačiť//stláčať/stlačovať* (napr. gombík), *strepať sa* (= spadnúť, zvaliť sa, zrútiť sa), *strhnúť//stŕhať/strhávať/-ovať* — vo viacerých významoch;

b) z p o v r c h u: *sfúkať, sfúknuť* (= odviať; vo významoch „zhasiť sviečku" a „narýchlo urobiť" má rezultatívny význam), *skefovať/-úvať, sklepať* (hmyz zo stromu, prach zo šiat), *skopať*[1]*/-ávať*[1] (kopaním znížiť, znižovať), *skopať*[2]*/-ávať*[2] *(sa)* (= nohami zhodiť, zhadzovať zo seba perinu), *skosiť/skášať, skresať/-ávať, skrojiť, spárať* (= odpárať), *spíliť/spiľovať, spláchnuť/spláknuť//-ovať, splaviť/-ovať, spĺznuť, spratať* (= odpratať), *sťať/zoťať//stínať/zotínať, strhať, stierať/zotrieť (sa),* bás. i *strieť; strhnúť* (odev, obväz, putá), *striasť/striasať* (má aj odtienok „zhora dolu"), *strúsiť (sa)* (má aj odtienok „zhora dolu").

Viaceré slovesá majú oba uvedené významové odtienky. Niektoré viacvýznamové slovesá, ako napr. *skladať, splynúť/splývať, stiahnuť/sťahovať, stisnúť/stískať, stlačiť/stláčať/stlačovať, strepať sa, strhnúť/stŕhať/strhávať/strhovať,* majú význam „dovedna, spolu" i význam „zhora dolu", resp.

[8] *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka... II,* Bratislava 1960, 242.

[9] *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 201.

[10] V niektorých významoch tohto sémanticky rozvetveného slovesa je však funkcia predpony *s-* iná, niekedy nie je celkom jasná.

„z povrchu". Vynára sa otázka, či v týchto prípadoch nejde o homonymá. Vzhľadom na blízkosť oboch významov predpony *s-* treba tu hovoriť o polysémii, o rozličných významoch toho istého slovesa, nie o homonymii.

Medzi slovesami s významom „zhora dolu", resp. „z povrchu" vyskytujú sa opäť také prípady, v ktorých tento význam vyjadruje už základné sloveso a predpona *s-* ho iba zdôrazňuje alebo spresňuje, podobne, ako sme to videli pri slovesách s významom „dovedna, spolu". Sú to napr. slovesá *s-cupkať, s-cupnúť, s-fárať, s-kanúť, s-kloniť/s-kláňať, s-klopiť/s-klápať, s-kvacnúť, s-padnúť, s-padať; s-pustiť; s-plznuť, s-trúsiť (sa)* a i. Tieto slovesá spravidla nemajú nedokonavú formu s predponou *s-*. O funkcii predpony *s-* a o vidových vzťahoch pri týchto slovesách platí to isté, čo sme povedali vyššie pri slovesách s významom „dovedna, spolu".

Slovesá tohto typu môžu byť odvodené od nedokonavých i od dokonavých slovies. Niektoré z nich sú párové, iné jednovidové. To vyplýva z ich špecifického lexikálneho významu, nie z významu predpony *s-*.

I v tejto skupine — podobne ako v skupine s významom „dovedna, spolu" — sú zastúpené v rovnakom počte slovesá predmetové i bezpredmetové. Ani tu nie je však odôvodnené hovoriť o dvoch paralelných významoch predpony *s-*: „dostať sa zhora dole" a „dať dole".[11]

Lexikálny význam etymologickej predpony z-

Etymologická predpona *z-*, ktorá sa asimiláciou pred neznelými spoluhláskami zmenila na *s-*, vyjadruje z m e n u s t a v u, t. j. prechod do istého stavu, nadobudnutie istého stavu, resp. uvedenie do istého stavu.

Jestvujú dva paralelné typy slovies s týmto významom predpony *s-*:[12]
a) slovesá s významovým odtienkom „stať sa nejakým" (podmetové) a
b) slovesá s významovým odtienkom „urobiť nejakým" (faktitíva). Oba typy sú v dnešnej spisovnej slovenčine živé, produktívne a hojne zastúpené.[13]

a) P o d m e t o v é slovesá (s významom „stať sa nejakým"):

scelieť, scepenieť, scitlivieť, scivieť (scivený), scukornatieť, sčernieť/-nať//-nievať, sčerstvieť, sčervenieť/-nať, sčervivieť, sfajnieť/-novieť, sfialovieť, schabnúť, schladnúť, schlpatieť, schmúrnieť, schudnúť, schudobnieť, schúlostivieť, schut-

[11] H o r e c k ý, c. d., 201.

[12] F. K o p e č n ý (c. d., 127) hovorí o dvoch „opačných významoch".

[13] F. K o p e č n ý (c. d., 127) rozlišuje v oboch typoch tzv. lexikálne perfektíva, t. j. také, ktoré majú obe vidové formy s predponou, a tzv. prosté perfektíva, t. j. také, ktoré majú s predponou len formu dokonavého vidu. Upúšťame od tohto rozlišovania, keďže ide o živé, produktívne typy slovies, pri ktorých ustavične vznikajú (t. j. v jazyku potenciálne jestvujú) „chýbajúce" formy. Pokiaľ ide o výskyt nedokonavej formy s predponou, v dnešnej slovenčine, ako uvidíme na materiáli, je nápadný rozdiel medzi podmetovými slovesami a faktitívami.

nieť, skaderavieť, skamenieť/-ievať, skľavieť, skopnieť, skostnatieť, skošatieť, skôrnatieť (dve homonymá), *skrásnieť, skremenieť, skrotnúť, skrpatieť, skrvavieť, skučeravieť, skvalitnieť, skvapalnieť, skyprieť, skyslieť (sa) spanštieť/spanštiť sa, speknieť/-ievať, spestrieť (sa), spevnieť, splanieť/-ievať, splavieť, splesnieť/splesnivieť, sploštieť, splstnatieť, spľuhavieť, spľundravieť, splytčieť, spobožnieť, spodivnieť, spodlieť/spodliť sa; spohodlnieť, spochabieť (sa), spokornieť, spomalieť/* zried. *-ievať spopolavieť, spopolnatieť, spopulárnieť, sposvätnieť, spošmúrnieť, spovrchnieť, spozornieť, spráchnivieť, sprašivieť, spravidelnieť, spriesvitnieť, spriezračnieť, spríjemnieť, sprikrieť, sprimitívnieť, sprísnieť, sprívetivieť, spružnieť, spyšnieť, sšedivieť* knіž., *sťažieť, stekutieť, stemnieť/-ievať, stenknúť, stepliеť/-ievať, stíchnuť//stíchať/stichovať, stlstnúť, stmavieť/-ievať, stmieť sa / stmiť sa / zotmieť sa // stmievať sa, strudovatieť* (dve homonymá), *strúchnatieť, strúchnivieť, stučnieť, stuhnúť, stupieť, stvrdnúť.*

K tejto početnej skupine patrí ešte istý počet zvratných slovies na *-iť*, ako napr. *skľukatiť sa, skorheľčiť sa, spaskudiť sa, spastorčiť sa, spľuhačiť sa* a viaceré, ktoré uvedieme spolu s nezvratnou podobou medzi faktitívami.

Takmer všetky slovesá tohto typu sú odvodené od adjektív (ojedinelé *stmieť sa* je desubstantívum) a majú zväčša príponu *-ie-*, zriedkavejšie príponu *-nú-*, teda prípony, ktoré samy vyjadrujú zmenu stavu.[14] To by mohlo vzbudzovať pochybnosť o tom, či aj predpona *s-* pri týchto slovesách vyjadruje zmenu stavu. Treba si tu povšimnúť dva fakty: 1. K slovesám typu *sčervenieť* sa obyčajne netvorí sekundárna nedokonavá forma.[15] 2. Základné nedokonavé slovesá bez predpony v mnohých prípadoch nejestvujú a ak jestvujú, sú spravidla zriedkavejšie ako dokonavé slovesá s predponou *s-*.[16]

Nepoužívanie základných slovies pri viacerých slovesách typu *scitlivieť* ukazuje, že sa tieto slovesá tvoria priamo od adjektív prefixálno-sufixálnym postupom a až sekundárne sa k nim pritvárajú „základné slovesá" bez predpony.[17]

---

[14] Pozri podrobnú štúdiu M. Marsinovej, *Slovesá z prídavných mien v slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 107—166.

[15] *Slovník slovenského jazyka IV* (v sadzbe) zaznamenáva iba tieto formy: *sčernievať, skamenievať, speknievať, splanievať, spomalievať* zried., *stemnievať, steplievať, stmavievať, stmievať sa* a *stichovať.*

[16] SSJ *I—III* neuvádza základné slovesá napríklad k týmto slovesám uvedeného typu: *s-cepenieť, s-citlivieť, s-fajnieť, s-fajnovieť, s-chmúrnieť, s-chutnieť, s-kaderavieť, s-kremenieť, s-kvalitnieť, s-kvapalnieť, s-kysliеť (sa), s-panštieť, s-peknieť, s-sploštieť, s-spľuhavieť, s-spľundravieť, s-splytčieť, s-pobožnieť, s-podivnieť, s-pohodlnieť, s-pokornieť, s-pomalieť, s-popolnatieť, s-posvätnieť, s-pošmúrnieť, s-povrchnieť, s-pozornieť, s-pravidelnieť, s-priesvitnieť, s-priezračnieť, s-príjemnieť, s-primitívnieť, s-prísnieť, s-prívetivieť, s-pružnieť.* Pri slovesách *čerstvieť* a *chúlostivieť* je v SSJ poznámka zried. a pri *chúlostivieť* sa výslovne uvádza, že dok. *schúlostivieť* je častejšie.

[17] Je, pravda, možný aj opačný slovotvorný proces: vznik nedok. základného slovesa a k nemu pritvorenie dok. slovesa s predponou *s-*. Takýto postup je pravdepodobnejší tam, kde je základné sloveso bežné. Je to najmä pri slovesách na *-núť* typu *s-tuhnúť, s-tvrdnúť* ap.

Jednovidovosť prevažnej väčšiny slovies typu *scepenieť* zasa naznačuje, že predpona *s-* tu môže vyjadrovať nejaký spôsob slovesného deja. Ide tu o vyjadrenie výsledku deja čiže o rezultatívny spôsob deja. Rezultatívny význam je markantný najmä tam, kde popri predponovom slovese jestvuje bežné základné sloveso (*stuhnúť, stvrdnúť* ap.). Rezultatívny význam predpony *s-* je evidentný aj pri slovesných adjektívach typu *sčrvotočený, spodstatnený, spokrvnený, spriaznený, spríbuznený, stľapkavené prsia* (Kuk.) ap. Ale aj v ostatných slovesách tohto typu má predpona *s-* popri lexikálnom význame (zmena stavu) rezultatívny význam.[18]

b) F a k t i t í v a (s významom „urobiť nejakým"):

sceliť/-ľovať (sa),[19] *scivilniť/-ňovať, scukornatiť, scukorňovať, scudziť/-ovať, sfarbiť/-ovať (sa), schladiť//-dzovať/schládzať (sa), schutniť/-ňovať* (SSJ uvádza len dok.; *skaderiť) sa, skamarátiť sa, skomoliť/-ľovať, skonkrétniť/-ňovať,* odb. *skosiť* (hranol = urobiť kosým), *skrásniť* zried., *skrášliť/-ľovať (sa), skrátiť/skracovať (sa), skriviť/-ovať (sa), skrotiť/-covať, skrvaviť (sa), skujňovať, skultúrniť/-ňovať, skurviť (sa), skvalitniť/-ňovať, skvapalniť/-ňovať, skypriť/-ovať, skysliť/-ľovať (sa), spankhartiť sa, späťnásob(n)iť/-(ň)ovať, speňažiť/-ovať, spestriť/-ovať, spevniť/-ňovať (sa), splavniť/-ňovať, splnomocniť/-ňovať, sploštiť/-ľovať (sa), splstiť/-ľovať (sa), splyniť/-ňovať* i *splynovať, splytčiť/-ovať (sa), spodob(n)iť/-(ň)ovať (sa), spohodlniť/-ňovať, spochabiť (sa), spomaliť/-ľovať (sa), spoplatniť/-ňovať, spopolniť/-ňovať, spopulárniť, spotvoriť/-ovať (sa), spovedomiť/-ovať (si), spovrchniť/-ňovať, spozemštiť/-ťovať, spravdepodobniť/-ňovať, spravidelniť, spredmetniť/-ňovať, spresniť/-ňovať, spriemyselniť/-ňovať, spríjemniť/-ňovať, sprikriť/-ovať (sa), sprimitívniť/-ňovať, sprísniť/-ňovať (sa), sprístupniť/-ňovať, sprítomniť/-ňovať (sa), sproduktívniť/-ňovať, sprotiviť/-ovať (sa)* (= urobiť, stať sa protivným; zvratné homonymné so *sprotiviť sa* = postaviť sa na odpor), *spružniť/-ňovať, sťažiť/-ovať, stekutiť/-ťovať, stelesniť/-ňovať, stemniť/-ňovať (sa), stenčiť/-ovať (sa), stepliť/-ľovať (sa), stíšiť/stišovať (sa), stotožniť/-ňovať sa, strpčiť/-ovať, stupiť (sa)* zried., *stužiť/-ovať (sa), stvárniť/-ňovať.*

Takmer všetky slovesá tohto typu sú párové. To je najlepší dôkaz, že tu ide o lexikálny význam predpony *s-*. Skutočnosť, že vo väčšine prípadov vôbec nejestvuje „základné sloveso" bez predpony, ukazuje, že sa tieto slovesá odvodzujú prefixálno-sufixálnym postupom priamo od príslušných adjektív: *cudz-í → s-cudz-i-ť,* prípadne od substantív: *farba → s-farb-i-ť.*[20]

---

[18] Možno súhlasiť s formuláciou F. K o p e č n é h o: „Funkce lexikální i prostě zdokonavující (v našej terminológii „rezultatívna") jsou tu těsně spjaty..." (c. d., 126).

[19] Zvratná podoba týchto slovies nemá, pravda, vždy faktitívny význam; často sú to slovesá prvej skupiny (podmetové), ako sme sa o tom zmienili vyššie. Uvádzame ich na tomto mieste iba z úsporných dôvodov.

[20] J. H o r e c k ý (c. d., 201) zaraďuje do tejto skupiny aj sloveso *sfalšovať.* To je však deverbatívum, v ktorom predpona *s-* má rezultatívny význam. O ňom bude reč ďalej.

Lexikálne významy etymologickej predpony vz-

Etymologická predpona *vz-* vyjadrovala v slovanských jazykoch 1. pohyb nahor (porov. čes. *vzhůru*), prípadne proti niekomu a 2. „zmohutnenie činnosti" (podľa Machka, c. d., 579), „vzplanutie deja" (podľa Kopečného, c. d., 116). V mnohých prípadoch však predpona *vz-* postupne splynula vo výslovnosti a napokon i v grafike s predponou *s-* alebo s predponou *z-* (podľa prvej spoluhlásky slovesného základu). A tak v dnešnej spisovnej slovenčine sa predpona *vz-* vyskytuje v pomerne obmedzenom rozsahu. Najlepšie sa ešte zachovala pred znelými spoluhláskami, zriedkavejšie pred samohláskami (napr. *vzhliadnuť, vzletieť, vzísť*). Zriedkavá je v slabičnej podobe *vzo-* (napr. *vzopäť sa, vzoprieť sa, vzostup*). Naproti tomu pred neznelými spoluhláskami predpona *vz-* v bežnej výslovnosti splynula asimiláciou a stratou neznelého *v (vz- > vs- > s-)* s predponou s-.

V niektorých prípadoch jestvuje dosiaľ kolísanie nielen vo výslovnosti, ale i v grafike. Bežne sa napríklad vyslovuje *schádzať/schodiť* (= kličiť), *schápať sa, schopiť sa, sklíčiť, skypieť, spierať sa, spínať sa, splanúť, spriamiť/-ovať (sa), spružiť/-ovať (sa)* a všetky tieto slovesá sú v uvedenej podobe dostatočne doložené aj v tlačenej literatúre. Preto bude sotva možné udržať rigorózne stanovisko *Pravidiel slovenského pravopisu*, ktoré v týchto prípadoch pripúšťajú len etymologické písanie *vzchádzať/vzchodiť, vzchopiť sa, vzklíčiť, vzkypieť, vzpierať sa, vzpínať sa, vzplanúť, vzpriamiť/-ovať (sa), vzpružiť/-ovať (sa)*.

Vo väčšine prípadov píšeme dnes pred neznelou spoluhláskou miesto etymologickej predpony *vz-* podľa výslovnosti predponu *s-*. Ide napríklad o tieto slovesá:[21]

schabrať sa, schumeliť sa (o snehu), *schytiť sa* (náhle, prudko), *skríknuť/* zried. *skríkať, skričať* kniž., *skvíknuť, skvičať* zried., *skrsnúť//skŕsať/skrsávať, skudliť (sa)* [= zvíriť (sa) — o prachu], *skúdoliť sa/skundoliť sa, skúriť* (prach = rozvíriť), *skúriť sa* (o prachu, rozvíriť sa, pren. expr. prihodiť sa, stať sa), *spamätať sa* (zried. *-ovať sa) /-ávať sa, spätiť (sa), speniť (sa), sperliť (sa), splápolať, splašiť (sa), spomenúť/spomínať (si), spriečiť sa, sprotiviť sa*[2] (= vzoprieť sa, vzbúriť sa; homonymum *sprotiviť sa*[1] „stať sa protivným" má rezultatívny význam), *strhnúť sa/strhať sa* (= 1. myknúť sa, trhnúť sa; 2. náhle sa prebudiť; 3. náhle vzniknúť) i *strhnúť/strhať* (niekoho zo spánku), zastar. *spečovať sa*.

Patria sem pravdepodobne i expresívne slovesá *schlpiť sa* (= povadiť sa) a *sklbčiť sa* (= pobiť sa) i nár. *sprtieť/sprtiť sa* (= zahmýriť sa). Význam predpony *s-* je tu však natoľko zotretý, že už možno hovoriť o čisto vidovej predpone.

---

[21] Pre ciele tejto štúdie nie je potrebné presne rozlišovať spomenuté dva významy etymologickej predpony *vz-*. Niekedy je toto rozlíšenie dosť ťažké.

Ďalej sem patria poetizmy ako *skvíliť, skvitnúť/skvitať, sprúdiť sa,*[22] *sprýštiť* (Hviezd.), *spučať* (= vypučať) a i. Vo väčšine poetizmov tohto druhu nadobudla však predpona *s-* obmedzovací význam (v tejto funkcii je synonymná s predponou *za-*), čiže prestala mať lexikálnu funkciu a vyjadruje spôsob slovesného deja.[23]

V básnickej reči je tento typ pomerne produktívny. Niektoré slovesá tohto typu prešli dokonca do bežného expresívneho výraziva. Je pravdepodobné, že mnohé z nich boli utvorené v novšom jazyku podľa istého modelu s predponou *s-*. Ide napríklad o tieto slovesá:

scupkať, scupotať (= zacupkať, zacupotať), *scvendžať, scvengotať, sčľapotať, sfičať, sfŕčať, sfučať, sfundžať, sfuňať* Hviezd., *schechtať sa/schichotať sa/schichtať sa/schachotať sa, schrapčať/-pšťať, schŕčať, schripieť, schvieť, sa/-ievať sa,* zried. i *schvieť/-ievať* Hviezd., *skikiríkať, skrákať, skrákoriť, skrochkať, skrúžiť, skukať* (= zakukať), *skýchať, skývať* (= zakývať), *spiskotať, spišťať, splakať, splesať, splieskať* (= zaplieskať), *spráskať*[1] (= zapráskať), *spraskotať, sprášiť sa* neos. (= zaprášiť sa), *sprašťať, sprskať,*[1] *spukať, spýriť sa, sšepotať, ševeliť, sškrípať, sšomrať, sšuchotať, sšumieť, stľapkať* (= zatľapkať) Hviezd., *stlieskať, strblietať sa, strepať (sa), strepotať (sa), strešťať, striasť* (= prudko zatriasť), *striasť sa* (= zatriasť sa, otriasť sa).

Slovesá *spísknuť* a *schrapnúť si* (= chvíľu si pospať) majú odtienok jednorazovosti. Jeho výrazovým prostriedkom je kombinácia predpony *s-* s príponou *-nú-*.[24]

Ako vidieť na príkladoch, veľká väčšina slovies tohto typu má význam „vydať alebo spôsobiť nejaký zvuk". Zriedkavo sa tu vyskytujú slovesá pohybu ako *strblietať sa, strepať (sa), strepotať (sa), striasť sa, skrúžiť* (= zakrúžiť), *scupkať, scupotať, sfŕčať* (vo význame „odbehnúť"). Posledné tri môžu mať aj odtienok pohybu smerom od niečoho (t. j. pôvodný význam predpony *z-*, nie *vz-*).

Všetky uvedené slovesá druhej skupiny (okrem jedného) sú jednovidové, dokonavé.[25] Utvorené sú však od nedokonavých slovesných základov (ako všetky slovesá s obmedzovacím významom). Slovesá *spísknuť* a *schrapnúť si* sú utvorené prefixálno-sufixálnym postupom z nedokonavých slovies *pískať, chrápať*.

Naproti tomu prvá skupina slovies, pri ktorých sa ešte zachoval v menšej alebo väčšej miere lexikálny význam etymologickej predpony *vz-*, nie

[22] *Oj, Hrone, sprúdený.* (Botto) — *strieborne sprúdené zátoky* (Hviezd.)

[23] Pozri A. V. Isačenko, c. d., 234—238 a Š. Peciar, *Obmedzovací význam predpony po- v slovenčine*, SR 28, 65—77.

[24] Pozri A. V. Isačenko, c. d., 251—273.

[25] Forma *schvievať (sa)* Hviezd. je ojedinelá a neorganická. Jedinou výnimkou je teda sloveso *skvitnúť/skvitať*. Tu sa zrejme zachoval lexikálny význam etymologickej predpony *vz-*, takže tu nejde o spôsob slovesného deja ako v ostatných slovesách tejto skupiny.

je homogénna. Popri jednovidových slovesách nájdeme tu slovesá párové, popri slovesách odvodených od nedokonavých základov vyskytujú sa i slovesá s dokonavými základmi, ako napr. *strhnúť (sa).*

Zriedkavé a sporné prípady

V malej skupinke slovies predpona *s-* vyjadruje zmenu pohybu. Ide o slovesá *skerovať, skrútiť/skrúcať (sa),* jednovidové *skrútnuť (sa), stočiť/stáčať (sa).* Je to typ celkom neproduktívny. Zdá sa, že tu ide o etymologickú predponu *z-* (s významom „preč od niečoho").

V niektorých ojedinelých slovesách je síce lexikálny význam predpony *s-* nesporný, ale nie je celkom jasné, o aký význam ide. Tak je to napríklad pri niektorých významoch slovesa *striasať (sa), striasť sa* a takmer vo všetkých významoch slovesa *strpieť.* Podobne ani v slovesách *schmatnúť, schvatnúť, schopiť* (= popadnúť niečo), *schytiť, schvátiť/schvacovať* nie je dnes význam predpony *s-* zrejmý. Najbližšie sú k významu „vzplanutia deja", ktorý je vlastný etymologickej predpone *vz-.*

Spôsoby slovesného deja vyjadrené predponou s-

Predpona *s-* vyjadruje najčastejšie dokončenie, zavŕšenie, resp. výsledok slovesného deja (a tým i jeho dokonavosť). A. V. Isačenko (c. d., 242) nazýva takúto funkciu predpony rezultatívnym spôsobom slovesného deja. V dnešnej spisovnej slovenčine má predpona *s-* rezultatívnu funkciu predovšetkým v množstve slovies cudzieho pôvodu na *-ovať (-izovať),* ako sú:[26]

scentralizovať, scenzurovať, scivilizovať (sa), sfascinovať, sfilmovať, sfiltrovať, sformovať (sa), sformulovať, sfušovať, skarikovať, skasírovať, skatalogizovať, skoksovať, skombinovať, skomplikovať, skomponovať, skompostovať, skomunizovať (sa), skoncentrovať (sa), skoncipovať, skondenzovať, skonfiškovať, skonfrontovať, skonfundovať (sa), skonštruovať, skontrolovať, skonzumovať, skorumpovať (sa), skrachovať, skrepírovať, skritizovať, skryštalizovať (sa), spakovať (sa), sparodovať/-izovať, splanírovať, spolitizovať (sa), spopularizovať, sprecizovať, sprofanovať/-izovať, strémovať (sa) a mn. i.

Pozoruhodné je, že v súčasnom jazyku sa pritvárajú formy s predponou *s-* aj pri obojvidových slovesách, ako napr.: *s-kompletovať/-izovať, s-kompromitovať (sa), skonštatovať* a pod.[27] Predpona *s-* týmto slovesám práve dodáva význam rezultatívnosti, ktorý bez nej nemajú.

---

[26] Na rozdiel od slovies, v ktorých predpona *s-* vyjadruje zmenu stavu a pri ktorých spravidla jestvujú popri dokonavých i nedokonavé formy s predponou *s-*, rezultatívne slovesá sú jednovidové a nevytvárajú sekundárne nedokonavé formy s predponou *s-*. Preto sme ani jedno z týchto slovies nezaradili k významu „zmena stavu".

[27] Písala o nich E. Smieškova v článku *Dvojvidové slovesá cudzieho pôvodu v slovenčine,* SR 26, 225—30.

Rezultatívny význam predpony *s-* je častý aj pri slovesách domáceho pôvodu. Ide napríklad o tieto slovesá:

schlácholiť, schradnúť, schvátiť sa, schystať (sa), skabonič (sa), skaliť (sa), skántriť (sa), skaziť (sa), skľagať (sa), skoncovať, skončiť (sa), skrehnúť, skrkvať, skysnúť, skýšiť sa, spackať, spiskať hovor. expr. (= zosnovať), *splašiť* hovor. expr. (= zohnať niečo niekde), *spliesť sa, spliesť si* (koho, čo), *splniť, splodiť, spoďkať (sa), spodobať sa, spotiť sa, spozorovať, sprevadiť/sprevodiť* (zo sveta) knižn. (je jednovidové; nepatrí k nemu nedok. jednovidové *sprevádzať*), nár. *sprhnúť* (= zhranieť, zhniť), *sprieť, sprplať (sa), spustnúť, spustošiť, strápiť (sa), stráviť*[2] (istý čas, homonymné), *strnúť* (ale *stŕpnuť/stŕpať* sa už lexikalizovalo), *stuchnúť, stutlať* a i.

Niektoré slovesá s rezultatívnym významom predpony *s-* sa lexikalizovali a k dokonavej forme sa pritvorila sekundárna nedokonavá forma. Do tejto skupiny by sme zaradili tieto slovesá:

scediť/sciedzať, schváliť/-ľovať, skapať/skapínať, skľúčiť/skľučovať, skonať/-ávať knižn., *skormútiť/-ucovať (sa), skryť/skrývať (sa), skrepenieť/skrepínať, skrížiť/skrižovať (sa), spatriť/-ovať, spečatiť/-ovať, splniť//spĺňať/spĺňovať (sa), spočinúť/spočívať* (nedok. forma má však niektoré osobitné významy, pri ktorých ju treba pokladať za bezpredponové sloveso; ide tu teda o homonymá), *spoľahnúť sa/spoliehať sa, spozdiť sa/-ďovať sa, spôsobiť/-ovať, spracovať//-úvať/-ovávať, spreneveriť/-ovať (sa), sprostiť/sprosťovať (sa), sprostredkovať//-úvať/-ovávať, sprzniť/-ňovať, spuchnúť/spúchať* i *spuchať, stiesniť sa/stiesňovať sa, stlieť/zotlieť//stlievať, stlmiť/stlmovať, stratiť/strácať (sa), stráviť*[1]*/stravovať*[1] (= skonzumovať, spotrebovať) [nedok. *stravovať sa* (i prechodné nezvratné *stravovať*[2] *koho*) cíti sa v dnešnom jazyku ako bezpredponové (deprefigované)], *stroskotať (sa)/-ávať (sa), stvrdiť//stvŕdzať/stvrdzovať*. Lexikalizované je i jednovidové *stvoriť*, lebo sa už necíti ako predponové. Za neodvodené treba pokladať i trochu zastar. *spokojiť sa/spokojovať sa*.

Za odtienok rezultatívneho významu možno pokladať vyjadrenie d ô k l a d n o s t i, ú p l n o s t i, v y č e r p a n o s t i, pokiaľ ide o zásah objektu dejom.[28]

V tomto významovom odtienku je s predponou *s-* často synonymná predpona *do-*, niekedy i predpona *po-*, zriedka i *pre-*. Je to v dnešnej slovenčine pomerne veľmi produktívny typ. Patria sem iba prechodné slovesá (zriedka pri niektorých býva i zvratné podmetové), na rozdiel od prvej skupiny rezultatív, v ktorej sú popri predmetových i slovesá podmetové.

Treba sem zaradiť napríklad tieto slovesá:

scápať (sa), scestovať, scuchať, sfackať, sfafrať/-iť, sfakliť (= zjesť), *sfliaskať, sfŕkať, schamtať, schlípať* (*schlipnúť* má odtienok jednorazovosti), *schrúmať, schrumkať, schodiť* (= pochodiť veľa), *skaličiť, skárať, skarhať, skatovať, skmásať* (*skmasnúť* má odtienok jednorazovosti), *skopať*[1] (napr. záhradu), *skopať*[2] (= dokopať nohami), *skopať*[3] niž. hovor. (= pokaziť, skaziť), *skresať* expr.

[28] Je to odtienok, ktorý A. V. Isačenko (c. d., 245—6) nazýva „totálno-objektný" („dej objíma celý objekt alebo všetky objekty, vyčerpáva celý objekt").

(= vyhrešiť; skritizovať), *skúpať (sa), skváriť, skynožiť, spalicovať, spáliť, spapať/-kať/-inkať, spakovať* hovor., *spapraťˌ spiecť* (všetku múku), *splieskať/ spliaskať* (koho), *spliesť* (koho), *spľuvať, sposmeškovať, sposmievať, spotiť (sa), spraťˌ* (= zbiť), *spráskať* (= zbiť), *spratať (sa)* [= vtlačiť (sa), vtesnať (sa) niekde], pren. *spratať* (= zjesť), *spražiť, sprplať, sprskať* (koho), *spucovať* hovor. (koho), *stĺcť* (= zbiť), *strestať, strhať (sa), strieskať* (= zbiť), *strmácať, stroviť, strýzniť, stýrať, stŕžiť.*

I pri tomto významovom odtienku sa niektoré slovesá lexikalizovali: majú obe vidové formy. Sú to slovesá: *skosiť/skášať, skŕmiť/skrmovať, skropiť/skrápať, skrušiť/-ovať (sa), skúpiť//skupovať/-úvať, skvasiť/-ovať, spáliť/ spaľovať (sa), spariť/-ovať (sa), spásť/spásať, spiť sa/spíjať sa, splatiť/splácať, spotrebovať//-úvať/-ovávať, stopiť/ stápať.*

Omnoho zriedkavejšie ako rezultatíva sú v dnešnej slovenčine d i s t r i b u t í v a s predponou *s-*. V IV. diele Slovníka slovenského jazyka budú zaznamenané tieto distributíva s predponou *s-:*

schytať (možno chápať aj ako „úplnostný" odtienok rezultatívneho významu), *spadať*[2] zried. (= postupne spadnúť),[29] *spolykať* knižˌ zastar., *spoprehadzovať (sa), spoprehýbať/-ýnať, spopreplетať, spopretínať, spopretŕhať/-trhávať/ -trhovať (sa), spoprevracať, sporážať, sprebíjať, sprehádzať, sprehŕňať, sprehýbať/-ýnať, spreklínať, sprelámať (sa), spremiešať sa, sprerážať, sprerývať, spretínať, spretŕhať/spretrhať (sa), sprevracať.*

Okrem slovesa *schytať* (ktoré možno chápať aj ináč ako distributívum) patria všetky uvedené slovesá do knižného výraziva a sú zväčša doložené veľmi slabo. Najviac ich použil Kukučín, niektoré Hviezdoslav, len ojedinele aj niektorý iný autor. Početnejšie doklady od viacerých autorov sú iba na slovesá *spopretŕhať/-trhávať (sa), spretŕhať (sa)* a *sprevracať.* V dnešnej spisovnej slovenčine tento typ už nie je živý.[30] Nie je bežné ani sloveso *spredať* (= popredať, vypredať), doložené u Tajovského, Šoltésovej a Hečku. Má tú zvláštnosť, že je (podobne ako *popredať*) odvodené od dokonavého slovesa.

V ojedinelých prípadoch vyjadruje predpona *s-* v kombinácii s príponou *-nú-* j e d n o r a z o v ý spôsob slovesného deja. Je to v slovesách *schlipnúť, spafnúť, spuknúť* hovor. expr. (= zastreliť), *spŕchnuť.*

Čisto vidový význam predpony s-

V istom počte slovies, odvodených od imperfektív, nemá predpona *s-* nijaký lexikálny význam ani nevyjadruje spôsob slovesného deja. Má iba zdokonavujúcu funkciu. Je čisto vidová. Takýchto slovies je v slovenčine len málo. Čisto vidovú funkciu má predpona *s-* napríklad v slovesách *spá-*

[29] *Čnie clivo smútok lesov v tvrdosť večera a v údolinu hmla už spadala.* (Krasko)

[30] Týmito údajmi spresňujem svoju formuláciu o tomto type distributív, vyslovenú v štúdii *Distributívne slovesá v slovenčine,* SR 27, 334—336, pozn. 10.

chať, sponáhľať sa, sprobovať (sa), stajiť (dych), *schlpiť sa, sklbčiť sa, sprať sa* (= pobiť sa).

Predpona *s-* má čisto vidovú funkciu aj v slovese *spýtať sa*. Dochádza však k lexikalizácii tohto predponového slovesa. Preto sa k nemu pritvorila sekundárna párová forma *spytovať sa*. Nezvratné *spytovať* (napr. svedomie) treba pokladať v dnešnej slovenčine za bezpredponové (deprefigované).

Nadbytočnosť predpony s-

V slovenčine sa vyskytuje istý počet slovies, v ktorých sa predpona *s-* javí ako nadbytočná. Je to vtedy, keď sa predpona pridáva k dokonavému slovesnému základu. V takýchto prípadoch predpona iba zdôrazňuje príslušný lexikálny význam alebo dokonavosť slovesa. Tohto typu sú slovesá *schybiť, sklesnúť,* nár. *spodívať sa, spohýbať sa* (Kuk.) *spokutovať* (bezpredponové *pokutovať* je obojvidové), *spopadnúť* (Kuk., Urb.), kniž. zastar. *spotkať* (Záb., Kal.), nár. *spopáckať*. Pri *spomôcť/spomáhať, spotupiť/spotupovať* boli pritvorené sekundárne nedokonavé formy. Zložité sú pomery pri slovese *spoznať/-ávať (sa)*.[31]

Deprefigované slovesá

Slovesná predpona môže časom stratiť svoju pôvodnú funkciu a splynúť so slovesným základom. Nastáva deprefixácia predponového slovesa. V takýchto slovesách si potom predponu neuvedomujeme a cítime ich ako bezpredponové. Tento jav jestvuje aj pri predpone *s-*. Pri jednotlivých slovesách sme si ho už povšimli. Takýchto slovies je viac. Môžu to byť slovesá párové, ako sú napríklad *sňať/snímať, stretnúť/stretať (sa), skúsiť//skúšať/skusovať,* alebo jednovidové ako sú napríklad *stvárať, sťažovať sa (si), sťahovať sa, spytovať* (svedomie), *spovedať*.

Záver

Predpona *s-* má v slovenčine niekoľkorakú funkciu: 1. má niekoľko významov lexikálnych („dovedna", „zhora dolu", „zmena stavu", „pohyb zdola nahor", „zmena pohybu"), 2. vyjadruje niektoré spôsoby slovesného deja (obmedzovací, rezultatívny, zriedka distributívny a jednorazový), 3. má čisto vidovú funkciu, 4. zdôrazňuje niektorý význam (javí sa ako nadbytočná pri dokonavých slovesných základoch).

[31] Východiskové sloveso *poznať (sa)* je totiž v slovenčine nedok. i dok. Sú to vlastne homonymá (SSJ III, 401). Keďže predponové *spoznať (sa)* je synonymné s dok. *poznať (sa),* možno v ňom predponu *s-* hodnotiť ako nadbytočnú. Potvrdzuje to existencia nedok. *spoznávať (sa),* ktoré je opäť synonymné s bezpredponovým *poznávať (sa).* Predpona *s-* tu zdôrazňuje rezultatívny význam.

STAROSTLIVOSŤ O JAZYKOVÚ KULTÚRU V POĽSKU

Ferdinand Buffa

U nás je dosť rozšírený názor, akoby starostlivosť o jazykovú kultúru bola nutným zlom malého národa s mladým spisovným jazykom. Takýto názor obyčajne šíria naši odborníci vo výskume, ktorí častejšie uverejňujú zprávy o výsledkoch svojej práce. Mnohí z nich, najmä zo staršej generácie, študovali mimo Slovenska, aktívne ovládajú viac jazykov (ba niekedy ani doma nehovoria po slovensky), k čomu pristupuje ešte neustálenosť a nepreprácovanosť slovenskej odbornej terminológie, takže nie div, že sa často dostávajú do konfliktu s redaktormi a jazykovými upravovateľmi svojich rukopisov, ktorí nie sú vždy na patričnej odbornej úrovni. Takéto spory našich odborníkov sa často končia poukazom na situáciu v jazykoch väčších národov, kde je vraj väčšia liberálnosť v používaní jazykových prostriedkov, pričom sa takýto názor obyčajne dokladá väčšou benevolentnosťou jazykov väčších národov k prevzatým slovám a väčšou ustálenosťou ich jazykového systému. Obmedzenú platnosť uvedených tvrdení však dokazuje aj tento náš stručný príspevok, v ktorom sa pokúsime — najmä pre naše poučenie — podať pohľad na úsilie poľských jazykovedcov o zvýšenie kultúry spisovnej poľštiny, jazyka vyše 30-miliónového nášho suseda s takou bohatou neprerušenou tradíciou.

Systematicky sa otázkam jazykovej kultúry spisovnej poľštiny venujú predovšetkým dva jazykovedné mesačníky: *Poradnik Językowy* (vychádzajúci vo Varšave, ktorého hlavným redaktorom je prof. W. Doroszewski) a *Język Polski* (ktorý vychádza v Krakove a ktorého redaktorom je prof. Z. Klemensiewicz). Prirodzene, že oba tieto časopisy prinášajú aj teoretické články z oblasti jazykového výskumu, ba aj články z oblasti dialektológie, nie zriedka aj čisto materiálové práce (ktoré napríklad u nás nemajú kde vychádzať); hodne miesta však venujú aj stálej poradenskej službe. A že sa takáto práca nepodceňuje, to vidieť už aj z toho, že v časopise *Poradnik Językowy* sa jej venuje predovšetkým hlavný redaktor univ. profesor W. Doroszewski. Obyčajne sa to robí vo forme odpovedí na otázky čitateľov alebo poznámok k jednotlivým jazykovým nedôslednostiam vyskytujúcim sa najmä v tlači. Spravidla mávajú tieto príspevky ráz poučný a výchovný, ba dakedy aj bojovný (pri opakujúcich sa nedôslednostiach). Podobného druhu sú aj stále rozhlasové relácie toho istého autora (tlačou vyšli v štyroch zväzkoch pod titulom *Rozmowy o języku I—IV*, Warszawa 1948—1954). Z množstva ohlasov u čitateľov i poslucháčov vidieť, že spomínané relácie sú veľmi populárne, potrebné i užitočné. Kritériá, ktoré prof. W. Doroszewski uplatňoval vo svojej poradenskej praxi, teoreticky

prepracoval a zhrnul v práci *Kryteria poprawności językowej* (Warszawa 1950). Sú to: *kritérium formálno-logické* (podľa ktorého správnosť názvu sa zdôvodňuje logickou interpretáciou jeho jazykovej formy), *kritérium národné* (podľa ktorého správne je v jazyku to, čo je národné, domáce, neprevzaté), *kritérium estetické* (najmä v jazyku umeleckom, pričom jasnosť a jednoduchosť sa pokladajú za najväčšie estetické hodnoty štýlu), *kritérium geografické* (za vzor sa kladie jazyk historického strediska), *kritérium literárno-autorské* (uplatňované pri odvolávaní sa na vynikajúcich spisovateľov) a *kritériá historické, scénické, školské, pravopisné* a i. Autor však zdôrazňuje relatívnosť a ohraničenú platnosť uvedených kritérií.

O veľkom záujme Poliakov o zvyšovanie jazykovej kultúry svedčia aj jazykové stĺpčeky v rôznych časopisoch, ba aj v novinách (napr. r. 1959 v týždenníku *Przyjaciółka* stĺpček *Mówimy poprawnie* alebo v dvojtýždenníku *Filipinka* stĺpček *O, mowo ludzka,* v týždennej literárnej prílohe *Trybuny Ludu* nazvanej *Trybuna Literacka* bol jazykový stĺpček *Iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają,* ďalej jazykové stĺpčeky vo wrocławských denníkoch atď.), ako aj mnohé série najmä diskusných príspevkov s jazykovednou tematikou (naposledy napríklad bola veľmi pozoruhodná diskusia v časopise *Przegląd Kulturalny* koncom r. 1962 a začiatkom t. r., v ktorej sa viacerí kultúrni, teda nielen jazykovední pracovníci vyjadrili k aktuálnym otázkam jazykovej kultúry; pozoruhodný bol napríklad pokus o charakteristiku poľštiny hovorenej a písanej a ich ovplyvňovanie dnešného vývinu spisovného jazyka, ďalej o aktuálnom vplyve prostriedkov masového šírenia kultúry na spisovný jazyk ap.).

Veľkej obľube sa v Poľsku tešia aj samostatné príručky, ktoré populárnym spôsobom rozoberajú a vysvetľujú jednotlivé priestupky proti jazykovej norme. Sú písané veľmi prístupným, niekedy až pútavým spôsobom a vychádzajú v mnohotisícových nákladoch (napr. M. Nalepińska, *Jak mówić i pisać poprawnie.*[3] Warszawa 1956. — St. Reczek, *Nasz język powszedni.* Wrocław 1957, str. 349, náklad 10 000 ex. — E. Przyłubska, F. Przyłubski, *Język polski na codzień.* Warszawa 1958, str. 341, náklad 30 000 ex. a i.).

Hlavnou oporou pri usmerňovaní jazykovej kultúry sú aj v Poľsku normatívne príručky záväzné pre všetkých používateľov spisovnej poľštiny. Takto sú normované zásady správnej výslovnosti (*Prawidła poprawnej wymowy polskiej* z r. 1930, ktoré r. 1958 vyšli v 3. vydaní; na ich základe spracovali samostatnú príručku W. Doroszewski a B. Wieczorkiewicz *Zasady poprawnej wymowy polskiej ze słowniczkiem,* Warszawa 1947). Podobne boli spracované aj zásady pravopisu (podľa schválenia pravopisnej komisie Poľskej akadémie vied z r. 1936 spracovali S. Jodłowski a W. Taszycki *Zasady pisowni polskiej i interpunk-*

cji ze słownikiem ortograficznym, z ktorých r. 1956 vyšlo 12. doplnené vydanie). Gramatický systém súčasnej poľštiny zachytávajú početné gramatiky najpoprednejších poľských jazykovedcov (napr. St. Szober, *Gramatyka języka polskiego*.[3] Zrevidoval W. Doroszewski. Warszawa 1953. — W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej*. Warszawa 1952. — Z. Klemensiewicz, *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*,[3] Kraków 1960. — T. Lehr-Spławiński a R. Kubiński, *Gramatyka języka polskiego*,[7] *Podręcznik dla wszystkich*, Wrocław—Kraków 1957 a i.). Z normatívnych slovníkov treba vymenovať predovšetkým *Słownik poprawnej polszczyzny*[3] St. Szobera (Warszawa 1958) a práve vychádzajúci *Słownik języka polskiego* (1. zv. r. 1958, 2. zv. r. 1960, 3. zv. r. 1961, 4. zv. r. 1962). Hodno tiež uviesť *Słownik wyrazov blizkoznacznych*, ktorý zredigoval St. Skorupka (Warszawa 1957). Už aj tento neúplný výpočet normatívnych príručiek dostatočne ilustruje, akú veľkú pozornosť venujú poľskí jazykovedci aj takýmto praktickým potrebám. Dôsledkom toho je značná ustálenosť dnešnej spisovnej poľštiny. No ďalšie podrobnejšie výskumy a prudký rozvoj poľštiny súvisiaci s kultúrnym i hospodárskym rozvojom súčasného Poľska prinášajú doplňujúce alebo i revidujúce doterajšie normatívne zásady. Azda nebude nezaujímavé pozastaviť sa aspoň pri niektorých typickejších a častejšie sa opakujúcich javoch, ktoré Poliakom pri aktívnom používaní poľštiny robia ťažkosti.

Podľa uverejnených odpovedí jazykovej poradne sa zdá, že Poliakov najviac zaujímajú jazykové otázky z oblasti slovníka. Často tu ide o vysvetlenie alebo presné vymedzenie významu slova alebo aj celých fráz (ako napr. *spotkać, popadanie, adapter, drewno — drzewo, szofer — kierowca, liczba — cyfra, waga — ciężar, arbuz — kawon, pies pogrzebany* ap.) alebo o zhodnotenie názvu, najmä novšieho, či vyhovuje kritériám kladeným na správny názov. (Takto boli hodnotené napríklad názvy typu *maszynownia, parowozownia, lokomotywownia, kurort, mistrz zegarmistrzowski, preselekcja* ap.) V mene jazykovej čistoty brojí sa proti snobskému zneužívaniu rôznych zvratov najmä menej obvyklých a proti rôznym štylistickým manieram (napríklad používanie spojenia „prowadzenie sprzedaży" namiesto obvyklého *sprzedawanie* — porov. podobnú slovenskú perličku „prevádzanie výkupu" — ďalej zneužívanie slova *posiadać* namiesto bežného *mieć* ap.). Za snobské sa pokladá aj prílišné lipnutie na tituloch a s tým spojené formy hovorenia s niekým *per pan (pani)* namiesto používania *obywatel* a bežného vykania, ktoré sa v dnešnej poľštine pociťuje ešte ako príznakové (je obmedzené len na isté prostredie).

Hodne živé sú aj problémy odbornej terminológie. V jazykových reláciách sa dosť často konštatuje, že nové termíny vznikajú spravidla spontánne. Za jazykovú nekultúrnosť sa pokladá pri tvorení nových názvov

nerešpektovanie jazykovedného hľadiska (čím sa vytvárajú také nesystémové formy, ako sú napr. *dłuż, osiąg, wykon* ap.), čomu sa možno vyhnúť len spoluprácou jazykovedcov s patričnými odborníkmi. Pri úplne nových názvoch sa odporúča dávať prednosť pred domácimi formami názvom s latinskými alebo gréckymi základmi. Kodifikáciou technickej terminológie sa zaoberá už niekoľko rokov *Polski Komitet Normalizacyjny*, ktorý definuje, zjednocuje a zostavuje technické názvoslovie a očisťuje ho od nepotrebných cudzích prvkov (typu „falszburta" = *nadburcie*, „ekonomajzer" = *podgrzewacz wody*, „dek" = *pokład*, „diesel" = *silnik spalinowy wysokoprężny*, „rumpel" = *sternica* ap.).

Časté pochybnosti mávajú Poliaci aj pri tvorení rôznych slovotvorných odvodenín najmä v oblasti vlastných mien. Večne živý problém je tu tvorenie ženských foriem k mužským názvom podľa zamestnania a povolania, ako aj k mužským titulom: spisovná poľština tu má tendenciu takéto názvy neprechyľovať, ale používať mužské podoby aj vo vzťahu k ženám (hoci v hovorovom jazyku sa objavujú aj prechýlené ženské podoby). Podobná tendencia sa uplatňuje a odporúča aj pri priezviskách (okrem typu *Kowalski — Kowalska*, teda aj pri názvoch typu *Blady, Chudy* ap.). V tomto sa teda poľština rozchádza so spisovnou slovenčinou, kde je tendencia názvy i mená pre ženy obmieňať patričným sufixom.

Pochopiteľné sú časté nejasnosti okolo tvorenia prídavných mien od zemepisných názvov, pretože tu rozhoduje tradícia používanej formy (napr. *Leszno — leszczyński, Warta — warciański, Tychy — tyski, Skarżysko — skarżyski* ap.).

V tvarosloví sa pozornosť venuje najčastejšie zriedkavejším deklinačným tvarom (typu *w Warszawskiem*, G. pl. typu *Amerykanów, uczniów — uczni*, G. sg. typu *Oświęcimia, Radomia*, vokatív typu *panie Adamczyk* ap.). Priezviská pri skloňovaní sa odporúča traktovať ináč ako všeobecné mená; v prípade pochybnosti ich radšej neskloňovať (napr. *Zdzisława Szkatuła — od Zdzisławy Szkatuła* ap.).

Poznámky k výslovnosti sa týkajú predovšetkým cudzích slov typu *crescendo*, skupiny *ns* v slovách ako *konsekwencja* a rozdielov medzi bežnou spisovnou výslovnosťou a vzornou, tzv. divadelnou výslovnosťou.

Veľká pozornosť sa venuje aj správnemu používaniu slovesných väzieb, náležitej stavbe a štylizácii vety ap. Popudy k tomu spravidla prichádzajú od samotných dopisovateľov upozorňujúcich najmä na nepodarené štylizácie tlačeného textu.

V oblasti pravopisu, ktorý je v poľštine pomerne ustálený, sa zdôrazňuje zásada, aby sa používatelia nedomáhali mechanických pravopisných pravidiel, ale aby pri používaní terajších (často dosť všeobecných) pravidiel vynaložili aspoň minimálnu duševnú námahu. Táto požiadavka sa však

často opakuje, pretože v poľskom pravopise sú niektoré oblasti menej prepracované (napr. písanie *nie* + príčastia typu *nie pijący*, príslovky typu *z wolna, w krąg*, zložené adjektíva ap.). Cudzie vlastné mená sa odporúča písať pôvodným pravopisom, čo platí aj o inoslovanských menách, ktoré sa v poľštine často prekrúcajú, deformujú. Za snobskú sa pokladá maniera používať hodne cudzích litier *(x, q, v)* alebo zdvojené písmená (v slovách typu *trolleybus, Express Wieczorny* ap.). V používaní veľkých písmen a interpunkčných znamienok (najmä čiarky) sa odporúča značná striedmosť, pretože aj v tom je dnes tendencia zveličovať.

O pravopisnej reforme (týkajúcej sa najmä zjednodušenia písania zložkových litier *sz, cz, rz, ch* a *ó* vyslovovaného ako *u*), o ktorej sa ešte nedávno živo diskutovalo, sa dnes už neuvažuje.

Je pozoruhodné, že aj taký oficiálny orgán pre jazykovú kultúru, ako je *Poradnik Językowy*, uverejní občas aj príspevky zamerané puristicky. Napríklad namiesto všeobecne používaného spojenia typu *w latach trzydziestych* autor istého článku odporúča formu „trzeci dziesiątek" (bieżącego stulecia), a to štylizáciou dosť rigoróznou („... każdy Polak inteligentny i dbały o kulturę języka ojczystego powinien (!) używać ...", PJ 1960, s. 80). Pritom redakcia k tomu nezaujala nijaké stanovisko. Iný podobný príspevok (*Pomruki starego doktrynera*, JP 1961, s. 365 n.) sa zastáva napríklad dnes už nepoužívaných tvarov typu *ministerium, premium* ap.

Všeobecne sa ostro odsudzujú najmä chyby v textoch úradných písomností, ktoré sa kvalifikujú ako veľká nezodpovednosť za verejné používanie jazyka.

Z našich poznámok plynú pre nás najmä tieto závery:

1. Ani väčší národ s jazykom s dlhou tradíciou a dnes už hodne vypracovaným a ustáleným si nemôže dovoliť zanedbávať starostlivosť o jazykovú kultúru. Naopak, váži si svoj jazyk a venuje mu veľkú pozornosť.

2. Otázky jazykovej kultúry neslobodno podceňovať. Mali by sa im venovať najvýznačnejší jazykovedci, nevynímajúc ani jazykovedcov pracujúcich na čisto teoretických otázkach.

NA OKRAJ OTÁZKY DOPLNKU

Juraj Chovan

Otázke doplnku sa v našej literatúre venovalo už hodne pozornosti. Ale keď hodnotíme doterajšie názory na doplnok, zistíme, že v niektorých veciach sa ešte stále rozchádzame, i keď k súhrnu základných poznatkov o doplnku ťažko niečo nové pridať.

V *Slovenskej gramatike*[1] sa doplnok vymedzuje ako rozvíjajúci vetný člen, ktorým sa bližšie určuje podmet alebo predmet vety vlastnosťou, ktorú má podmet alebo predmet vety za deja vyjadreného prísudkom vety.

Z citovanej definície možno vyzdvihnúť toto:

a) doplnok vystupuje vo vete ako logický predikát, ktorým sa najčastejšie vyjadruje stav podmetu platný v čase prísudku vety,

b) doplnok môže byť subjektový alebo objektový.

Problémom zostáva determinatívna funkcia doplnku, čiže súčasné určovanie i prísudku; túto funkciu okrem predikatívnej funkcie niektorí jazykovedci doplnku prisudzujú. Sporné je i to, či niektoré tradičné doplnky sú logickým predikátom.

J. Ružička[2] tvrdí, že medzi doplnkom a prísudkom niet determinatívneho vzťahu, čo vyplýva i z vyššie citovanej definície. J. Svetlík[3] sa však prihovára i za determinatívny vzťah v doplnku, a to znamená odklon od chápania doplnku iba ako predikatívneho vzťahu a opätovné nastolenie starej problematiky. Autori učebnice pre I. tr. býv. gymn.[4] pôvodne tiež tvrdili, že doplnok súčasne rozvíja aj podmet aj prísudok, čiže doplnok hodnotili ako predikatívno-determinatívny vzťah.

Na základe rozboru jednotlivých prípadov treba hneď na začiatku povedať, že podstatou doplnkového vzťahu nie je zlúčenie determinatívneho vzťahu s predikatívnym. A pokiaľ J. Ružička popiera determinatívny vzťah

---

[1] E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 350.

[2] *Základné sporné otázky slovenskej skladby*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 23.

[3] *Doplnok v slovenčine*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 89–101.

[4] E. Pauliny – Š. Peciar, – V. Šándor – J. Štolc, *Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií*, 2. vyd., Bratislava 1953, 218.

doplnku k prísudku, ktorý by vyplýval z takejto podstaty doplnku, možno s ním súhlasiť. No determinatívnosť z doplnku úplne vylúčiť nemožno. J. Svetlík v doplnku správne vyzdvihuje jeho úlohu vyjadriť stav alebo vlastnosť niečoho, ale nevšíma si dosť pozorne, že to možno prakticky vyjadriť iba v predikácii. Za doplnky J. Svetlík považuje i také prípady, kde ide o nadobúdanie stavu alebo vlastnosti niečoho v priebehu výpovede, čím sa existencia logickej predikácie takýchto doplnkov zrejme ruší. Vety s takýmito doplnkami nemajú charakter dvojitej predikácie. So Svetlíkom nemožno súhlasiť ani v tom, akoby determinatívnosť bola konštituujúcim faktorom doplnkového vzťahu, lebo doplnok treba hodnotiť iba ako predikáciu, ktorá sa od bežnej stavby predikácie líši len tým, že sa chápe logicky.

Pri doplnku si musíme uvedomiť, že vo výpovedi nejde o nejaké živelné vzťahy, ale že tieto vzťahy vedome určuje človek podľa toho, čo chce povedať, akú skutočnosť chce vyjadriť (či niekto napr. cestoval *šťastný*, alebo *šťastne*). Nemožno sa preto domnievať, že s doplnkom — cestoval *šťastný* — automaticky vytvorí sa i príslušný okolnostný vzťah, podobný prislovke *šťastne*.

Akési podvedomé chápanie determinácie v tomto prípade, ako aj v ostatných adjektívnych doplnkoch, spôsobuje postavenie doplnku za prísudkovým slovesom, ktoré ovplyvňuje vytváranie určitého dojmu determinácie.

O determinácii doplnku možno hovoriť iba v prípade objektového doplnku. Pri adjektívnych doplnkoch možno o determinácii hovoriť iba v tom prípade, keď doplnok podmieňuje činnosť prísudkového slovesa, čiže je s ním v určitej logickej závislosti.

Determinatívne chápanie doplnku sa zreteľne stráca, keď presunieme doplnok vo vete na také miesto, kde nebude pod vplyvom prísudkového slovesa. A vieme, že doplnok nemusí mať výlučné postavenie na konci vety za prísudkovým slovesom. Napríklad: *Mama zamyslená sedela v kuchyni, rozprávala deťom pomaly, rozvážne.* (Ondrejov) — *Voz prázdny vysotili na ulicu a zapriahajú voly.* (Kukučín)

Uvedená zámena v postavení doplnku len objasňuje fakt, že jediným syntaktickým vzťahom v doplnku je predikácia, ktorá sa pri adjektívnych typoch doplnkov formálne vytvára postavením prídavného mena za podstatné meno. Pri substantívnych doplnkoch predikáciu tvorí predikatívna dualita pojmu — komponentu logického súdu. Prvý prípad je v ruštine bežná forma tvorenia predikácie: *vesiolyj maľčik — maľčik vesel (vesiolyj)*. Na vetný ráz takýchto postpozitívnych prívlastkov v našich jazykoch upozorňuje aj F. Kopečný.[5] Na tomto základe spočíva aj široká možnosť rôznych voľných a anticipovaných doplnkov.

[5] *Základy české skladby*, Praha 1958, 193.

Adjektívny a na tom istom základe aj neadjektívny doplnok môže teda stáť aj pred prísudkovým slovesom, ba v niektorých prípadoch môže stáť aj pred podmetom, ak je od neho vo vete hodne vzdialený. V takýchto prípadoch v našom vedomí vystupuje ako logický predikatívny komponent adjektíva zámeno príslušného podstatného mena (podmetu). A je známe, že spojenie zámena s adjektívom — aj iným slovným druhom — vždy tvorí predikáciu. (Zrejmé je to opäť v ruštine: *on vesiolyj — vesiolyj on.*) V tomto zmysle predikatívny ráz doplnku majú i nezhodné prívlastky: *Na ľade, primrznutá, s vystrčeným zobáčikom, ležala divá kačka, meravá a studená.* (Ondrejov) — *Tajomná polotma ležala na ňom, mŕtva a nehybná.* (Ondrejov)

Ľ. Ondrejov vo svojej umeleckej próze veľmi často anticipuje jednotlivé slovné druhy, alebo ich nejakým iným spôsobom oddeľuje od hlavnej vety, aby zaistil ich autonómnejšie významové pôsobenie. Časová závislosť takýchto voľných doplnkov sa však od hlavnej vety nedá úplne oddeliť.

Vo vetách, kde podmetom je osobné zámeno, možno doplnok postaviť na hociktoré miesto, lebo vo vzťahu k zámenu vždy bude vystupovať ako predikácia: *Doplazil sa ku mne už postrelený.* (Hečko) Pravda, v niektorých prípadoch takéto doplnky treba vyjadriť aj osobitným dôrazom a vtedy majú stabilnejšie miesto vo vete: *Z cudziny tulák kročil som na ňu bázlivou nohou.* (Krasko)

Tieto jednotlivé príklady nás len utvrdzujú v tom, že základný vzťah v doplnku je predikácia a že z toho vyplýva veľká možnosť tvoriť aj adjektívne doplnky, ktoré v porovnaní s ostatnými typmi nie sú druhoradé, za aké ich pokladá J. Oravec.[6] Nemožno však za doplnky pokladať všetky takéto postpozitívne prívlastky. Za doplnky ich môžeme považovať iba vtedy, keď vyjadrujú časovú zhodu s prísudkom. Lebo v literatúre sa často stretneme i s takými postpozitívnymi prívlastkami, ktoré určujú podmet nezávisle od časového trvania prísudku: *Ako môžete také nezmysly prázdne dať do novín?* (Timrava)

Predikatívny vzťah doplnku ako jeho konštituujúci vzťah môžeme dokázať i z rozboru zmyslu vety, ktorú uviedol Svetlík ako príklad determinácie doplnku: *Mládež spieva a tancuje rozjarená* (= mládež spieva, tancuje a pritom je rozjarená).

No na druhej strane treba povedať, že táto veta sa správne uvádza ako príklad determinatívnosti doplnku — ktorú však pripúšťame iba ako jeho fakultatívnu vlastnosť, lebo tu adjektívum *rozjarená* logicky dopĺňa význam prísudkového slovesa. Čiže je k nemu v určitom determinatívnom

[6] *Z problematiky vetných členov,* Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 117.

vzťahu. Keď presunieme takýto doplnok do stredu vety, celkom jasne nám vystúpi v úlohe vedľajšej vety, čo musíme vyjadriť aj interpunkciou: *Mládež, r o z j a r e n á, spieva a tancuje.*

Pri určovaní doplnku často sa dopúšťame chýb v tom, že nerešpektujeme v ňom časovú zhodu s prísudkom. Týka sa to najmä objektových doplnkov. Pri ich hodnotení možno vychádzať z definície J. Svetlíka: „Objektový doplnok na rozdiel od subjektového doplnku vyjadruje stav alebo činnosť osoby alebo predmetu v čase, keď je táto osoba (predmet) zasahovaná dejom vyjadreným v prísudku."[7]

Z tohto hľadiska nemožno pokladať za doplnky tieto prípady: *Zvoliť za poslanca, nazývať trochárom,*[8] *povýšiť na čatára*[9] ap. Proti chápaniu týchto prípadov ako doplnkov sa vyslovil už aj J. R u ž i č k a,[10] ktorý podobné spojenia hodnotí ako „výsledkový typ predmetu". Tento názor bude užitočné prijať. No k tradičnému chápaniu týchto doplnkov sa opäť prikláňa J. Svetlík, ktorý v tomto prípade iba formálne vychádza z vlastnej definície objektového doplnku, pretože aplikuje v nich len identitu intencie slovesného deja pri objektových doplnkoch s intenciou predmetových slovies. Svetlík tu dokonca sám priznáva, že spomínaný typ doplnkov sa mu vymyká z rámca citovanej definície. Za doplnky ich pokladá len na tom základe, že v týchto prípadoch ide o určitú vlastnosť, ktorú niekto alebo niečo nadobúda v priebehu výpovede. Avšak predikatívnosť takýchto doplnkov je veľmi neistá. Nie je isté ani to, či sa určité vlastnosti v priebehu výpovede skutočne nadobudli, napr. pri nedokonavom vide slovies: *voliť za poslanca.* V „doplnkoch" z takýchto predmetových väzieb by v najlepšom prípade išlo o psychologický predikát: *aby sa stal poslancom.* Ale takéto chápanie doplnkov treba odmietnuť ako extrémne psychologizovanie, ktorým sa vnáša do hodnotenia doplnkov zmätok. Nejde tu teda ani o logický predikát, ani o časovú zhodu doplnku s prísudkom, lebo v prípade sporného doplnku *povýšili ho na čatára* daný objekt nie je logickým predikátom, o ktorom sa v trvaní prísudku vypovedá, lebo vojak sa stal čatárom ako dôsledok činnosti deja prísudku, čo je nedeliteľným zmyslom danej predikácie. A ak by sme aj pripustili akúsi „dodatočnú" predikáciu, neplatí v takýchto prípadoch súčasne s trvaním deja prísudku vety, čo pre chápanie doplnku je rovnako dôležité ako predikácia. Preto základné vlastnosti doplnku (predikáciu, časovú zhodu, vyjadrenie stavu, činnosti) nemožno pri hodnotení doplnku skúmať izolovane, ale treba ich hodnotiť zároveň. Ak by sme v doplnku vyzdvihovali napr. iba predikáciu, za doplnky by sme

[7] C. m., 98.
[8] *Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií,* 219.
[9] J. S v e t l í k, c. m., 99.
[10] C. m., 24.

mohli považovať i všetky postpozitívne prívlastky, na vetný ráz ktorých sme si už poukázali. Ak by sme v doplnku vyzdvihovali iba vyjadrenie určitého stavu, za doplnky budeme môcť považovať aj príslovkové určenia, v ktorých sa príslovka dotýka v istom zmysle i stavu človeka.[11] Takéto nedialektické chápanie doplnkov by bolo nesprávne.

Nejasnosť v kritériu doplnkov spôsobuje i mnoho nedôsledností pri ich určovaní. Tak napr. J. Svetlík súhlasí s bežným typom infinitívneho doplnku po slovesách vnímania, kým po slovesách, ktoré nevyjadrujú zmyslové vnímanie, doplnok už nepripúšťa. Potiaľto by to bolo správne. (Doplnok by bol iba v prípade: *Videla deti čítať,* kým vo vete: *Učila deti čítať* ide už o predmetovú väzbu.) Avšak vo vete *Učila deti čítať (klamať)* tiež ide o nadobúdanie určitej vlastnosti predmetu ako vo vetách, ktoré už pokladá za doplnok: *Ty spravíš c e n n ý m i ten najsmutnejší život a odhodený l á s k a v ý m.* (Jesenský) — *Prvá starosť bola týchto cerberov urobiť n e š k o d n ý m i.* (Zechenter)

Keď však vychádzame z doplnku ako predikatívneho vzťahu, musíme si uvedomiť, že doplnok ako každý predikát je charakterizovaný dualitou určujúceho a určeného. V daných prípadoch ide o jednotu pojmu, ktorá je charakteristická pre ustálené slovné spojenia alebo menné prísudky. Spojenia *urobiť neškodnými, spraviť cenným* treba hodnotiť ako neoddeliteľnú súčasť príslušných prísudkov, lebo ich vzťah je totožný so vzťahom v menných prísudkoch, pravda, na vyššom hierarchickom stupni, keď p l n o v ý z n a m o v é sloveso si musí ešte priberať na pomoc iné slovo, ak chce vyjadriť nejaký zmysel.

Keď zhŕňame tieto poznatky o doplnku, treba povedať, že doplnok má alebo rovnocenné postavenie vo vete — a vtedy v určitom zmysle zastupuje priraďovacie súvetie, alebo môže mať vo vete i determinatívnu úlohu a vtedy nahrádza podraďovacie súvetie.

V úlohe takéhoto podraďovacieho súvetia vždy vystupuje objektový doplnok. Jeho determinácia spočíva v tom, že subjekt logického predikátu je zároveň objektom priamej výpovede: *Vojaka našli r a n e n é h o = Našli vojaka, a k o b o l r a n e n ý.*

Subjektový doplnok vyjadruje determináciu iba fakultatívne.

Niekedy ťažko odlíšiť doplnok od príslovkových určení alebo od predmetových väzieb: *My stojíme tu v ý k r i k o m, čo tiene záhad vrhá na opustené polia.* (Ondrejov) — *Brusnice dozreli k r v a v o u k r o p a j o u, malinou oťažel krík.* (Haľamová) — *Štefana nazývali C e n g á č o m, lebo bol známym zlodejom zvoncov.* (Ondrejov) — *Ostrov, ktorý Jelšová voda takto obopínala, nazývali v lapinovskom dome H a ť o u.* (Ondrejov)

---

[11] J. S v e t l í k v cit. štúdii aj takéto prípady je ochotný pokladať za doplnky.

Takéto prípady možno za doplnky považovať iba vtedy, keď vyjadrujú spomínanú predikatívnu dualitu pojmu, s logicky možným súdom: *Aurélia sa vydala za husárskeho poručíka, prežila s ním rok v sváre a blýskavej biede a pošla svetom a n i p a n n a, a n i ž e n a, a n i v d o v a.* (Vajanský)

Z tohto hľadiska treba uvážiť, či aj v predchádzajúcich príkladoch je takýto logicky možný súd, alebo či je to nie iba básnický (prislovkový) inštrumentál. V prvom prípade ide o prirovnanie pojmov *človek* a *výkrik.* Slovo *výkrik* je abstraktný pojem a môžeme ho hodnotiť nielen ako hlasový prejav, ale i ako reakciu na podnety rôznej situácie. Postavenie takýchto pojmov ako predikácie je z hľadiska správnosti súdu ešte prípustné. Preto túto väzbu budeme pokladať za doplnok. Ale ostatné prípady za doplnok už pokladať nemožno.

Zvlášť treba hodnotiť výrazy: *prezývať Cengáčom, nazývať Haťou.* V týchto prípadoch nielen že nejde o logicky možné komponenty súdu (Štefan = cengáč), ale nejde v nich ani o komponenty pojmov, lebo slová, ktoré stoja v determinačnej funkcii, majú iba charakter značkovosti (podobne ako syntagma *slovo mier.*) Znak, ktorým sa príslušný pojem označuje, nepociťuje sa s ním dostatočne skĺbený, ako je v prípade *menoval sa Jerguš.* Avšak ani toto spojenie nemá charakteristickú dualitu pojmu, ktorá je pre hodnotenie doplnku nevyhnutná. Ide tu o prostriedok označenia — inštrumentál prostriedku. Sem patrí aj výraz *nazývať trochárom.*

Záverom treba povedať, že kritériá hodnotenia doplnku, ktoré tu uvádzame, nie sú síce v syntaktickej praxi nové, no našou úlohou bolo tieto kritériá spresniť a poukázať na potrebu dôsledne ich používať v praxi, čo môže len poslúžiť pri hodnotení doplnkov.

POZNÁMKY K POZNÁMKAM Z FONOLÓGIE

Jozef R u ž i č k a

Na str. 174 až 181 tohto ročníka Slovenskej reči uverejnil Eugen Pauliny pod nadpisom *Niekoľko poznámok z fonológie* repliku na moju recenziu jeho Fonológie spisovnej slovenčiny. Redakcia Slovenskej reči — i keď vyšla E. Paulinymu v ústrety mimoriadne žičlivo — vyslovila nesúhlas s osobným zameraním Paulinyho repliky: nezaujatí zodpovední pracovníci slovenskej jazykovedy sa dištancovali od tónu, do ktorého v svojej replike upadol E. Pauliny. Takýto štýl diskusie sa totiž v našich časopisoch nemusí pokladať za prípustný, ako to dosvedčuje medziiným aj fakt, že E. Pauliny-

mu v orgánoch Historického ústavu SAV odmietli uverejniť príspevok podobného razenia. Pravidlá spoločenského styku sa teda vo všetkých redakciách časopisov SAV nevykladajú rovnako.

Tón svojej repliky usiluje sa E. Pauliny podložiť odôvodnením, že moja recenzia prekročila znesiteľnú mieru „vecnou náplňou a etickými východiskami". Ak by toto bola pravda, bolo by to zlé svedectvo nielen pre mňa, ale aj pre redakciu Slovenskej reči, ktorá v mojom prípade nepokladala za potrebné vysloviť nesúhlas s mojimi vecnými výhradami, ani so spôsobom, akým som ich vyslovil. Už aj táto vonkajšia okolnosť ukazuje, že s Paulinyho postupom „nie je všetko v poriadku". Tu treba ešte uviesť, že aj E. Pauliny uznal slušný tón mojej recenzie, lebo ten ho nepohoršil.

Ale poďme k jadru. Najprv k vecnej stránke repliky.

Ak niektoré moje tvrdenia neobstoja vecne, treba to dokázať vecnou argumentáciou. Toto však E. Pauliny neurobil. Z desiatok mojich výhrad urobil „ilustratívny výber" a usiloval sa tieto dva-tri prípady odbaviť vrchnostenským spôsobom. No pozornejší rozbor tejto stránky Paulinyho repliky povie aj vo fonológii menej skúsenému čitateľovi, že Paulinyho argumenty sa pohybujú na štuliach.

E. Pauliny si ťažká, že som svoje výhrady nevyslovil jednoznačne a zreteľne: iba som naznačil, že tam a tam nie je čosi v poriadku, takže na to ani nemôže odpovedať. V prípadoch, na ktoré E. Pauliny naráža, nepokladal som za potrebné používať primitívny polopatizmus. Prosté upozornenie som pokladal za dostačujúce. Tak napríklad E. Pauliny nepochopil moje upozornenie, že v jeho vete „ďasno je za hornými rezákmi a má podobu malej vyvýšeniny" sú dve nepresnosti; tie sa však netýkajú pasusu „je za hornými rezákmi", ako by to vysvitalo z jeho odpovede. Ďalej som upozornil na vecnú nesprávnosť konštatovania „v hlasivkách vzniká ľudský hlas". E. Pauliny to rozumel tak, že mi šlo len o obmenu formulácie. Domnievam sa, že takto sa diskutovať nedá. Ináč som vari dosť zreteľne vyslovil svoju mienku o celej kapitolke, ktorá nesie nadpis Fonetika. No ak sa celkovému posudku neverí alebo ak sa mojim upozorneniam nerozumie (alebo rozumieť nechce), nech si autor dá túto kapitolku prezrieť hociktorému fonetikovi s tým, aby ju posúdil a dal do poriadku. Som presvedčený, že sa len tak odstránia najslabšie miesta Paulinyho vysokoškolskej učebnice.

E. Pauliny aj naďalej bráni svoju tézu, že v slovenčine sú všetky kombinačné zmeny regresívne. Sám som však poukázal na skutočnosť, že zakončenie kmeňa je v slovenskej morfológii dôležitým faktorom. Ak moje tvrdenie neobstojí vecne, potom bude treba nejako ináč vysvetliť, prečo je rozdiel v pádových príponách tzv. tvrdých a mäkkých akostných prídavných mien. Typ *páví* má pritom osobitné postavenie, bez ohľadu na to, či

to E. Pauliny, ktorý mi radí upustiť od tohto tvrdenia, uznáva alebo nie. Znova opakujem, že v slovenčine popri regresívnych kombinačných zmenách máme aj progresívne zmeny. Pripomínam tu všeobecne známu vec, že jazykové zákony majú ráz historickej kategórie: preto odmietam domýšľanie môjho argumentu v tom zmysle, ako to robí E. Pauliny.

V okruhu slabiky je Paulinyho replika mimoriadne štipľavá, no vecne nová je len jedna poznámka: že okrem iných aj E. Pauliny „sa usiloval vysvetliť, prečo boli v slovenčine spojenia sonóry so spoluhláskou na začiatku slova vylúčené a prečo teda slová ako *ľpieť, rty, mzda, rmut* treba pokladať za prebraté z češtiny". To má byť odpoveď na moju otázku, či uvedené slová a tvary nie sú slovenské. Tu vidieť, ako E. Pauliny uhýba. Sám dobre vie, že sú to slovenské slová, i keď nemajú taký sklad foném, aby vyhovoval nesprávne formulovanému pravidlu. Aj tento prípad ukazuje, že v jazyku niet priamočiarej pravidelnosti. Pri presnom opise jazyka treba brať do úvahy všetky jednotky, už či sú pôvodom domáce alebo cudzie. A kde je vlastne vedecky dokázateľná hranica medzi domácimi a prevzatými prvkami? Alebo napríklad slovo *mzda* je v slovenčine naozaj cudzie a treba ho vypšikať?

Z okruhu vzťahov medzi fonémou a systémom pobúrila E. Paulinyho aj moja výčitka, že na niektorých miestach jeho výkladov preráža forsírovanie systému pred jeho časťami. To, čo v knižke ešte nie celkom jasne a v replike už oveľa starostlivejšie napísal o dialektike vo fonologickom systéme, je v podstate správne, ale predsa len troška úzke, lebo sa odhliada od ďalších vzťahov fonologického systému ako celku na jednej strane — a jeho častí na druhej strane. V synchrónii aj v diachrónii treba brať do úvahy všetky vzťahy a súvislosti v jazykovom systéme. Preto nemôže obstáť Paulinyho tvrdenie, že bezpríznakové hodnotenie prednej realizácie *r* a príznakové hodnotenie zadnej realizácie *R* „vyplýva zo štruktúry slovenských konsonantov". Aj tu treba hľadať iné vysvetlenie. Aj po Paulinyho replike ostáva vôbec záhadou, prečo v niektorých prípadoch treba robiť „isté ústupky" v správnej aplikácii dialektiky vo fonologickom systéme.

Rozbor hlavných bodov vecnej stránky Paulinyho repliky dokazuje neoprávnenosť Paulinyho tvrdenia, že moja recenzia je na nízkej úrovni. Túto vecnú zložku Paulinyho repliky pokladám preto iba za pokus o dezorientovanie čitateľa. Lebo Paulinyho celková štylizácia svedčí o tom, že mu šlo o niečo celkom iné: dokázať nesprávne a škodlivé „etické východiská" mojej recenzie. Hlavným cieľom Paulinyho repliky je nesporne úsilie dať recenzentovi lekciu o mravných vlastnostiach vedeckého pracovníka. Preto sa teraz pozrime aj na túto zložku repliky.

E. Pauliny odmieta moju recenziu, že je školácka. Pri tomto hodnotení

treba sa zastaviť aspoň na chvíľu. Podľa E. Paulinyho nie je čestné a dôstojné, keď vedecký pracovník napíše recenziu, v ktorej sa spomenú a zhodnotia kladné aj záporné stránky posudzovaného diela. Neviem potom, ako recenzovať vysokoškolskú učebnicu. Treba ju asi pochváliť odpredu aj odzadu, aj naprostriedku, potom pekne pohladkať a poofukovať, i keby mala zrejmé nedostatky. Ja len raz neviem, načo by taká recenzia bola, čo by mal z nej autor posudzovaného diela a jeho čitatelia. — V tomto bode teda s Paulinym súhlasiť nemožno, lebo len recenzia, ktorá posudzuje vedecké dielo podrobne, je správna, nech ju autor posudzovaného diela nazve akokoľvek.

E. Pauliny mi vyčituje aj istú štylistickú bezradnosť a simplicitnosť, aj obmedzenosť v inventári hodnotení. Sám však najlepšie dokazuje, že sa skutočne mýli, lebo veď v mojej recenzii namiesto čierno-bieleho áno — nie našiel jedenásť a „ešte niekoľko" odlišných hodnotení. To môže byť len dôkazom o uvážlivom hodnotení práce, a nie nedostatkom alebo škodlivým prvkom recenzie.

E. Pauliny vážne tvrdí, že od istého času venujem osobitnú pozornosť jeho lingvistickým náhľadom. To však nie je pravda. Lebo pravda je, že podľa možností recenzujem v jazykovedných časopisoch všetky naše aj cudzie publikácie z mojej užšej pracovnej oblasti. A prečo by som sa mal vyhýbať práve prácam E. Paulinyho? Azda preto, že by to bolo pre obidve strany pohodlnejšie? Nemali by sa teda komentovať ani významnejšie diela z oblasti súčasného jazyka, ako sa v našich časopisoch — aj pričinením E. Paulinyho — nekomentujú povedzme niektoré základné diela z dejín slovenčiny?

Vedecký pracovník má pokladať za povinnosť povedať otvorene a adresne svoju mienku, len tak sa najlepšie pričiní o rozvoj vlastnej disciplíny.

Ako vidieť, na mojej recenzii niet ani tých etických chýb, o ktorých sa E. Pauliny vyslovil tak šťavnato. Keď si potom kladiem otázku, čo mohlo E. Paulinyho „pohoršiť" natoľko, že sa uchýlil k takýmto prostriedkom, nemôžem sa zbaviť dojmu, že ho nahnevalo jedine to, že sa niekto opovážil recenzovať a posúdiť jeho prácu celkom zvyčajným spôsobom a že v oblasti slovenskej fonológie (ktorú možno pokladá za svoju patentovanú a monopolizovanú oblasť) ktosi iný sa opovažuje mať iné stanovisko.

Paulinyho výrok, že som svojou recenziou postupoval voči nemu nečestne, je nepravdivý. Je to jednoduché ohováranie. A vyslovené spôsobom, ktorý sa pohybuje na hraniciach zakázaného.

E. Pauliny mi pripisuje „zle maskovanú zlostnú kŕčovitosť". Ja však konštatujem, že som sa na E. Paulinyho nehneval ani v čase písania recenzie a že sa naňho nehnevám ani teraz pri písaní odpovede na jeho repliku, i keď musím povedať, že jeho postup je vecne nesprávny a spoločen-

sky neprimeraný. Ja ho aj teraz iba veľmi ľutujem, že sa v návale hnevu z urazenej pýchy dal na také chodníčky, čo statočnému človekovi nepristanú.

Chcel by som ešte E. Paulinymu pripomenúť, tak ľudsky, že *Mýliť sa je ľudské* a že *Dobrý kôň má sto chýb*. To platí aj o pracovníkoch vedy, aj o ich dielach. Ukázať na tieto ľudské nedostatky nie je nič nečestné, lebo poznanie sa i v slovakistike vyvíja okrem iného aj odstraňovaním omylov. A v takomto postupe nehľadajme nijaké pochybné „etické východiská".

Konštatujem, že ani teraz nemám čo meniť na záveroch svojej recenzie: pokladám Paulinyho *Fonológiu spisovnej slovenčiny* za dobrú prácu, i keď má „sto chýb". Škoda len, že s ňou silne kontrastuje replika, na ktorú teraz odpovedám, lebo túto treba pokladať, aj medzi bratmi, za vážnu spoločenskú chybu.

NAJVÄČŠIE BIELE MIESTA SÚ V SLOVENSKEJ ŠTYLISTIKE?

Mária Ivanová-Šalingová

Zveličovaním bielych miest v slovenskej štylistike začína svoj článok V. Budovičová. Článok má sľubný nadpis: *Otázky slovenskej štylistiky a krásna literatúra* (SR 28, 1963, 3—17). Otázky slovenskej štylistiky pôsobia vo všeobecnosti príťažlivo, preto sa im v poslednom čase venuje i V. Budovičová. Prvý raz v diskusnom príspevku *Vplyv češtiny na slovenčinu v oblasti štýlovej* (Problémy marxistické jazykovědy, Praha 1962, 420—422).

V odborných kruhoch je všeobecne známe, že existujú lingvistické disciplíny, ktorým sa na Slovensku doteraz venovalo i venuje veľmi málo pozornosti alebo takmer nijaká pozornosť. Sú to napr. sémantika, fonetika, lexikológia. Že štylistika nie je na tom najhoršie, ukázal prehľad prác za roky 1945—1960 (SR 25, 1960, 270—286). Pravda, pre autorku, ktorá vyžaduje od slovenskej štylistiky „prevratné" poznatky, je doteraz vykonaná práca bezvýznamná. Preto skúpo a neoprávnene „okrajovo" hodnotí cenné práce E. Paulinyho z tejto oblasti. Za zmienku jej okrem neho stál iba J. Horecký, ktorý sa vo viacerých článkoch venoval problematike odborného štýlu. Celkom jej vypadli pozoruhodné a podnetné práce F. Mika, M. Darovca, V. Kochola, S. Šmatláka, O. Čepana, J. Nogeho a i.

Všimnime si však bližšie vlastný prínos V. Budovičovej do problematiky štylistiky, špeciálne slovenskej štylistiky a očierňovanie bielych miest,

problémov, ktoré čakajú na „prevratné" riešenie. V prvej časti článku ide autorke o objasnenie pojmov *štýl, štylistika* a o základné pojmy funkčnej jazykovednej štylistiky vôbec. Avšak táto problematika V. Budovičovej ešte nestačila a podobrala sa telegraficky načrtnúť dejiny štylistiky od najstarších čias, od antiky cez stredovek po novovek. A tu sa jej hneď stali nepríjemné veci. Tvrdí, že štýl bol od antiky predmetom vedeckého výskumu a tvoril osobitnú vednú disciplínu, rétoriku (str. 5). Kde sa však podela Aristotelova *Poetika,* práca Q. Horatia Flacca *De arte poetica* atď.? Je predsa všeobecne známe, že Aristoteles skúmal podstatu základných literárnych žánrov (obsahové i formálne znaky): poézie, prózy a drámy a neraz používal na porovnanie i materiál z oblasti náučnej prózy a z rečníctva. A tak V. Budovičová pozná iba nečlenenú antickú rétoriku (vypadla jej poetika), ktorá trvala v ňou opísanej podobe cez celý stredovek a končí sa vraj v období klasicizmu. Od 18. storočia pozoruje autorka úpadok rétoriky. Citujeme: „V čase, keď stráca svoju normatívnosť a autoritu, nič ju nenahrádza. Slovo štýl stráca svoju vedeckú hodnotu" (str. 5—6).

I keď autorka kladie správnu požiadavku vynášať rozsudky a robiť závery na základe materiálového výskumu, sama tieto zásady nezachováva a mechanicky preberá cudzie výsledky, pravda, bez udania prameňa. Aby sme toto tvrdenie dokázali, uvedieme príslušnú partiu z článku V. Budovičovej a z diela P. G u i r a u d a *La stylistique* (Paris 1954, 5):

Rien de mieux défini — en apparence, que le mot style: une manière d'écrire, d'autre part la manière d'écrire propre à un écrivain, à un genre, à une époque; double définition que nos dictionnaires modernes ont héritеé des Anciens.

Cette „manière d'écrire" fait l'objet dans l'Antiquité d'une étude particulière, la rhétorique qui est à la fois un art de l'expression littéraire et une norme, un instrument critique dans l'appréciation des styles individuels, de l'art des grands écrivains.

C'est sous cette forme qu'elle nous a été transmise à travers le Moyen Age et les siècles classiques.

A partir du XVIIIe siècle une nouvelle conception de l'art et du langage entraîne progressivement sa déchéance; elle est incapable de se renouveler et rien ne vient la remplacer.

La stylistique est une rhétorique moderne sous sa double forme: une science d'expression et une critique des styles individuels."

Uvedieme teraz pre porovnanie citáty z článku V. Budovičovej:

„Štýl sa tradične chápe ako spôsob písania príznačný pre spisovateľa, literárny žáner alebo pre literárny smer. V tomto poňatí bol štýl už od antiky predmetom vedeckého výskumu a tvoril osobitnú vednú disciplínu, rétoriku. Pôvodne to bola náuka o rečníctve, ale postupne rozšírila svoju právomoc (?) na všetky druhy slovesného umenia. Bola zároveň umením, remeslom, technikou literárneho vyjadrovania a z druhej stránky záväznou normou, uplatňovanou ako nástroj kritiky individuálneho štýlu spisovateľov."

„Rétorika bola na jednej strane akousi gramatikou (?) výrazových prostriedkov, výskumom (?) jazykových faktov, na druhej strane umením a praktickým návodom literárnej tvorby, nástrojom literárnej kritiky. Tento dvojaký charakter má aj moderná štylistika.

V tejto podobe trvala antická štylistika cez celý stredovek a cez obdobie klasicizmu. Od 18. storočia nové chápanie literatúry a jazyka ako následok celkového hospodárskeho, národnostného, politického a kultúrneho prebudovania spoločnosti nesie so sebou úpadok rétoriky. V čase, keď stráca svoju normatívnosť a autoritu, nič ju nenahrádza. Slovo štýl stráca svoju vedeckú hodnotu" (str. 5—6).

Porovnanie ukazuje, že autorka preberá z Guirauda výdatne, ale aj skresľuje jeho výklady a preberá mechanicky, lebo vôbec nekonfrontuje svoje tvrdenia s historickými, dostatočne známymi faktami. Na Slovensku totiž koncom 18. a v priebehu 19. storočia je záujem o otázky poetiky, o čom svedčí vyjdenie napr. Tablicovho prekladu *Umění básnířské* (Budín 1832) od Boileana, ďalej spory okolo časomerného a prízvučného básnictva, články uverejňované v Hurbanových Slovenských pohľadoch na vedy, umenia a literatúru (napr. polemika okolo Záborského *Žehier*), Kalinčiakove články o slovesnom umení a problémoch štýlu (pozri J. Kalinčiak, *O literatúre a ľuďoch,* Bratislava 1949), poznámky P. J. Šafárika o náučnom štýle v príspevku uverejnenom v zborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka* (Praha 1846, str. 75) atď.

Zjednodušené je aj tvrdenie, že moderná štylistika má spomínaný dvojaký charakter. Práve funkčná štylistika, na ktorú sa autorka odvoláva, má zásluhu na tom, že sa dnes jazykovedná štylistika chápe oveľa diferencovanejšie, robia sa pokusy o vedeckú analýzu slohových javov atď. Autorka, držiac sa verne Guirauda, uvádza iba štylistiku výrazu a individuálnu štylistiku (pozri citovaný úryvok z Guirauda a tento úryvok zo str. 6 z článku V. Budovičovej):

„Z obnovy lingvistiky sa na začiatku nášho storočia rodia dve navzájom súvisiace disciplíny. Vzniká tzv. štylistika výrazu, ktorá skúma vzťahy medzi jazykovou formou a vyjadrovanou myšlienkou, a na druhej strane štylistika individuálna, vlastne slohová analýza a kritika štýlu autora a literárneho textu, ktorá však mení oproti antickej štylistike svoje metódy i cieľ. Nie je už vedou normatívnou, ale skúma využitie jazykových prostriedkov pre umelecký zámer."

Bezprikladná vernosť V. Budovičovej francúzskemu vzoru spôsobila, že pozabudla na historické fakty nielen v reláciách domácich výskumov, ale aj v širších reláciách, pretože preskočila celú poetiku štrukturalizmu, poetiku formalizmu a nevysvetlila ani korene a teóriu funkčnej štylistiky a postavenie štatistickej, resp. matematickej štylistiky. Celý autorkin „historický exkurz" sa zredukoval na rétoriku, štylistiku výrazu a individuálnu štylistiku (str. 5—6). Nakoniec vraví: „Zostáva mi ešte podať hlavné

pojmy funkčnej štylistiky, ako sa vypracovali v súčasnej lingvistike ženevskej a najmä pražskej školy, z ktorých vychádzajú aj práce sovietske a na ktorých sa rozvíja aj naša štylistika" (str. 7). Pripomíname iba toľko, že autorka by mala tieto svoje tvrdenia rozviesť a dokázať.

Nesústavnosťou sa vyznačuje aj tá časť príspevku V. Budovičovej, v ktorej autorka rozoberá základné pojmy funkčnej štylistiky. Postupuje takto: najprv vysvetľuje termíny *štýl, štýl jazykového prejavu, individuálny štýl, štýl jazyka, slohová vrstva, štylistický príznak, štylistický variant* (str. 7—8) a opäť sa vracia k najvšeobecnejšej problematike: *slohotvorné činitele, funkčné jazykové štýly* (str. 8—9), *slohová norma* (str. 9).

Nemôžeme sa podrobne zaoberať všetkými nepresnosťami, ktoré v citovanom článku či referáte sú. Spomenieme aspoň niektoré. Napr. na str. 8 autorka tvrdí, že „súbory výrazov používaných v niektorom štýle jazyka tvoria slohové vrstvy". Toto chápanie slohovej vrstvy je veľmi úzke, pretože pri slohovej vrstve ide o slohové prostriedky v širokom zmysle, nielen o lexikálne prostriedky, resp. výrazy. (Porov. o tom článok L. Doležela, *K obecné problematice jazykového stylu,* SaS 15, 1954, 97—105.)

Nezdôvodnené je aj tvrdenie, že príznakovým sa stáva nenáležité použitie slova v texte a že štylistickú hodnotu prostriedkov si pri náležitom používaní neuvedomujeme (str. 8). Toto tvrdenie odporuje totiž základnej téze, že pri štýle ide o zámerný, vedomý spôsob hovorenia alebo písania (str. 7).

Druhá časť príspevku podáva skreslený a neúplný obraz o konferencii, ktorá sa konala v Bratislave v dňoch 2.—4. 4. 1962 a ktorá sa zaoberala vývinovými tendenciami v súčasnej spisovnej slovenčine. (Pozri Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963.) Ničím neodôvodnené je tvrdenie V. Budovičovej, že vraj mechanicky preberám štýlovú klasifikáciu češtiny. Diskusia uverejnená v spomínanom zborníku na str. 152 n. ukazuje, že moja klasifikácia štýlov vyvolala živú diskusiu. Okrem toho autorka sama v ďalšom texte tvrdí, že ani v českej lingvistike sa všeobecne neprijíma jednotná klasifikácia štýlov (str. 12). Podľa názorov V. Budovičovej by sme sa pri klasifikácii štýlov nemali obmedzovať len na spisovný jazyk (str. 14). Tu sa vyžaduje, aby V. Budovičová sama vysvetlila nové chápanie pojmu *štýl,* pretože *funkčný jazykový štýl* je podľa mojej mienky jednoznačne kategóriou spisovného jazyka.

Pretože tretia časť príspevku, v ktorej by sme vzhľadom na cieľ referátu *Otázky slovenskej štylistiky a krásna literatúra* videli ťažisko, je najchudobnejšia a najmenej „objavná a prevratná", nebudeme sa ňou zaoberať. Nepochybujeme o tom, že sa nájdu ľudia, ktorí overia správnosť tvrdenia, že sa „v umeleckých dielach u nás čoraz viac uplatňujú profesionálne slangy" (str. 15) atď.

Neostáva nám nič iné, ako skromne priznať, že i po tomto alarmujúcom a výsostne kritickom príspevku V. Budovičovej ostávajú v problematike slovenskej štylistiky a špeciálne v problematike umeleckého štýlu mnohé „biele miesta".

MOJE HEJ A NIE NAD REČOU ZUZKY TURANOVEJ

Andrej Kostolný

Na nové vydanie zaujímavej novely *Zuzka Turanová* od J. Čajaka ml. už upozornil M. Pišút v 30. čísle (1962) Kultúrneho života (v príspevku *Ľudová balada,* ktorý nemá najvhodnejší názov). Preto tu nemienim hovoriť o ideovotematickom základe tohto dielka. Chcel by som len na prípadnú diskusiu nadhodiť jednu užšiu otázku štruktúry umeleckého diela, a to jazykovú stránku tejto novely.

J. Čajak ml., ktorý sa minulého roku dožil 65 rokov, dlho žil v Petrovci. Jeho slovník preto pretkáva mnoho nárečových (krajových) výrazov, ktoré vlastne do veľkej miery aj obohacujú slovnú zásobu slovenského spisovného jazyka. Je teda celkom prirodzené, že takýto jeho jazyk sa chce naplno rozozvučať najmä vtedy, keď ide o tematický okruh príslušného kraja a jeho ľudí.

A predsa i tu spisovateľ stojí pred problémom, kde a do akej miery má a môže použiť krajovo-nárečový prvok.

M. Pišút v spomenutom príspevku sa tejto veci dotkol len celkove, nie dosť konkrétne, no dá sa tušiť, že vycítil, o čo i nám tu pôjde. Kriticky to formuloval takto: „Dielo takto koncipované ani nepotrebovalo kedysi zvyčajný a dnes už prekonaný spôsob, totiž využívanie nárečia a folklórnych prvkov, nepotrebovalo ani naturalizmy (najmä mechanické prepisovanie zvukov), do ktorých upadá Čajak..." Dodajme hneď, že Čajak mal dobrú snahu vystihnúť osobitný ráz kraja a povâh jeho ľudí práve aj rečou. (Vieme, že u nás napr. Zuzka Zguriška dôsledne trvala na používaní nárečia, najmä v starších prácach, no u nej ide aj o čiastočne iný dôvod a zámer.)

Pozorujeme, že jazyk umeleckej prózy novšie (a nielen u nás!) už nachádza jemnejšie prostriedky na diferenciáciu postáv. A literárna veda v súlade s literárnoumeleckou praxou dnes už dospela k tomu, že chce podoprieť aj tendenciu dať cítiť jednotlivé pásma reči, a tam, kde sa zámerne pretkávajú, dať cítiť aj ich estetický účinok.

V podstate má reč umeleckej prózy niekoľké pásma. Základné pásmo

rozprávača, ak je rozprávačom sám autor, má pevne koreniť v spisovnom jazyku, kým v takom prípade, ak je rozprávačom postava, ktorú si zámerne vyvolil (alebo vytvoril) sám autor, býva spoločensky aj rečove diferencovaná. Táto diferenciácia sa tým výraznejšie odráža v druhom základnom pásme, ktorým je reč postáv. V ich slovníku býva už neraz veľmi mnoho slov nárečových, krajových, ľudových atď. — podľa toho, ktorú spoločenskú zložku predstavujú.

Čajakova novela Zuzka Turanová čitateľa neupúta len správnym ideovým postojom autora k daným životným javom čiže dramaticky zvíchreným dejom spejúcim k tragickému koncu (nešťastnej — už o vyššom živote snívajúcej Zuzky v osídlach starého sveta vulgárnych dedinských boháčov). Autor je tu nesporne kliesniteľom toho nového, ešte bezmocne sa zmietajúceho v zajatí starého sveta. A nad to ukázal, že pozná aj tajomné čaro baladickej úryvkovitosti (prejavujúcej sa v rozdelení deja a rade kratších scén). Táto próza vás upúta iste i tým, že autor pozná a vie vykresliť záporná postavu Ďura, až sa vám zhnusí. Už menej sa mu to vari darí pri vystihnutí toho nového — krajšieho, lebo nevedel dosť dobre povedať, v čom vlastne je. Vravím, toto dielko vás neupúta len stránkou ideovotematickou, ale i tým, ako sa autor snaží zachytiť najmä onen starý svet a jeho starú dušu aj starou, od spisovnej podoby hodne odlišnou formou, a to v oblasti slovníkovej, štylistickej atď.

No tu sa vynára problém, či práve toto bohatstvo je správne použité napr. i vtedy, keď ním pretkáva aj autorskú reč, ktorej základ má tendenciu zachovať spisovnú slovenčinu. Tu nejde len o okolnosť, že aj nové vydanie tejto novely vyšlo v Petrovci, čím by sa mohli vysvetliť určité nedopatrenia. Mnohé by bolo bývalo možné odstrániť aj častejším nazretím do *Pravidiel slovenského pravopisu* (keľavný — *kaľavný*, prejdu — *prejdú*, merá — *meria*, tisícty — *tisíci*, hrtan — tu mal byť *hltan*, ponáhľať — *ponáhľať sa*, formisté nôžky — *foremné nôžky*, hrubokožnať sť — [násilná zloženina], zasniakal — *zasiakal* atď.). Ale sú tu aj niektoré výslovne krajové a v spisovnej slovenčine málo bežné výrazy, ako: *dôstojný majetok* (str. 6), *odpľuje a vypraví sa* (7), *kovŕčkastá gotika* (16), *padka chóru* (16), *neodriadené túžby* (14), *ošipuje sa nožom* (31), *sŕče* (31), *cíkom* (32), *akže sa nevesta počala nečkať* (35), *z patičky vzali octovú fľašu* (37), *pomaly ju okrútla k stene* (42).

V duchu tradičnej stavby prózy aj novela Zuzka Turanová má dve jasne odlišné rečové pásma: reč autorskú a reč postáv. Videli sme, že v autorskej reči sa J. Čajak ml. snaží zachovať spisovný jazyk, ale pritom ho natoľko narúša, že sme tento problém nastolili ako vec diskutabilnú.

Práve tak by sme chceli vedieť mienku druhých o tom, či autor postupuje správne, keď utvára priamu reč postáv tak, ako to vidíme v Zuzke

Turanovej. Iste sa nemýlime, keď sa domnievame, že M. Pišút práve o tejto reči postáv hovorí, že ide o „spôsob kedysi zvyčajný, no dnes už prekonaný", pričom spomína „využívanie nárečia a folklórnych prvkov" a otvorene hovorí, že toto „dielo nepotrebovalo ani naturalizmy, najmä mechanické prepisovanie zvukov". Ide totiž nielen o to, že autor tu svojim postavám vkladá do úst jednak výslovne nárečové slová *(bekeška, šlingerky, šobúľa, nadmúdriť, do boudu, dadia, škrbánike* a pod.), ale verne sa snaží zachovať aj hláskoslovné i tvaroslovné zvláštnosti daného nárečia *(knižke, oklamau, diovka, misíš, čo je duši ľúbô),* ba celkom verne (až naturalisticky) foneticky zapisuje niektoré bežné javy známe aj v spisovnom jazyku, napr. spodobovanie *(kd — gd: nigdá)* alebo aj v strednej slovenčine známu výslovnosť *bol* ako *bou.* Ako jasne odlišuje tieto dve roviny, vidíme napr. na str. 43, kde Zuzka, ktorá hovorí spisovne, osopí sa na Ďura takto: „Čo chceš so mnou!" Nato jej vulgárny Ďuro povie: „Kcem ti poviedať, že ťa kcem — žeé." Tu sme sa dostali už aj k vyššie spomínaným „naturalizmom", keď slovo *kde* sa vo výslovnosti aj v písme mení na *de, hudci* na *huci, kde je ten* na *de je tem, pán majster* na *pám majster* (ďalej napr. *počula ke'išou, aleé, máňte vy žito, pome, akú vom má ženu, miľvom mu bohov, ve' ja viem* atď.).

Moja otázka, adresovaná prípadne aj našim jazykovedcom, by bola: Nemali by sme sa zamyslieť nad tým, či má spisovateľ verne zachovávať v takomto prípade hláskoslovné znaky nárečia, alebo používať len niektoré výrazné jeho znaky náznakove a ako? No kde by sme sa dostali, keby sme ľudí určitého kraja do diela presádzali vždy aj s ich rečou?! Každému je jasné, že spisovateľ nemôže a iste ani nemá verne a presne zachycovať príslušné nárečie v reči postáv svojho diela. Na druhej strane zase sám čitateľ najlepšie vie, že postavu z ľudu istého kraja živšie a vernejšie zažíva, keď mu ju spisovateľ diferencuje od ostatných postáv aj rečove. J. Čajakovi ml. sa toto vlastne darí a nesporne i pomocou diferencovanej reči vie najmä postavu Ďura vymodelovať vernejšie a výraznejšie. Ide len o to, či by sme nemali pouvažovať o tomto probléme z hľadiska jazykovedného a súčasne aj estetického. Rozhodne tu nestačí, ak by spisovateľ pre typizovanie svojej postavy dal jej hovoriť tak, aby ju diferencoval len nejakými slovami. Takáto lexikálna diferenciácia má svoje prednosti, no aj úskalia, najmä ak by to malo viesť k stereotypnosti.

Tu veľmi osoží pohľad na jazyk našich spisovateľov, ktorí sa snažili realisticky zobraziť ľudové typy. Z prác, ktoré o tejto téme vyšli z pera našich jazykovedcov, spomeniem napr. aspoň štúdie J. Oravca o reči Kukučínových postáv. No jeho postup je prevažne opisný, kým ja mám na mysli takú štúdiu, ktorá by mohla byť pre našich spisovateľov i radou, ako typizovať napr. ľudovú postavu aj rečou, ak je z prostredia šarišského.

Tu nejde len o typizovanie spoločenské (z akej spoločenskej vrstvy je), ale aj o jazykové. J. Oravcovi sa napr. veľmi dobre podarilo vystihnúť, ako typizuje M. Kukučín Aduša v poviedke *Keď báčik z Chochoľova umrie.* No ide tu skôr o typizáciu spoločenskú. A čo, ak spisovateľ chce svoju postavu živo a verne predstaviť aj krajove? Pokiaľ má v beletrii v takomto prípade verne zachytiť i znaky nárečové?

V. B l a n á r v 11. č. Slovenských pohľadov (1962) v článku *Perspektívy vývinu spisovnej slovenčiny* dotýka sa aj tejto otázky, keď píše: „Nárečia predstavujú bohatý zdroj umeleckej reči najmä pri zobrazovaní dedinského prostredia a pri charakteristike postáv z ľudu. Využívajú sa najmä lexikálne a syntaktické dialektizmy. Ľudovosť hovorovej reči sa obyčajne naznačuje hláskoslovnými alebo tvaroslovnými dialektizmami, ktoré nie sú úzko krajové (napr. príd. m. stredného rodu na *-ô: planuo*)." — I tento postoj nášho jazykovedca je správny, lenže pre spisovateľa by bolo veľmi osožné, keby od jazykovedcov počul, ako ďaleko má ísť vo vernosti zachycovania príslušného nárečia. A akej mienky by bol napr. autor štúdie *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia* E. J ó n a alebo aj naši ďalší jazykovedci?

Poznámka redaktora

Na priame vyzvanie chcem aspoň stručne odpovedať hneď.

Podľa mojej mienky jazykovedci sa dívajú na dialektizmy v umeleckom diele zhovievavejšie ako literárni kritici. Je pravda, že na takom stupni vývinu spisovného jazyka, na akom je dnes slovenčina, veľké množstvo dialektizmov ruší, prekáža vnímaniu, ak nie zrozumiteľnosti. Preto na rozlíšenie reči postáv dostačia náznaky nárečia, slangu, resp. argotu. Pedantná presnosť v zachytení nárečí nie je tu potrebná, najmä nie pokiaľ ide o hláskoslovnú stránku (okrem nejakých redukovaných hlások v priamych rečiach, napr. *ve' ja viem, ke' išou* ap.). Tvaroslovne v priamej reči postáv možno zachytiť popri bežných stredoslovenských tvaroch, ako *peknô, lísťa, kvieťa, bou*, i taký starý tvar, ako je *dadia* = dajú. Ale jadro dialektizmov, resp. nespisovných prvkov v beletrii bude vždy v oblasti slovníka a skladby.

Spisovateľ nárečovými slovami pomenúva niektoré predmety a javy skutočnosti tak, ako ich pomenúvajú obyvatelia jeho kraja i v autorskej reči, keď sú alebo pre príslušný kraj charakteristické, alebo spisovný jazyk nemá vhodný výraz.

Množstvo dialektizmov v literárnom diele celkove závisí od mnohých činiteľov, ale najmä od vkusu doby.

E. Jóna

ZPRÁVY A POSUDKY

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE VII. Spisovný jazyk. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1963. Vedecký redaktor doc. dr. Jozef Ružička, Dr. Sc.; recenzenti dr. Ján Horecký, C. Sc. a dr. Štefan Peciar. Strán 247, cena brož. Kčs 24,—.

V siedmom zväzku Jazykovedných štúdií sa uverejňuje materiál z konferencie o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku. Konferenciu usporiadal v dňoch 2.—4. apríla 1962 Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied v spolupráci s Katedrou slovenského jazyka a literatúry Univerzity J. A. Komenského v Bratislave a s Ústavom pro jazyk český Československej akadémie vied v Prahe (pozri zprávu V. Blanára v SR 27, 1962, 362—366).

Referáty a koreferáty sa v zborníku uverejňujú zväčša v pôvodnom znení; niektoré formulácie boli doplnené, rozpracované a len výnimočne i pozmenené podľa kritických námetov z diskusie. Diskusia sa podáva vo výbere, pričom väčšinu príspevkov upravili diskutujúci pre tlač.

Jednotlivé prednesené referáty s diskusiou (a jej zhrnutím) v príslušnom tematickom okruhu sa uverejňujú v ôsmich kapitolách: Zásady jazykovej kultúry; Jazyková kultúra a jazyková prax; Jazyková výchova; Vývinové tendencie v stavbe spisovnej slovenčiny; Štýly súčasného jazyka; Reč umeleckej literatúry; Odborná terminológia; Spisovný jazyk a nárečia. Napokon pod nadpisom Výsledky rokovania sa podávajú zhrnujúce závery, ku ktorým sa rokovaním došlo, a naznačujú sa perspektívy ďalšej práce v okruhu jazykovej kultúry na Slovensku.

Na čele zborníka je text otváracieho prívetu (J. Ružička) a zborník uzavierajú texty záverečných príhovorov (Š. Peciar, akademik B. Havránek).

V prvej kapitole (Zásady jazykovej kultúry, str. 9—52) čítame tieto referáty: Štefan Peciar, *Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti;* Eugen Jóna, *Vývoj názorov na spisovnú slovenčinu a na problémy jazykovej kultúry;* Bohuslav Havránek, *Jazyková kultúra v socialistické společnosti;* Karel Hausenblas, *Teoretické otázky jazykové kultury.* Diskusné príspevky majú: V. Skalička, J. Stanislav, V. Uhlár, A. Jedlička, Š. Peciar, E. Pauliny, J. Horecký; záver k diskusii: Š. Peciar, K. Hausenblas, akademik B. Havránek.

Spomenieme niektoré myšlienky, ktoré sa uverejňujú v tejto kapitole. — V dejinách spisovnej slovenčiny základnú úlohu hral jej vzťah k ľudovým nárečiam, na základe ktorých sa konštituovala, a vzťah k najbližšiemu slovanskému jazyku, češtine. Proti prehnane uplatňovaným starším zásadám v okruhu jazykovej kultúry — požiadavke historickej čistoty, požiadavke jazykovej svojskosti a ľubozvučnosti — dnes sa má uplatňovať zásada ústrojnosti a zásada funkčnej oprávnenosti, opreté o poznanie zákonitostí, ovládajúcich vývin spisovnej slovenčiny. Vzťah slovenčiny a češtiny sa v socializme rozvíja v duchu spolupráce národov a v úsilí o vyššiu spoločnú úroveň a slobodu — pri rešpektovaní svoj-

bytnosti oboch našich národov a jazykov. Ale rešpektovanie svojbytnosti (národov a jazykov) v socializme neznamená jej fetišizovanie. — I keď národnoreprezentatívna funkcia jazyka nemá dnes manifestačný ráz a nevystupuje do popredia, treba s ňou v jazykovej kultúre rátať. Rozvoj a zbližovanie našich jazykov majú byť vedecky vedené a kontrolované; jazykoveda má podporovať rozvoj a zbližovanie našich jazykov, a to v okruhu teoretického výskumu i budovaním zásad pre jazykovú politiku.

Diskusia sa bojovnejšie dotkla ortoepickej kodifikácie hlások *ä* a *ľ*. Súhlasím s náhľadom J. Stanislava, že samohlásku *ä* treba požadovať v náročnejších umeleckých prejavoch — dodávam, že vzhľadom na to ju treba naučiť vyslovovať aj v škole — a výslovnosť spoluhlásky *ľ* treba požadovať vo všetkých spisovných prejavoch (tak ako sa to kodifikovalo v Pravidlách z r. 1953), a to, pravdaže, trpezlivo, s taktom, ale dôsledne (i keď nebudeme „naháňať ľudí kyjakom", ako na oživenie podotkol prof. Pauliny, že nevyslovujú mäkké *ľ*).

Druhá kapitola (Jazyková kultúra a jazyková prax, str. 53—69) obsahuje referát Jána Horeckého *Dnešný stav jazykovej kultúry a jazykovej praxe na Slovensku.* Do diskusie k referátu prispeli: Š. Peciar, J. Stanislav, J. Mistrík, Ľ. Ďurovič, J. Ružička, B. Havránek, M. Dokulil, J. Bělič, J. Chovan a V. Budovičová.

Niektoré myšlienky z referátu a diskusie. — Referent medzi iným konštatoval, že jazykovú prax dnes najaktívnejšie ovplyvňuje štúdium odbornej literatúry. Pri posudzovaní vzájomných vzťahov slovenčiny a češtiny a pri ich bohatom vzájomnom styku i ovplyvňovaní treba odlišovať preberanie od paralelných prostriedkov, pri ktorých sa pri kategorizácii sveta používajú v obidvoch našich jazykoch rovnaké vyjadrovacie prostriedky. Podľa popudov a korektúr z praxe Horecký vyslovuje požiadavku formulovať poučky vždy na základe úplného jazykového materiálu a v slovnej zásobe neradí významovú diferenciáciu príliš zjemňovať; nekodifikovať rozdiely, kde nie sú. V diskusii sa poukazovalo na dôkladnejšiu jazykovú prípravu redaktorov jednotlivých vydavateľstiev a na ich výchovu najmä na základe posilňovania ich tvorivého prístupu k jazyku. Pomerne dosť sa diskutovalo o jednotlivých slovách, napr. o štýlových rozdieloch v spojeniach *zahájiť schôdzku — začať schôdzku, otvoriť schôdzku,* o slove *lízanka* a o odchodných tendenciách uplatňovaných v slovenčine a češtine v športovej terminológii.

V tretej kapitole (Jazyková výchova, str. 70—93) čítame tieto referáty: František Miko, *Problémy jazykovej výchovy,* Vincent Blanár, *Mimoškolská jazyková výchova na Slovensku* a František Daneš, *K problematike mimoškolní jazykové výchovy.* Do diskusie prispeli: Š. Peciar, F. Váhala, A. Jedlička, J. Oravec a Ľ. Ďurovič.

Niektoré myšlienky z tohto tematického okruhu. — V školskej jazykovej výchove, a to v učiteľovej reči aj v učebniciach treba prihliadať na živú hovorovú reč a postupne privádzať žiakov k štýlovej diferencovanosti jazyka. Ešte aj dnes sa preháňa na našich školách bezduchý nácvik pravopisu (najmä písanie tvrdého *y*). Jazykovedná úroveň niektorých školských učebníc slovenského jazyka nesvedčí o dostačujúcej príprave ich autorov. Bude sa treba pričiniť o rozšírenie vyučovacieho času venovaného jazykovej výchove v 10.—12. ročníku a o dôkladnejšiu prípravu učiteľov materinského jazyka. — V mimoškolskej jazykovej výchove hodno porozmýšľať o využití všetkých osvedčených doterajších foriem, ako aj o hľadaní nových; žiadalo by sa viac využívať priamu jazykovú

výchovu v rámci mimoškolskej sústavy vzdelávania pracujúcich (napr. ľudové univerzity a ľudové akadémie). Treba preto pamätať na vypracovanie populárnych jazykových učebníc pre samoukov a organizovať školenia na základe všestranného jazykového rozboru príslušných textov priamo na pracoviskách.

Vo štvrtom tematickom okruhu (Vývinové tendencie v stavbe spisovnej slovenčiny, str. 94—116) sú dva referáty: Eugen Pauliny, *Vývin a dnešný stav slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* a Jozef Ružička, *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike.* V diskusii k referátom sa uverejňujú príspevky F. Daneša, M. Helcla, Ľ. Ďuroviča, A. Jedličku, B. Havránka, V. Skaličku, K. Hausenblasa, V. Blanára, M. Dokulila a J. Oravca.

Eugen Pauliny vo svojom referáte poukázal na dve základné protichodné tendencie v dejinách rozvíjania slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, a to na tendenciu po zbližovaní kultúrnej slovnej zásoby s českou kultúrnou zásobou a na tendenciu po udržiavaní rozdielov medzi slovnou zásobou slovenčiny a češtiny, ktorá má základ vo vedomí odlišnosti našich národných jazykov.

Vedomie odlišnosti slovenčiny od češtiny vzniká pri formovaní slovenskej národnosti. Bernolák prvý vedome stavia tézu oprieť sa o domáci slovný základ a vylúčiť zo slovenčiny bohemizmy. Štúr i keď sa opieral o slovenský ľudový jazyk, kultúrnu a odbornú slovnú zásobu preberal z češtiny. Od tohto stavu sa vedome odkláňa Samo Czambel, ktorý tvrdil, že slovenčina je juhoslovanský jazyk a pretože sa v slovníku a syntaxi počeštila, treba ju poslovenčiť príklonom k nárečiam. Czamblom sa začína výrazná folklorizácia spisovnej slovenčiny, úzko súvisiaca s našou realistickou literatúrou. Je isté, že aj teraz sa obidve tendencie uplatňujú. Len podrobný výskum by mohol ukázať, ktorá z nich má prevahu. Zbližovanie slovenskej slovnej zásoby s českou je jav prirodzený a normálny. Na druhej strane rozdiely v slovnej zásobe slovenčiny a češtiny netreba chápať ako dajakú ďalekosiahlu chybu. Pauliny priamo a úprimne hovorí (na str. 100): „Zdá sa mi, ako by sa niekedy ten fakt, že sa nejaký slovenský termín líši od českého, posudzoval ako veľmi vážna chyba. Domnievam sa, že stabilita Československej socialistickej republiky a dobré súžitie Čechov a Slovákov nezávisí od toho, že sa v nejakom odbore nejaký počet odborných termínov odlišuje v slovenčine od češtiny."

V súvislosti s rýchlymi zmenami v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny vyslovuje Pauliny potrebu urýchleného spracúvania celej slovnej zásoby, a to nielen spisovnej, ale najmä nárečovej.

Jozef Ružička na základe dôkladného rozboru ukázal v referáte dynamiku v gramatickom systéme spisovnej slovenčiny, a to v okruhu morfológie i syntaxe. I keď v podstate je morfologický systém ustálený a relatívne uzavretý, badať v ňom pohyb. Napr. pri dvojitom pluráli typu *dievčence — dievčatá* zaznamenávame najmä v odbornom štýle výraznú prevahu tvaru *dievčatá.* Podobný pohyb badať aj v okruhu slovies: napríklad od neproduktívneho typu *písať — píšem* zisťujeme výrazný prechod k typu *padať — padám.* Z dvojtvarov *motám/mocem, trestám/trescem* dublety bez alternácie sa hodnotia ako viac intelektuálne (no napr. v právnickom štýle sa ustálil pomerne pevný úzus používať tvar *trescem*). Naproti tomu v expresívnom okruhu sú výlučne tvary s alternáciou *rapoce, šuchoce, frfoce* atď. — Pohyb v morfologickom systéme nenarúša jeho základy. Nejde v ňom o dajaké zmeny zo dňa na deň, napríklad nevznikajú v ňom zrazu nové gramatické kategórie, ako sa nedávno chybne tvrdilo. — Pohyb badať

aj v okruhu syntaxe. V spisovnej slovenčine napríklad zistiteľne ubúda polovetných väzieb, na druhej strane pribúda najmä v odbornom štýle hypotaxa a z tohto faktu vyplýva živý pohyb v okruhu spojok a spojovacích výrazov. So zosilňovaním hypotaxe súvisí aj pribúdanie nepravých vedľajších viet (nepravej hypotaxe).

V diskusii sa osvetľovalo, ako treba chápať celonárodnú platnosť a zrozumiteľnosť spisovného jazyka a jeho prostriedkov. Poukazovalo sa na to, že folklorizovanie slovnej zásoby je jav známy aj z iných jazykov. — Rozdiely ale aj zhody medzi našimi dvoma jazykmi vyčerpávajúco odhalí len dôkladný porovnávací výskum.

Do piatej kapitoly (Štýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej slovenčiny, str. 117—160) sa zaraďujú tieto referáty: Mária Šalingová, *Štýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej slovenčiny;* Alois Jedlička, *K stylovému rozvrstvení dnešní spisovné češtiny* a Miloslav Darovec, *K problematike publicistického štýlu.* Diskusiu v tomto tematickom okruhu vyplnili: K. Horálek, F. Miko, K. Hausenblas, Š. Peciar, V. Budovičová, F. Váhala a B. Havránek.

Mária Šalingová rozoznáva v spisovnej slovenčine tieto funkčné jazykové štýly: 1. hovorový, 2. odborný (praktický a teoretický), 3. umelecký, 4. publicistický; pričom hovorový a praktický odborný štýl, ktoré príslušníci nášho národa používajú aktívne, pokladá za základné — naproti tomu teoretický odborný štýl, umelecký štýl a publicistický štýl, ktoré väčšina národa používa iba pasívne, predbežne označuje ako nadstavbové.

Z referátu Aloisa Jedličku upozorňujeme na myšlienku, že pre dnešnú štýlovú diferenciáciu (diferenciáciu jednotlivých štýlov a prostriedkov) je charakteristické na jednej strane vypracúvanie a vyhraňovanie štýlov (napr. hovorového, odborného, publicistického), na druhej strane ich prelínanie, a to podľa toho, ktorý slohotvorný činiteľ je práve v popredí.

Z referátov i z diskusie sa ukázalo, že naďalej ostáva živou otázka klasifikácie štýlov a v nej najmä presné vymedzenie hovorového štýlu. Pre štylistické rozvrstvenie spisovnej slovenčiny a češtiny by boli poučné porovnania prekladov z češtiny do slovenčiny a naopak a konfrontácia ich štylistických rovín.

Problematickou ostáva naďalej samostatnosť publicistického štýlu; bude ho treba dôkladne skúmať, a to s prihliadnutím na dotyk publicistického štýlu so štýlom odborným, ale aj rečníckym. Z hľadiska jazykovej kultúry a ozdravenia jej ovzdušia odporúča sa bojovať proti tzv. funkcionárskemu slangu, siláckej pseudoodbornosti a papierovosti. — Bude sa treba i ďalej zapodievať problematikou funkcií jazyka; napríklad nemáme doteraz bližšie určenú estetickú funkciu jazyka. Ale žiada sa presne vymedziť a spresňovať i také pojmy, ako je systém, norma, štýl, útvar v ich vzájomných vzťahoch.

Šiesty tematický okruh (Niektoré otázky jazyka súčasnej slovenskej prózy, str. 161—178) reprezentuje v zborníku referát Jozefa Mistríka *Niektoré otázky jazyka súčasnej slovenskej prózy* a referát Ľubomíra Doležala *O jazyku současné české literatury.* Tematiku referátov v diskusii rozvíjali: K. Horálek, V. Skalička, M. Dokulil, F. Daneš, K. Hausenblas, A. Tejnor a A. Jedlička.

Mistrík sa vo svojom referáte zapodieval problémom zanedbávania intonácie v súčasnej próze, všímal si vplyv odborného a publicistického štýlu na súčasnú slovenskú prózu, nadhodil v nej problém harmónie jazykových prostriedkov

a z okruhu kompozičnej techniky pri používaní nadvetných útvarov si bližšie všimol funkciu polopriamej a nevlastnej priamej reči pri zotieraní hraníc medzi autorskou rečou a rečou postáv.

Doležel načrtol v referáte typologickú klasifikáciu súčasnej českej prózy, a to so zreteľom na to, v akej miere sa v nej uplatňuje spisovná čeština (so svojou hovorovou formou) a tzv. nové nespisovné útvary hovorovej češtiny (krajové nárečia sa v nej uplatňujú už len zriedka, aj to v skromnom náznaku). Rozoznáva tri typy: 1. typ spisovný (A), 2. typ nespisovný, v ktorom sa používajú nespisovné hovorové útvary (B), a 3. typ miešaný (AB), rozličným spôsobom kombinujúci oba súbory prostriedkov. V súčasnej českej poézii sa dominantne uplatňuje typ A, typ B je charakteristický pre prózu a čiastočne sa uplatňuje v drámach; naproti tomu v poézii (ako sa ukazuje), tento typ sa doteraz s úspechom neuplatnil. V próze je najčastejší typ zmiešaný (AB), a to s dvoma variantmi — tradičným, v ktorom autor hovorí spisovne a postavy nespisovne (obecnou češtinou), a novším, v ktorom i rozprávač hovorí zmiešanou rečou.

Základom českej umeleckej tvorby je hovorový variant spisovnej češtiny. Pozoruhodné je zachovávanie spisovnej češtiny v okruhu satirickej a humoristickej literatúry.

Siedma kapitola (Odborná terminológia, str. 179—199) obsahuje referát Ferdinanda B u f f u *K problémom slovenskej odbornej terminológie.* Autormi diskusných príspevkov sú: J. K u c h a ř, K. R i c h t e r, Š. P e c i a r, A. T e j n o r, E. P a u l i n y, B. H a v r á n e k, E. J ó n a, V. B l a n á r, J. O r a v e c a J. H o r e c k ý.

Niektoré myšlienky z tohto vecného okruhu. — V oblasti odborného vyjadrovania je kontakt medzi našimi dvoma jazykmi najužší. — V okruhu odbornej terminológie slovenčina sa vždy v hojnej miere opierala o najbližší slovanský jazyk — češtinu a preberala z nej; treba odlišovať preberanie potrebné a zbytočné. Nadmerné preberanie českých termínov bolo po r. 1918 (napr. „jaráb" — *žeriav,* „papršlek" — *lúč,* „čočka" — *šošovka,* „vterina" — *sekunda,* „poptávka" — *dopyt* atď.). — V novšom období (po r. 1945) zaznamenávame bohatý rozvoj slovenskej odbornej terminológie pod vedením Ústavu slovenského jazyka SAV; súvisí to s rýchlym rozvojom všetkých vedných odborov na Slovensku. V nových pomeroch sa jednak revidovali staré termíny a jednak sa utvárali (v komisiách) nové termíny. Pritom sa za dobrý odborný termín pokladal výraz, ktorý 1. vyhovoval vnútorným zákonitostiam spisovnej slovenčiny (ústrojnosť a orientácia na živé slovotvorné typy), ďalej sa uplatňovalo 2. kritérium významovej priezračnosti a 3. kritérium nosnosti termínu. — Väčšiu pozornosť bolo treba venovať zaužívanosti termínov. (Tu treba podotknúť, že táto požiadavka upozorňuje jazykovedcov na pohotovosť pri pomoci jednotlivým odborom, lebo vžitý termín, i keď naozaj nevyhovuje, ťažko odovzdáva svoje miesto vyhovujúcejšiemu; porov. napr. „hromozvod" — *bleskozvod.*) — Aj v budúcnosti treba rátať s výmenou niektorých termínov (logizácia, prehodnotenie veci, vecné spresnenie, internacionalizácia). — Pri nových názvoch bude potrebné dbať, aby sa termíny v slovenčine a češtine zbytočne neodlišovali. To zaručí úzka spolupráca našich jazykovedcov, ale aj odborníkov v príslušnom okruhu. — Referent navrhol vypracovať všeobecné princípy stavby termínov a terminologických systémov. V diskusii sa poukazovalo na celý rad prípadov, v ktorých by sa termíny české a slovenské mohli ešte viacej priblížiť (napr. slovosled).

Podotýkame aj v zmysle myšlienok vyslovených v predchádzajúcich okruhoch,

že radšej nech sa naše jazyky odlišujú, a to aj v odbornej terminológii, ako by sa tu malo postupovať kŕčovite a hádam aj upodozrievavo. Každý termín ukazuje tak trošku, či jeho používatelia o veci rozmýšľali, či si vec splna osvojili. Tu by sme mohli hovoriť aj o aktivizačnej sile termínu. Treba pamätať na to, že veda dnes otvára dvere naozaj pre všetkých a skleníkových odborov bude čím ďalej tým menej — i keď aj v budúcnosti značkovosť termínov budeme v istých prípadoch pokladať za výhodnú.

Veľkú pozornosť vzbudili v diskusii poznámky o skúsenostiach pri utváraní slovenskej vojenskej terminológie (K. Richter).

Ôsmy tematický okruh zborníka (Spisovný jazyk a nárečia, str. 200—234), majúci tradične miesto pred vyvrcholením jazykovedných konferencií, zahrňuje zasa dva referáty: Anton Habovštiak, *Spisovná slovenčina a nárečia* a Jaromír Bělič, *Vztah spisovného jazyka a nespisovných útvarů v češtině a poměry slovenské.* Do diskusie prispeli: E. Pauliny, P. Ondrus, V. Blanár, J. Štolc, J. Oravec, K. Palkovič, E. Jóna, J. Ružička, A. Lamprecht, akademik B. Havránek.

Veľa pozornosti sa v referátoch i v diskusii venovalo pojmu interdialekt. Problém vznikania interdialektov na Slovensku bude treba pozorne skúmať. — V slovenskej jazykovede aj naďalej prevláda mienka, že medzi konkrétnymi nárečiami a spisovnou formou stojí ako prechodný útvar len hovorová reč. Naproti tomu v češtine jestvuje okrem hovorovej češtiny aj všeobecný útvar interdialektný, obecná čeština. Spisovná čeština je ešte jazyk hodne knižný, naproti tomu pri spisovnej slovenčine knižnosť nepociťujeme; súvisí to s odchodnými dejinami našich národných jazykov. — V diskusii sa nastoľovala aj otázka možnosti prenikania istých prvkov z nárečí do spisovnej slovenčiny, a to v jednotlivých jazykových plánoch. Usudzuje sa (J. Ružička), že prenášanie bude aj naďalej v okruhu slovníka a v oblasti expresivity vety a výpovede; v paradigmatickej morfológii a najmä hláskosloví prenikanie nebude dobre možné.

Aj z deviatej kapitoly (Výsledky rokovania, str. 235—240) vyberáme len niekoľko myšlienok (pozri *Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny*, SR 27, 1962, 257—262).

Tendenciu po zbližovaní slovenčiny a češtiny treba aj naďalej vedecky podporovať. Pre ďalší vývin slovenčiny (i češtiny) je okrem vzťahu k češtine (k slovenčine) dôležitý aj vzťah k ruštine. S ohľadom na celkovú úroveň jazykovej kultúry treba zlepšiť jazykovú prípravu učiteľov a venovať zvýšenú pozornosť kvalite učebníc. Vo výskume bude sa treba podrobne zapodievať výskumom hovorenej reči. Oveľa viacej pozornosti si zaslúži výskum krásnej literatúry.

V záverečnom príhovore riaditeľ Ústavu slovenského jazyka dr. Štefan Peciar vyslovil presvedčenie, že cieľ, ktorý sa pred konferenciou vytýčil: „osvetliť z marxistického hľadiska teoretické problémy vývoja spisovnej slovenčiny v období dovršovania socialistickej kultúrnej revolúcie, kriticky zhodnotiť dnešný stav jazykovej kultúry na Slovensku a načrtnúť perspektívy vývoja slovenského národného jazyka", trojdňové rokovanie slovenských a českých jazykovedcov v plnej miere splnilo. Naznačil, že konferencia využila výsledky konferencie o spisovnej norme, ktorú usporiadal ÚSJ SAV roku 1955 a rozvila poslednú časť rokovania konferencie o marxistickej jazykovede konanej koncom roku 1960 v Libliciach.*

* Materiál z konferencie o spisovnej norme je uverejnený v SR 20, 1955, 193—278 Príslušná časť rokovania na konferencii o marxistickej jazykovede je uverejnená

Akademik Bohuslav Havránek, riaditeľ Ústavu pro jazyk český, vo svojom záverečnom slove s radosťou konštatoval veľký vzostup slovenskej jazykovedy za ostatných päťdesiat rokov a vyslovil presvedčenie, že konferencia bude etapou, „na kterou se bude vzpomínat a za kterou se naše jazykověda, jak slovenská, tak česká, nebude nikdy hanbit, nýbrž se vždycky řekne, tehdy se udělal opravdu dobrý krok kupředu".

Siedmy zväzok Jazykovedných štúdií je cenným dokumentom a poskytuje veľa poučenia pre jazykovedca, ale aj pre každého kultúrneho pracovníka. Pre jazykovedcov by mal byť popudom k rozprúdeniu porovnávacieho štúdia slovenčiny a češtiny (ktoré sa už dosť dávno — spomína) a pre kultúrneho pracovníka bude poskytovať poučenie, ako hodnotiť postavenie a poslanie našich národných jazykov v uskutočňovaní kultúrnej revolúcie.

Zborník dáva veľa dobrých popudov na to, aby sme sa vyvarovali chýb minulosti. Zbližovanie našich jazykov musí mať oporu v úprimnom zbližovaní našich národov.

G. Horák

STAVEBNÍCKY NÁUČNÝ SLOVNÍK, I. zväzok, Látky a dielce, SNTL, Bratislava 1961, 504 str., II. zväzok, Stroje, náradie a zariadenia, SNTL, Bratislava 1962, 655 str.

Nebýva zvykom v jazykovednom časopise písať o publikáciách, ktoré majú výslovne technické zacielenie. Stavebnícky náučný slovník však môže byť výnimkou, pretože ide o dielo v slovenskej lexikografii naozaj pozoruhodné, o encyklopedické spracovanie a zhrnutie poznatkov jedného z našich najdôležitejších odvetví. Tejto publikácii treba venovať pozornosť aj preto, že encyklopedické slovníky nemajú u nás nijakú tradíciu, najmä však preto, že je závažným príspevkom k ustaľovaniu a normalizovaniu stavebníckeho názvoslovia. Pritom azda netreba osobitne pripomínať, že na spracúvaní a ustaľovaní názvoslovia mnohých odborov sa už dnes u nás veľmi aktívne zúčastňujú aj jazykovedci.

Autorský kolektív slovníka počítajúci viac ako pol sta členov charakterizoval v úvode túto publikáciu ako „druh náučnej literatúry podávajúci slovníkovou formou teóriu a prax stavebníctva z hľadiska progresívnych požiadaviek stredných technických kádrov". Pritom „slovníkovou formou" rozumejú autori spôsob podávania objektívnych poznatkov vo forme hesla, ktoré je „komplex logicky usporiadaných viet vyjadrujúcich základné kvantum teoretických alebo praktických poznatkov o určitej objektívnej skutočnosti". Prenechávame odborníkom, aby posúdili, do akej miery autori splnili úlohu, ktorú si vytýčili, resp. aby zhodnotili obsahovú stránku jednotlivých hesiel. Nech však odborná verejnosť prijme slovník akokoľvek, jeden jeho nesporný klad možno vyzdvihnúť už teraz: dobre zachycuje súčasný stav v stavebníckej terminológii a značne prispieva k jej stabilizácii.

Stavebnícky náučný slovník napomáha ustaľovanie (i normalizáciu) stavebníckej terminológie tým, že jednotlivé heslá hodnotí z hľadiska slovotvorného, z hľadiska štylistickej zaradenosti ap. Nie celkom uznávané názvy sa označujú ako nesprávne, nevhodné, slangové, ľudové ap. Teda vidieť, že tu nejde o priamo-

v zborníku *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962 (*Aktuální otázky vzájemného vztahu češtiny a slovenštiny*, str. 385—439).

čiare hodnotenie na osi správnosť — nesprávnosť. Niekedy však pomerne ťažko zistiť, aké dôvody viedli autorov k danému hodnoteniu. Napr. pri hesle „olšové drevo" je zrejme jazykový dôvod pre označenie tohto hesla za nesprávne, pretože pre strom Alnus je v dnešnej slovenčine zaužívaný názov *jelša*, a nie *„olša"*. Pomerne komplikovaná je však situácia pri takých heslách, kde autori označujú za správne termíny s adjektívom *umelý*. Podľa Stavebníckeho náučného slovníka je napr. nesprávny termín *umelý glej, umelý kaučuk* — správ. *syntetický glej, syntetický kaučuk*, ale za správne sa pokladajú termíny *umelý asfalt, umelý kameň (!), umelé palivo* a i. V iných prípadoch sa za nesprávne (oprávnene) pokladajú také názvy, pri ktorých ide o pomýlenú motiváciu pomenovania. Možno len súhlasiť s nahradením termínu „asfaltový hoblík" (nespráv.) termínom *asfaltové hladidlo*, pretože asfalt (najmä horúci a tekutý) nemožno hobľovať, ale len upravovať hladením.

Veľmi často sa nespisovné názvy hodnotia ako slangové. Toto kritérium sa však uplatňuje akosi labilne, pretože slovník na jednej strane uvádza popri slangových (v istých prípadoch rozumej nesprávnych) heslách spisovné varianty, na druhej strane zasa slová so zrejmým slangovým zafarbením a očividne cudzím habitom eviduje ako spisovné. (Porov. napr. slovo *finišer*, ktoré sa používa bez obmedzenia ako synonymum k termínom *dorábač, dokončovač*, a slovo *hever* charakterizované ako slangové pomenovanie pre *hrebeňové zdvíhadlo* — tu ide skôr o ľudové slovo.)

Osobitnú skupinu vo všetkých technických slovníkoch (nevynímajúc ani Stavebnícky náučný slovník) tvoria heslá s menom vynálezcu nejakého stroja alebo zariadenia. Je známe, že v technickej verejnosti sú vžité termíny tohto typu utvorené tak, že meno vynálezcu (nom. sg., a nie príslušný tvar privlastňovacieho prídavného mena na *-ov, -ova, -ovo)* sa pripája k názvu predmetu (vynálezu), pričom sa ľubovoľne strieda aj poradie týchto zložiek termínu. (Raz je poradie predmet [vynález] — vynálezca, inokedy vynálezca — vynález.) Škoda, že sa tento nesprávny spôsob traduje aj v stavebníckom slovníku napr. v heslách *baranidlo Wohlmayer, injektor Prock, kladivko Poldi, finišer Ammann* ap. Prekvapuje to obzvlášť preto, že v slovníku nachádzame aj správne utvorené termíny tohto druhu, napr. *Beckmannov teplomer, Seltnerov drvič* (žiaľ, aj *drvič Seltner*), *Bennova trecia spojka, Hardyho spojka, Špačkov otlkový prístroj* (nevedno, prečo aj *otlkový prístroj Špačkov*), *Ewartova reťaz* atď. V tejto súvislosti hodno upozorniť aj na heslá obsahujúce mená dvoch vynálezcov, ktoré sa veľká časť technickej verejnosti z nepochopiteľných dôvodov zdráha prijať a používať v náležitej spisovnej podobe, t. j. pri obidvoch menách s príponou *-ov (-ova, -ovo)* vyjadrujúcou vzťah privlastnenia. Nejednotnosť badať pri takýchto heslách aj v stavebníckom slovníku, kde popri správnych heslách *Kallaunerov-Rosov dilatometer, Siemensov-Martinov postup, Kurlbaumov-Hobornov pyrometer* jestvujú aj nenáležité podoby, napr. *motorgenerátor Ward-Lenard*.

Vzhľadom na encyklopedický ráz slovníka uvádzajú sa ako osobitné heslá aj obchodné (firemné) názvy rôznych výrobkov. Predpokladáme, že ide o výrobky v stavebníctve nevyhnutné, lebo ich výskyt je v slovníku naozaj hojný. Napr. tvrdá lisovaná drevovláknitá doska s otvormi naprieč a používaná na dosiahnutie zvýšeného zvukového útlmu uvedená je pod heslom *Akulit*, pravda, s poznámkou, že je to obchodný názov. Druh glazovanej obkladačky možno nájsť pod heslom *Alit*, isté lepidlo na kov je uvedené ako *Alkapren*, v stavebníctve často používaná trhavina ako *Amonit*, nehrdzavejúce ocele ako *Anticorro* atď.

Aj tieto heslá sa istým spôsobom hodnotia, pretože je pri nich uvedené, či ide o pomenovanie staré, staršie, nové. Pomenovanie *alpaka* sa hodnotí ako starší obchodný názov pre *pakfón*, pomenovanie *Amonit* ako starý obchodný názov pre trhavinu *Permonex 19*. Tu je vari namieste upozorniť na pravopisnú nedôslednosť. Nevedno, prečo sa napr. slová *pakfón, alpaka* píšu s malým začiatočným písmenom a iné obchodné názvy s veľkým písmenom *(Ruberoid, Rubol, Rukolit, Dubanol, Dukla, Dubosal, Dupren* atď.) Malo by sa uvážiť, či už dnes také slová ako *pakfón, alpaka* (ale napr. aj *Pobetón, Popolit*), ktoré sú v stavebníctve veľmi časté, netreba radšej považovať za bežné slová, a nie za obchodné názvy. Potom by odpadli problémy s ich pravopisom.

Isté zjednotenie by si vyžadovali aj termíny s adjektívnym prívlastkom, uvádzané v správnejšej podobe s určujúcim členom na prvom mieste *(biela kamenina, biely cement, rastlinné lepidlo, tehlový betón, technická kamenina)*, inokedy zasa s postponovaným prívlastkom (*bieloba barytová, bieloba maliarska, bieloba zinková*).

Zdá sa nám, že by bolo osožné starostlivejšie uvážiť zaradenie takých hesiel, ako sú napr. *akumulačné kachle, Calex* (chladnička) atď., lebo ich priamy súvis so stavebníctvom je diskutabilný.

V stavebníckom slovníku možno dobre zisťovať, koľko synonymných, dubletných názvov jestvuje dnes v stavebníctve. V mnohých prípadoch však prekvapuje odlišná stavba „synonymného termínu", iná motivácia pri tvorení, ba aj výber iných pomenúvacích prostriedkov. Laik si napr. pod termínom *kombajn na rezanie kameňa* predstavuje niečo celkom iné ako pod termínom *kombinovaná píla na kameň*. Podobne môže byť v pochybnostiach pri „synonymných" termínoch *lámač jadra — chytač jadra, lopatkový podávač — komorový rotačný podávač, násobný kladkostroj — škripcový kladkostroj, dlabačka na kameň — klinovacie kladivo* ap. Preukaznejšia, ba celkom zrejmá je synonymita termínov *lopatový bočný nakladač — lopatový nakladač s bočným nakladaním, lopatový čelný nakladač — lopatový nakladač s čelným nakladaním, nádobový injektor — kotlový injektor, klietkový výťah — kabínový výťah*. Tento stav vyplýva pravdepodobne z toho, že autori encyklopedických slovníkov sa snažia zachytiť všetky názvy príslušného odboru.

Výklad jednotlivých hesiel je jasný a zreteľný. V niektorých prípadoch však podrobné technické údaje sťažujú plynulosť textu a jeho zrozumiteľnosť. Vo výklade hesla *betonáreň BT-420* je napr. takáto veta: „Miešačka je jedna (SV-1500) pri BT-420, dve (SV-1500) pri BT-440, príp. tri (C-501) pri BT-420-C." V danom prípade — podobne ako aj v mnohých ďalších — zaťažujú vetu údaje (vcelku nezrozumiteľné) o typovom označení jednotlivých zariadení. Pravda, vety tohto druhu by sa dali „rozriediť", a tým by sa stali ľahšie vnímateľnými. Miestami by výkladu prospela pozornejšia štylizácia (pozri heslo *chybná oceľ*, definované takto: oceľ s kazmi vzniknutými pri výrobe ocele).

Poznámky, ktoré sme tu o prvých dvoch zväzkoch encyklopedického stavebníckeho slovníka uviedli, i keď sú zväčša kritické, nemôžu a ani nechcú zmenšovať význam tejto publikácie. Ide o prácu priekopnícku, záslužnú, technicky dobre zvládnutú. Stavebníctvo bude na Slovensku vari prvým odvetvím, ktoré sa bude môcť pochváliť komplexným slovníkovým spracovaním vlastnej problematiky. Treba si len želať, aby ďalšie zväzky, v ktorých bude spracovaná technológia, konštrukcie, architektúra a urbanizmus a napokon ekonomika, vyšli čo najskôr.

I. Masár

Dvojiť niekomu. — V *Slovníku slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, str. 352 máme sloveso *dvojiť*[2] *(komu)* označené ako zastarané. Uvádza sa iba jeden význam: vykať. Na tento význam jednoznačne ukazuje z uvedených príkladov najmä doklad z Čajaka: *Mladší starším bratom dvoja.* Ale doklad z J. Kráľa je už diskutabilný.

Na základe širšej excerpcie bude treba vysvetľovať sloveso *dvojiť niekomu* trochu inakšie.

Najprv vari treba ukázať, že sloveso *dvojiť niekomu* má dva významy. Sú od seba dosť vzdialené, aby sme ich mohli pokladať za osobitné významy, a nie za jeden význam v základnom a v prenesenom použití.

Prvý význam je vykať alebo onikať niekomu (a to podľa toho, ktorá osoba plurálu sa využíva v danom prostredí na úctivé oslovenie — vy alebo oni). Uvedieme aspoň jeden jasný príklad z Kukučína:

Chlapec bežal do druhej izby za pánom a kričal: „Apa — pozri! Aha, aký som ja!"

„To mu je otec?" šepkal Ondrej Miškovi.

„Starý otec."

„A ani mu nedvojí — juj, to je veľký hriech!"

Sem patrí aj zreteľný príklad z Tajovského:

Tak dorážali naň a len kôl spomínali a ani mu už nedvojili, len ty a ty a po ňom!"

Druhý význam vznikol vari prenesením z prvého: úctivo (slušne) sa prihovárať niekomu (sa zhovárať s niekým). Na tento význam ukazuje doklad z Kubániho, kde matka hreší svoju dcéru takto:

„... Pakuj sa z chyže, kým ti dvojím; jednako máš už mnoho na rováši — a to ti povedám, až mi pána Volovca, tvojho budúceho, vďačne neprijmeš, môžeš si navečer batôžik na chrbát vziať a tajsť i s Kliptákom, kde vás dve oči povedú!"

Z textu vidieť, že matka svojej dcére tyká, a predsa jej hovorí „kým ti dvojím". Bežne by sme tu použili výraz „kým ti pekne vravím (hovorím)". Tento význam je aj v príklade od Janka Kráľa:

Synček veľmi divný je, nikdy nie veselý, / hrdý, divý, ukrutný, hockde taisť smelý; / nikoho si neváži, nikomu nedvojí, / v ľuďoch lásky nehľadá ...

Tento druhý význam je vari aj v prísloví: *Prv si mne dvojil, a už mi tykáš* — lenže potom aj pri slovese *tykať niekomu* musíme predpokladať význam „neúctivo (mrzko) sa niekomu prihovárať (sa s niekým zhovárať)".

Ďalej treba konštatovať, že sloveso *dvojiť niekomu* je ľudové, a nie zastarané. Bežne sa používa na východnom Slovensku, a preto sa môže aj dnes využívať v umeleckej literatúre na vystihnutie krajovej príslušnosti alebo vôbec ľudovosti hovoriacej osoby.

J. Ružička

Ako písať slovo „striptíz"? — V poslednom čase sa na stránkach našich časopisov pomerne často objavuje slovo *striptíz*. Jednotlivé redakcie pripúšťajú rôzne písanie tohto slova. Stretli sme sa s týmito grafickými podobami: *striptíz, striptýz, stryptýz, strip-tease.*

Najprv treba poznamenať, že anglické dvojslovné pomenovanie *strip-tease* (vyslov: strip-týz) sa používa na označenie jedného druhu exkluzívnej spoločenskej zábavy, pri ktorej sa vystupujúca žena za sprievodu hudby postupne zobliekа a odhaľuje. Tento druh zábavy je rozšírený v daktorých krajinách na Západe. Odtiaľ sa šíri spomenuté pomenovanie.

V angličtine vzniklo pomenovanie *strip-tease* zo slova *strip* (= zdrap, franforec) a zo slova *tease* (= vtipkár, huncút, figliar). Ako vidíme, nieto v pôvodnej podobe slov *y*. Z tohto dôvodu navrhujeme v slovenčine písať slovo *striptíz* bez ypsilonu. Výslovnosť skupiny hlások *ti, tí* je v cudzích slovách vždy tvrdá, preto tu nehrá rolu spôsob písania. Ani písanie zhodné s anglickým spôsobom písania nevyhovuje, a to preto, že sa slovo v slovenčine skloňuje, prípadne sa tvoria od neho príslušné odvodeniny. No stretli sme sa aj s pôvodným písaním, napr. v Roháči (IV, 1963, str. 116): — *Mr. Artur Fox, majiteľ nočného podniku v Manchestri, ktorý kandiduje v doplňovacích voľbách do Dolnej snemovne, necháva na svojich predvolebných schôdzach vystupovať dve kráľovné strip-teasu.*

Ďalej čítame: — *Fox hodlá rozoslať 30 000 portrétov svojich strip-teasových hviezd.*

Doterajšie kolísanie pri písaní slova *striptíz* si vysvetľujeme tak, že sa nepoznal dobre ani pôvod, ani význam pomenovania, a tak sa mechanicky podľa výslovnosti tvrdého *t* písalo po tejto spoluhláske dlhé tvrdé *ý*. Pretože toto slovo nie je grécko-latinského pôvodu, nie je takéto písanie odôvodnené. Toto nové prevzaté pomenovanie i jeho odvodeniny treba preto písať s dlhým mäkkým *í: striptíz, striptízový.*

M. Šalingová

Mäsový, ľadový, strojový. — Na týchto troch vzťahových prídavných menách chceme ilustrovať používanie vzťahových adjektív s odvodzovacou príponou *-ný, -ový*. Všimnime si v krátkosti slovotvornú a sémantickú stránku vzťahových prídavných mien na *-ný* a *-ový*, z čoho nám vyplynie aj ich správne používanie. Problém si objasníme na troch príkladoch z dennej tlače. Raz sme čítali takýto kontext: „Ide predovšetkým o zvýšenie produkcie mäsných výrobkov." Na inom mieste zase: „Milovníci ľadného hokeja si prídu na svoje." A v treťom prípade inzerát znel takto: „Strojový inžinier hľadá umiestenie vo výskume alebo v projekcii." V uvedených troch príkladoch ide o nevhodné použitie vzťahových adjektív, tvorených raz príponou *-ný* („mäsné výrobky", „ľadný hokej") a druhý raz príponou *-ový* („strojový inžinier").

Vzťahové prídavné mená v slovenčine sa tvoria príponami *-ský, -ný, -ový*. Pokiaľ ide o používanie prípon *-ný* a *-ový*, treba mať na pamäti isté skutočnosti, predovšetkým to, že tvorenie vzťahových prídavných mien odvodzovacou príponou *-ný* je staršie a v súčasnom jazyku je na ústupe. Je to asi preto, lebo jazyk sa chce vyhnúť rozličným hláskoslovným alternáciám, ktoré často vznikajú pri tomto modeli tvorenia vzťahových prídavných mien. Dnes je naopak veľmi produktívne tvorenie vzťahových prídavných mien slovotvornou príponou *-ový*. Zaiste aj preto, lebo prípona *-ový* je vo vzťahovej funkcii jednoznačná. V prí-

padoch, kde je možné od toho istého základu utvoriť vzťahové prídavné meno na *-ný* alebo *-ový* bez rozdielu vo význame, dávame dnes prednosť odvodzovacej prípone *-ový*.

Keď teraz hodnotíme podľa naznačených zásad prídavné mená *mäsný* a *ľadný*, v zhode so živým úzom, jednoznačne nám vychodia ako náležité formy *mäsový*, *ľadový*. Adjektíva *mäsový* a *ľadový*, tvorené produktívnou príponou *-ový*, sú v súčasnom spisovnom jazyku vžité, bežne používané. Tento úzus zachytávajú normatívne príručky spisovného jazyka. Slovník slovenského jazyka pri prídavnom mene *ľadový*, ktoré uvádza ako osobitné heslo, má tri významy: 1. utvorený, pochádzajúci z ľadu, obsahujúci ľad (ľadové kvety, ľadové kry, Ľadové more, ľadová doba); 2. veľmi studený, chladný, mrazivý (ľadový obklad, ľadový chlad, ľadový vietor) a 3. expr. odmeraný, chladný, neprívetivý (ľadový výraz tváre, ľadový pohľad). Hoci sa športový termín *ľadový hokej* neuvádza medzi spojeniami ani v jednom z troch uvedených významov, je to pomenovanie dnes veľmi bežné a potrebné na rozlíšenie od iného športového termínu — od *pozemného hokeja*. Pravdepodobne tu ide o ďalší význam prídavného mena *ľadový*, ku ktorému by patrili ešte spojenia *ľadové športy*, *ľadová revue* a pod., ktoré tiež Slovník nezachytáva. Ako vidno, Slovník slovenského jazyka lexikograficky spracúva iba adjektívum *ľadový*. Forma *ľadný* sa v Slovníku nezaznačuje a nezaznamenávajú ju ani Pravidlá slovenského pravopisu.

Pri prídavnom mene *mäsný* je nezhoda medzi Pravidlami a Slovníkom. Slovník tento výraz, domnievame sa, že celkom oprávnene, nezachytáva, kým Pravidlá ho majú. Pravidlá si ho zachovali celkom mechanicky zo starších vydaní, keď ešte obidve formy *mäsný* aj *mäsový* sa používali paralelne a kým neprevládol tvar *mäsový*. Slovník zachytáva teda len formu *mäsový*, a to pri podstatnom mene *mäso*. Uvádzajú sa tu tri významy: 1. vyrobený z mäsa (mäsové výrobky, mäsové konzervy); 2. s mäsom súvisiaci (mäsové hospodárstvo, mäsový priemysel, mäsová múčka, mäsové plemeno dobytka) a 3. červený ako mäso, mäsovočervený (mäsová farba).

I v odbornej literatúre nájdeme dosť dokladov na prídavné mená *ľadový* a *mäsový*. Všetky príklady tu nemožno pospomínať, obmedzíme sa aspoň na niektoré: *ľadový hokej* (Pramník, Ľadový hokej 1951); *ľadová glazúra* (Československý šport 1953); *poľadová a ľadová doba* (Randuška, Stanovištný prieskum v lesníckej praxi 1955). *Nos je mäsovej farby...* (Slimák, Poľovné psy 1957); *ovce mäsového typu* (Kováč, Ovčiarstvo 1953); *krmne mäsové múčky* (Beneš, Chov zvierat 1953).

V spisovnom jazyku sú teda živé a vhodné prídavné mená *mäsový* a *ľadový*. Zriedka (a to niekedy nevhodne) sa používajú prídavné mená *mäsný* a *ľadný*. Pritom nejde o nijaký významový rozdiel medzi dvojicami *mäsový — mäsný*, *ľadový — ľadný*, utvorenými od spoločného základu *mäso* a *ľad*.

Je pravda, že máme niekoľko adjektív, ktoré sú utvorené od spoločného základu príponou *-ový* a príponou *-ný* a niet medzi nimi významového rozdielu (napr. *nosný — nosový*, *pivný — pivový*). Toto je však výsledok staršieho stavu vo vývine a aj tu dnes frekvencia hovorí v prospech tvarov na *-ový*.

V takom prípade však, ak sa rozdielnosť prípon viaže k rozdielnym významom, treba adjektíva na *-ný* a *-ový* rozlišovať. Dvojica takto tvorených prídavných mien nám napríklad pomáha významovo odlíšiť vzťahové prídavné meno od akostného. Napríklad v spojeniach *srdcový záchvat*, *srdcová choroba*, ale už *srdečný pozdrav*, *srdečný smiech*, *srdečný človek*. Ďalej nám takáto dvojica môže

pomôcť rozlíšiť rôzne vzťahy. Ukazuje sa to práve na prídavných menách *strojný* a *strojový*, utvorených od spoločného základu *stroj*. Pri dvojici adjektív *strojný* a *strojový* sa javí významový rozdiel v tom, že prídavné meno *strojný* vyjadruje vzťah k človeku, napr. v spojeniach *strojný mechanik, strojný zámočník, strojný technik, strojný inžinier* a potom i v spojeniach *strojné zámočníctvo, strojné inžinierstvo*. Vo všetkých týchto prípadoch je dnes vžité adjektívum *strojný*. Okrem toho prídavné meno *strojný* vyjadruje aj vzťah ku stroju v takých spojeniach ako *strojná súčiastka, strojné zariadenie* a i. V tomto bode sa zhoduje adjektívum *strojný* s adjektívom *strojový*, ktoré vyjadruje bezprostredný vzťah k stroju. Vyskytuje sa v najrozličnejších spojeniach: *strojová súčiastka, strojové zariadenie, strojová stanica, strojová práca, strojový výrobok, strojová technika, strojový pohon* a i. V týchto a podobných spojeniach je frekvencia adjektíva *strojový* oveľa väčšia ako frekvencia *strojný*. I toto svedčí o produktívnosti prípony *-ový* pri vyjadrovaní bezprostredného vzťahu k veci nazývanej *stroj*. Ale už vo vzťahu k človeku sa prídavné meno *strojový* nepoužíva (napr. „strojový technik"). Takýto je bežný úzus a takto to potvrdzuje i materiál lexikograficky spracovaný v pripravovanom IV. zväzku Slovníka slovenského jazyka pri heslách *strojný* a *strojový*.

Ako vidno z uvedeného, zaužívané a vhodné sú spojenia *mäsové výrobky, ľadový hokej* a *strojný inžinier*, naproti tomu spojenia „mäsné výrobky", „ľadný hokej" a „strojový inžinier" sa nepoužívajú.

Š. Vragaš

Kovorobotník a kovák. — Slovo *kovorobotník* označuje v slovenčine robotníka, ktorý obrába kov a pracuje v kovopriemysle (*Slovník slovenského jazyka I*, s. 756). Popri tomto slove sa novšie začína používať aj kratšie pomenovanie v podobe *kovák*. Najčastejšie sa s ním stretávame v hovorovej reči, no objavuje sa čoraz viac v dennej tlači. Zaznamenali sme ho napríklad v týchto vetách: *Pýcha sninských kovákov. — Od roku 1956 sninskí kováci napríklad vyrobili osem typov chýrnych a vo svete vyhľadávaných lisov na liatie kovu pod tlakom* (Pravda, 20. jan. 1963). — *Chotěbořskí kováci pomôžu baníkom. — Zatiaľ majú mladí kováci v úmysle pracovať v bani Dukla jeden rok* (Rudé právo, 19. marca 1963). Obdobných príkladov by sme mohli uviesť ešte viac zo závodných novín pracujúcich národného podniku Vihorlat v Snine, ktoré vychádzajú pod názvom *Sninský kovák*.

Keďže Pravidlá slovenského pravopisu a Slovník slovenského jazyka toto slovo neuvádzajú, vzniká otázka, či patrí do spisovnej slovenčiny.

Slovo *kovák* sa do hovorovej reči Slovákov dostalo prostredníctvom českých robotníkov, ktorí sa u nás intenzívne zúčastňujú na výstavbe strojárskych a iných závodov. V češtine sa toto slovo chápe ako hovorové a používa sa popri tvare *kovoděłník* (Fr. T r á v n í č e k, *Slovník jazyka českého*, s. 740). Slovotvorná prípona *-ák* prezrádza, že jeho pôvod je v slangu. Podobné slová sú: *dopravák, káblovák, prieinstavák, troleják, panelák* a i.

Hoci sa slovo *kovák* z formálnej stránky najviac približuje k slovenskému *kováč*, predsa sa nedá ním nahradiť, pretože kováč je „remeselník, ktorý pomocou kladiva a nákovy vyrába alebo opravuje kovové predmety, najmä zo železa" (Slovník slovenského jazyka I, s. 755), kým pri kovákovi ide o takého robotníka, ktorý z kovu vytvára veľké a zložitejšie zariadenia slúžiace na výrobu ďalších výrobkov. V tom je teda aj istá významová ohraničenosť oboch slov.

Podoba *kovák* má svoje miesto v slovenčine, ale len ako hovorový prostriedok. Patrí medzi slová, ktoré podobným slovotvorným postupom nadobúdajú istý odtieň citovej zafarbenosti, ako je to napríklad pri slovách typu *profák* (profesor), *asák* (asistent) ap. Žiada sa tu pripomenúť, že tvorenie názvov osôb, ktoré vykonávajú činnosť vyjadrenú slovesným základom, a to pomocou prípony *-ák*, pokladá sa v slovenčine za menej produktívne.

Na základe uvedeného uzatvárame, že niet prekážok, aby sa aj v slovenčine popri tvare *kovorobotník* ako tvare záväznom pre spisovnú normu nemohlo používať v hovorovom štýle ako jednoduchšie a hodne frekventované pomenovanie *kovák*. Je to jeden z mnohých príkladov, ktoré svedčia, že existuje živý kontakt medzi češtinou a slovenčinou a že je tu vzájomné ovplyvňovanie, podmienené hromadným stykom príslušníkov oboch národov priamo vo výrobnom procese a pri plnení spoločných budovateľských úloh.

Š. Lipták

„Blinkačka", „pichačka", „cvikacie hodiny" — kontrolné hodiny. — Na mnohých našich pracoviskách sa kontroluje príchod do práce a odchod z práce pomocou osobitného zariadenia, pre ktoré sa používa niekoľko pomenovaní. Poznáme názvy „blinkačka", „blinkacie hodiny", „pichačka", „pichačky", „cvikačky", „cvikacie hodiny" — a možno jestvujú aj ďalšie. Pravda, s týmito názvami nemožno súhlasiť, pretože majú silne slangový charakter a okrem toho možno čo-to namietať aj proti motivácii ich pomenovania.

Pomenovania typu „blinkačka", „cvikacie hodiny", „pichačka" boli utvorené na základe motivačných znakov, ktoré môžeme pri danom zariadení označiť za charakteristické. Toto zariadenie pri používaní vydáva totiž zvonivý zvuk (*blink — blinkať*, preto „blinkačka"), ďalej sa doň zasúva („pichá") kontrolný lístok (preto „pichačka", „pichačky", „cvikačky").

Pri tvorení pomenovaní sa však nemožno uspokojiť len s tým, že nový názov bude obsahovať charakteristický znak odlišujúci ho od ostatných pomenovaní rovnakého druhu, v našom prípade od iných hodín. Je potrebné hľadať a zvoliť taký znak, ktorý je súčasne nevyhnutný, dostatočný i odlišujúci.

Podstatou zariadenia na kontrolu dochádzky do práce a odchodu z pracoviska sú hodiny. To znamená, že pri tvorení pomenovania pre toto zariadenie treba vziať do úvahy aj názvy ostatných druhov hodín, aby novoutvorený názov vhodne zapadol do príslušného pomenovacieho systému. Jestvujú, ako vieme, *hodiny vežové, nástenné, náramkové, vreckové* (motivačným znakom je tu miesto, kde sa tieto hodiny nachádzajú, resp. nosia), *elektrické, pieskové, slnečné* (tu je zasa motiváciou pomenovania jednak zdroj pohybu, jednak spôsob merania času — pri pieskových hodinách presýpanie istého množstva piesku, pri slnečných hodinách pohyb Zeme okolo Slnka), ďalej *zlaté, strieborné, pakfónové* (motívom pomenovania je materiál, z ktorého sú hodinky zhotovené) atď. Každé pomenovanie hodín má taký znak, ktorý ho výrazne odlišuje od ostatných druhov hodín a zároveň je tento znak dostatočný.

Odhliadnuc od toho, že pomenovania typu „blinkačka", „pichačka" ap. sú nespisovné, majú aj tú nevýhodu, že nevystihujú podstatný znak zariadenia (hodín), ktoré pomenúvajú. Ak by sme využili ako motivačný znak fakt, že toto zariadenie v prevádzke vydáva zvonivý zvuk, resp. že sa doň zasúva („pichá") kontrolný lístok, dostali by sme len znak odlišujúci ho od zariadení rovnakého druhu. Podstatný a dostatočný znak treba však hľadať inde. V našom prípade

bude najvýhodnejšie využiť ako motivačný znak funkciu zariadenia. Touto funkciou, ako sme už uviedli, je evidovanie príchodu pracovníkov do práce a odchodu z pracoviska, inými slovami kontrola dochádzky. Preto pokladáme za správne nahradiť nevyhovujúce slangové termíny spisovným termínom *kontrolné hodiny*. Toto pomenovanie dobre zapadá do systému dvojslovných názvov rôznych druhov hodín, pričom adjektívum *kontrolný* je podstatný, dostatočný aj odlišujúci znak tohto pomenovania. Medzi pomenovania *vreckové, vežové, slnečné, elektrické hodiny* atď. dobre sa zaraďuje i názov *kontrolné hodiny*.

I. Masár

Dupkom, či dúbkom? — Bežné prirovnania v hovorovej reči (*krv tečie cícerkom; tečte prúdom, slzy moje; bolo vás neúrekom; vyvalil oči stĺpkom; ľahnúť popolom* atď.) svedčia o tom, že v staršom období nášho jazyka prostý inštrumentál sa využíval v hojnej miere na vyjadrenie prirovnania.

Prirovnanie inštrumentálom je časté aj u našich klasických básnikov (Hollý, Kuzmány), no typické je najmä pre Hviezdoslavovu poéziu (*rybkou sa potopiť, skalou primrieť k zemi, ružou skvitnúť* a pod.).

Vo vete „Vlasy stoja dupkom" ide o podobné prirovnanie ako *rybkou sa potopiť, slzy tečú prúdom* atď. Pri výraze *dupkom* nie je už dnes celkom jasná jeho etymológia. Podľa našej mienky ide tu vlastne o prirovnanie k *dúbok* (= malý dub): *vlasy stoja dúbkom* čiže strmo ako dúbok.

Pri kodifikácii dnešnej príslovky *dupkom* (Pravidlá slovenského pravopisu) vychádzalo sa zo súčasnej výslovnosti a nerešpektovala sa etymologická forma. Slovník slovenského jazyka (I, str. 343) v zhode s Pravidlami zaznamenáva tiež len podobu *dupkom*. Pritom Slovník uvádza pri tejto príslovke tri významy: 1. rovno, priamo, dohora: *Adam zdúpnel a vlasy mu dupkom vstali.* (Jégé) *Dlho hľadela očami dupkom stojacimi na syna.* (Kuk.) *Ďuro pozrel dupkom na ženu.* (Tim.); 2. úplne, celkom: *Priestor bol dupkom naplnený ako zápalky v škatuľke.* (Lask.) *Izba sa naplnila dupkom, keď vošli domáci všetci i s deťmi.* (Kuk.); 3. skokom: *Plot záhrady chcel dupkom preskočiť.* (Al.) *Skočil dupkom na rovné nohy.* (Kal.)

Pri častici *bodaj* sa v Pravidlách uvádza aj jej etymologická podoba v tvare „bohdaj". Bolo by správne, aby aj pri príslovke *dupkom* bola uvedená aj jej etymologická podoba „dúbkom".

J. Holý

ODPOVEDE NA LISTY

Originál listu. — J. F. zo Zvolena: „Vznikol u nás spor, či je správne vo vete spojenie originál list, alebo originál listu."

Odpoveď: Gramaticky správne je len spojenie *originál listu,* teda spojenie s nezhodným prívlastkom v genitíve. Výraz *originál listu* je podobne utvorený ako výrazy *odpis listu, kópia listu.* Spojenia „originál list, kópia list" nie sú spisovné. Dostali sa k nám vplyvom cudzích jazykov. Rovnako cudzie sú aj iné spojenia so slovom *originál,* napr. „originál balenie, originál vybavenie". Slovo *originál* je v nich zhodným prívlastkom, preto ho v slovenčine nahrádzame tvarmi prídavného mena *originálny,* napr. *originálne balenie, originálne vybavenie.*

J. Oravec

Kaviareň — „kaváreň, kávareň". — J. T. z Bratislavy: „Keď sedím v kaviarni, mám chuť na kaviár, a na kávu by som išiel do kávarne alebo kavárne. Nemohli by sa stať spisovnými tieto slová?"

Odpoveď: Pri svojej úvahe, ktorou ste prišli k podobám „kávareň, kaváreň", vychádzate zo skrytého predpokladu, že od slov zakončených v kmeni na obojakú spoluhlásku nemožno odvodzovať nové slová príponou *-iareň.* Avšak i také odvodzovanie je možné a nie zriedkavé, ako ukazujú slová: *taviareň, garbiareň, brusiareň, kvasiareň, mraziareň, železiareň* a i.

V slove *kaviareň* sa skracuje pôvodná dĺžka koreňa *káv-* podobne ako v iných starých odvodeninách, napr. *víno — vináreň, liek — lekáreň.*

Pri úvahách o tvorení slova *kaviareň* neslobodno podceňovať ani dĺžku samohlásky *á* v ostatnej slabike slova *kaviár,* lebo dĺžka často stačí na rozlíšenie významu slov (napr.. *muka — múka*). I keby sme teda mali osobitné predajne na kaviár a pomenovali by sme ich názvom „kaviáreň", dlhé *á* by ich stačilo odlíšiť od kaviarní. Okrem toho slovo *kaviár* sa vyslovuje trojslabične (kavijár) a jeho odvodenina „kaviáreň" by sa musela vyslovovať štvorslabične (kavijáreň), takže z náhodnej a neúplnej podobnosti slov *kaviareň — „kaviáreň"* by sa nedala vyťažiť dosť dobrá slovná hračka. Pre uvedené podoby nepokladáme podoby „kávareň, kaváreň" za vhodnejšie pre spisovný jazyk ako zrozumiteľné a zaužívané slovo *kaviareň.*

J. Oravec

Piatich. — J. G. z Rožňavy: „Prosím Vás o pomoc a zdôvodnenie písania mäkkého, resp. tvrdého *i — y* v týchto číslovkách: „Pri pristátí bolo na letisku dvadsaťpäť stíhačiek usporiadaných do *piatich* skupín po piatich. Z prvých piatich tretia vyštartovala."

Odpoveď: V uvedených vetách sú samé základné číslovky *(piatich, dvadsaťpäť)* okrem jedinej radovej číslovky *(z) prvých.* Vo všetkých týchto základných číslovkách treba písať mäkké *i.* Všetky tieto číslovky totiž označujú počet jednotlivín (stíhačiek, skupín stíhačiek chápaných ako jednotliviny), a nie miesto

v nejakom poradí, preto sú to základné číslovky. Skutočnosť, že tu ide o základné číslovky, dokazuje aj možnosť použiť ich v tvare prvého pádu, t. j. v nesklonnej podobe: „Po pristátí bolo na letisku dvadsaťpäť stíhačiek usporiadaných do päť skupín po päť. Z prvých päť tretia odštartovala." Spisovná norma pripúšťa neskloňovať základné číslovky. Túto transformáciu (použitie v nesklonnej podobe) nemožno urobiť s radovými číslovkami, lebo tie sa v slovenčine (v spisovnom jazyku i v nárečiach) vždy skloňujú podobne ako príslušné prídavné mená. Pomocou takejto „transformačnej" metódy si môžete aj v iných prípadoch overiť, či ide o základnú, či o radovú číslovku. Iba základná číslovka *jeden, jedna, jedno* sa musí skloňovať ako zhodný prívlastok.

J. Oravec

Rady — radi. — M. H. zo Žiliny: „Nedávno sme písali diktát zo slovenčiny. Medzi iným naskytla sa nám veta, v ktorej väčšina triedy napísala v slove „rady" mäkké i. Veta znela: „Zvieratá majú rady svoju starú mať." Práve na slovo „rady" by sme sa chceli spýtať, aké *i* tam má byť."

Odpoveď. Slovo *rád* patrí k prídavným menám, a to k zvyškom tzv. menných adjektív, ktoré sú ešte celkom bežné v iných slovanských jazykoch, napr. v ruštine a v češtine. V slovenčine zostali z nich už len tri: *hoden, dlžen, rád.* Keďže ide o prídavné mená, musia sa zhodovať s nadradeným podstatným menom, t. j. v 1. páde mn. č. muž. osob. majú tvary: *(chlapi sú) hodni, dlžni, radi,* kým v ostatných rodoch majú zasa tvary: *(ženy, deti sú) hodny, dlžny, rady.* Ako vidieť, na rozdiel od ostatných prídavných mien nie je tu v ženskom a strednom rode, ako i v neživotných mužských menách prípona *-é,* lež prípona *-y: hodny, dlžny, rady.* Prídavné mená *hoden, dlžen* majú už aj podobu zloženého prídavného mena *hodný, dlžný,* preto v ženskom a strednom rode v 1. p. mn. č. majú aj tvary *hodné, dlžné.* Adjektívum *rád* má iba mennú podobu, preto v 1. p. mn. č. ženského a stredného rodu má len tvar *rady.*

Podobný pravopis ako v adjektívach *hodny, dlžny, rady* majú v ženskom a strednom rode, ako i pri neživotných mužských substantívach aj zámená *ony* a *samy,* napr.: *Ženy ostali doma samy, lebo ony nevládzu prejsť takú diaľavu.*

J. Oravec

Pôdoznalectvo či pôdoznalstvo? — V. A., Vysoká škola poľnohospodárska v Nitre: „Prosím o vysvetlenie, ako sa povie správne: pôdoznalectvo, či pôdoznalstvo. V Pravidlách slovenského pravopisu som toto slovo nenašiel."

Odpoveď: Slovo *pôdoznalectvo* je odborný termín a rozumie sa ním náuka o pôde, pedológia. Do slovenčiny sa pravdepodobne dostalo z češtiny, kde sú názvy *půdoznalectví, půdoznalství, půdosloví, půdozpyt* (*Příruční slovník jazyka českého IV,* Praha 1944—1948, str. 531—532; F. T r á v n í č e k, *Slovník jazyka českého,* 4. preprac. a dopln. vyd., Praha 1952, str. 1294). Podľa všetkého pod vplyvom českej dublety *půdoznalectví — půdoznalství* používajú sa aj v slovenčine hláskoslovne prispôsobené podoby *pôdoznalectvo — pôdoznalstvo.* V praxi sa niekedy obe podoby zamieňajú. S názvom *pôdoznalectvo* — okrem odborných textov — stretli sme sa napr. v *Nemecko-slovenskom slovníku* od A. S a n d a n y h o a kol. (Bratislava 1961, str. 111, kde sa uvádza ako ekvivalent k nem. *Bodenkunde*). Podoba *(použité) pôdoznalstvo* je uvedená v *Základoch slovenskej terminológie* J. H o r e c k é h o (Bratislava 1956, str. 121; no v tomto prípade ide asi o uniknuvšiu korektorskú chybu).

O tom, ktorá podoba je organickejšia a správna v slovotvornej sústave slovenského odborného názvoslovia, presvedčíme sa najlepšie tým, keď zistíme, na základe akého slovotvorného modelu je slovo utvorené.

Podstatné meno *pôdoznalectvo* s hromadnou slovotvornou príponou pre súhrn vecí *-tvo* (<*-stvo*) je odvodené od podstatného mena *pôdoznalec* ako názvu nositeľa vlastnosti (ktoré je zasa odvodzovacou príponou *-ec* derivátom od participiálneho prídavného mena **pôdo-znalý* ‚znalý pôdy, poznajúci pôdu'). Takisto sú tvorené aj iné zložené slová tohto typu, napr. *tovaroznalectvo* ‚náuka o tovare', *kovoznalectvo* ‚náuka o kovoch', *semenoznalectvo* ‚náuka o semenách' (v staršej slovenčine bolo tiež *povetroznalectvo* ‚meteorológia'), takisto *vyslanectvo, povereníctvo* (k pomeru slov *povereník — poverenec, povereníctvo* ... pozri J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, str. 141; J. Štolc, *K pomenovaniu* poverenec, povereník, povereníctvo, SR 13, 1947/1948, str. 7—17; E. Čech, *Učeník — mučeník — zvoleník*, Slovanské studie, Praha 1948, str. 174 n.) ... Podobne je *kovorytectvo, kovolejectvo/kovolejárstvo, kovotepectvo, kovotokárstvo/kovosústružníctvo, kníhkupectvo* (od *kníhkupec* ‚obchodník s knihami' — vedľa dnes bežnejších názvov *predavač, predavačka, predajňa kníh*), *kníhtlačiarstvo, moreplavectvo, delostrelectvo, štrajkolomectvo, školometstvo, obrazoborectvo, pokrytectvo* a pod. Preto, že sa nepoužívajú formy „tovaroznalstvo", kovoznalstvo" ... (pozri *Pravidlá slovenského pravopisu*, 3. zrevid. vyd., Bratislava 1962, str. 373), ale že sú iba odborné názvy *tovaroznalectvo, kovoznalectvo* ..., pokladáme pre spisovnú slovenčinu za vhodnejší a náležitý tvar *pôdoznalectvo*. Tento tvar sa často vyskytuje.

Teda používame správnu podobu *pôdoznalectvo*, ktorú si záujemci o jazykovú kultúru môžu overiť aj v 3. diele *Slovníka slovenského jazyka*, pretože *Pravidlá slovenského pravopisu* vo svojej druhej časti obsahujú viac-menej len pravopisný a gramatický slovník a nevyčerpávajú slovnú zásobu súčasnej slovenčiny.

A. Keder

Z NOVÝCH KNÍH VYDAVATEĽSTVA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

ODKAZ PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA (SLOVANSKÉ ŠTÚDIE VI)

K osobnosti a dielu Pavla Jozefa Šafárika budeme sa ustavične vracať; vždy z nových aspektov a vývinových súvislostí budeme skúmať jeho prínos do dejín kultúr našich národov a ostatných slovanských národov. Aktuálnosť diela P. J. Šafárika vyplýva zo skutočnosti, že tvorivo zasiahlo začiatkom 19. storočia do procesu formovania buržoáznych národov. Cieľom zborníka Odkaz Pavla Jozefa Šafárika, ktorý našim čitateľom predkladáme, je ukázať, aké bolo miesto P. J. Šafárika v revolučnom období a v období politických zápasov národného obrodenia, a to z aspektov širších medzinárodných a medzislovanských súvislostí. Napriek tomu, že pri príležitosti 100. výročia smrti P. J. Šafárika vyšlo u nás niekoľko podnetných prác a štúdií i reedície jeho diela, bez vydania tohto zborníka zostal by profil P. J. Šafárika nedokreslený a nevýrazný. Jednotlivé štúdie v zborníku tvorivo dopĺňajú a osvetľujú poslanie P. J. Šafárika ako obrodeneckého historika, literárneho bádateľa a slovenského jazykovedca.

Zborník obsahuje referáty a diskusné príspevky prednesené na konferencii o živote a diele P. J. Šafárika r. 1961 v Prahe, Bratislave a v Košiciach. Je pracovným príspevkom československej slavistiky k V. medzinárodnému sjazdu slavistov v Sofii (1963).

Príspevky domácich i zahraničných slavistov (zo Sovietskeho sväzu, Bulharska a Juhoslávie), publikované v tomto zborníku, znova dokazujú, že sila Šafárikovho vedeckého a básnického diela spočívala v tom, že smerovalo k jadru vývoja slovanských národov a ich základných dejinných problémov.

VSAV 1963, str. 256, viaz. Kčs 27,—.

Vojtech Filkorn

PREDIALECTICAL LOGIC — PREDDIALEKTICKÁ LOGIKA

Toto dielo si kladie za cieľ preskúmať dôležité etapy vývinu európskej logiky od Aristotela po Heglovu dialektickú logiku. V prvej časti práce na základe analýzy názorov Aristotela, Descarta, Leibniza, Bolzana, Fregeho a i., ako aj na základe analýzy faktického používania logiky autor dochádza k záveru, že logiku treba chápať ako spoločný základ všetkého ľudského poznania, príp. ako nástroj tvorenia vedeckých systémov, ako formu vedy alebo ako teóriu tejto formy. Preto konkrétnu tvárnosť tej-ktorej etapy vo vývine logiky pochopíme len na pozadí vied (spojených s praxou), z ktorých logika ako ich forma vyrastá a ktorým je vo forme organonu aj zavŕšením.

Ako logika je formou vied, tak vlastnosti vedy budú určovať aj štruktúru logiky. V druhej časti práce autor na pozadí celkového vtedajšieho spôsobu života skúma povahu gréckej (helénskej) vedy a dochádza k záveru, že grécka veda sa dá charakterizovať predominanciou substancionálneho, kvalitatívneho a statického hľadiska (pričom tieto hľadiská, kodifikované vo forme kategórií, sú odrazom určitých všeobecných, vytrhnutých stránok reality a zanedbávaním vzťahového a kvantitatívneho hľadiska. Hľadiská, ktoré boli v popredí, určovali spôsob analýzy, abstrahovania, štruktúru foriem výpovedí, dôkazov, formu celej vedy — logiku, slovom štýl myslenia a bádania. Preto logika helénskej vedy bude vo veľkej miere logika kategórie substancie a kvality (realizovaná ako subjektovo-predikátová Aristotelova logika), logika deskriptívneho klasifikačného štádia vied. Nábehy na vzťahové chápanie a skúmanie reality sa v Grécku nemohli naplno rozvinúť.

V tretej časti práce autor skúma logiku galileiovského obdobia. Veda tohto obdobia stráca kontemplatívny charakter, stáva sa organickou súčasťou techniky a dá sa charakterizovať predominanciou vzťahového, kvantitatívneho, experimentálneho (a z neho vyplývajúceho kauzálneho) hľadiska. Z týchto hľadísk vyplýva primeraná štruktúra vied a im zodpovedajúca vzťahová a kauzálna logika, ktorá sa už v plnej miere uplatňuje v prácach Galileiho, Newtona, Descarta a Leibniza.

Autorovi teda v práci nejde tak o opísanie logických foriem, ako sa v dejinách postupne vynárali, ale viac o postihnutie prameňov a okolností vzniku týchto foriem, a tým o hlboké pochopenie logiky.

VSAV 1963, str. 279, viaz. Kčs 25,—.

Pavel Turčan — Viktor Pavlenda

ROZVOJ SLOVENSKA V SOCIALISTICKOM ČESKOSLOVENSKU

Kniha dvoch popredných slovenských pracovníkov v oblasti ekonómie osvetľuje metódy, ktorými KSČ zabezpečila prekonanie zaostalosti Slovenska a zaručila jeho pozdvihnutie na úroveň vyspelej priemyselno-poľnohospodárskej oblasti v socialistickom Československu.

V dnešnej etape práce nadobúda na aktuálnosti, pretože problematike rozvoja málo vyvinutých alebo zaostalých krajín venuje sa čoraz viac pozornosti najmä v marxistickej politickej ekonómii. Politické osamostatnenie mnohých koloniálnych a závislých krajín stavia nástojčivo do popredia otázku charakteru a foriem ich ďalšieho ekonomického a politického vývoja. Táto otázka je dnes jedným z uzlových bodov ideologického boja medzi marxistickou a buržoáznou ekonómiou. Aktuálnou úlohou marxistickej politickej ekonómie je ukázať nevedeckú podstatu buržoáznych teórií, ktorá tkvie v úplnom ignorovaní skutočnosti, že prekonanie ekonomickej, sociálnej a kultúrnej zaostalosti je v prvom rade podmienené základnými zmenami v sociálno-ekonomickej štruktúre patričnej krajiny.

Práca Turčana a Pavlendu na konkrétnom príklade v našich pomeroch ukazuje cesty prekonávania zaostalosti krajiny v procese socialistickej výstavby, plnú podmienenosť úspešného riešenia tohto problému nastolením novej, socialistickej sústavy výrobných vzťahov.

Práca má teoretický charakter a je písaná pre ekonómov, vedeckých a pedagogických pracovníkov národohospodárskych praktikov, novinárov, politických a verejných pracovníkov v nesocialistických, najmä v hospodársky menej vyvinutých krajinách. Do francúzskeho jazyka prácu preložila K. Ballová.

VSAV 1963, str. 256, viaz. Kčs 20,50.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 28, 1963, číslo 5

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redaktor časopisu: Andrej Keder

Vychádza šesťkrát za rok
Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, oddelenie vývozu tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14.
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-02*31386

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963

Kčs 4,—